

საქართველოს

საეკლესიო ისტორია

ზღაპნილი

მოსე ჯანაშვილის-მიერ

—

გამოცემა

„მწიგნობრობის“ რედაქციისა.

ტფილისი
ექვთიმე ხუციანის სტამბა
1886 წ.

637 (3Γ)
637 3(2r)

ამ წიგნის გამოცემაში დახმარება გაგვიწია „ივეროთბანკმა“

© მ. ჯანაშვილი, 1990

0503020906
—90
M (605 (06)

კოოპერატიული ფირმა „ანისი“

წინასიტყვაობის გაზიარად.

აწინდელნი წუარონი, რომელნიც უკველს მშრომელს შეუბ-
ღიან მოიბოგოს, საკმაონი არ არიან ასახსნელად იმ კითხვი-
სა, თუ რა გვარი იდუმალი ძალით შეპურობილიყო მცირე ესე
კრი ქართლოსიანთა, რომ ამდენი ხნის განმავლობაში, აზიის
ბარბაროსებით გარემოცულმა, არა თუ დაჭკარვა დროშა ქრის-
ტიანობისა, როგორც ეს მოსალაღებელ იყო, არამედ, თუაქიზად
დაცული წარსულთა საუკუნეთ საომარზეგდ, ღირსეულად გადასცა
იგი მე **IXX** საუკუნეს.

ჩვენ, შეძლებისამებრ, ამ წიგნის შედგენის დროს, ესცდილობ-
დით, სხვათა შორის, მიგვექცია უურადლება საქართველოს საეკლე-
სიო ისტორიის განსაკუთრებულ თვისებისათვის, რომელიც გა-
მოიხატვის ქართველთ ღრმა და, თითქმის, უმაგალითო სიუკარუ-
ლით ქრისტიანობისადმი და ამასთანავე სხვათა ხალხთ სარწმუ-
ნობათა და წმენათა პატივის ცემით. ამ თვისებით ქართველ-
ნი უკველს უამსა და გითარებაში ძაღლა იდგნენ უკულა ხალხებ-
ზე, იუვენენ იგინი ბერძენ-რომაელნი, თუ სომეხ-ურინი ანუ
მანქმედიანნი. უმთავრესად, ეს იყო მიზეზი იმისა, რომ მკა-
ვალთა გრიგალ-ქარმისხალთა, მის დღეში შეუწევტელთა საქარ-
თველოს ცხოვრების რკანესა ზედა, ქართველთ მკერდი 15

საუკუნის განმავლობაში კლდესაგვით აქარწყლებ-ანიაკება...

უმთაურეს წყაროდ, ამ წიგნის შესადგენად, გვქონდა, რასაკვირველია, საქართველოს მატრიანე (ქართლის-ცხოვრება და საქართველოს სამოთხე); მისგან ხანდის-ხან მოგვეყვას ზოგიერთი ადგილები უცვლელად; სხვა წყარონი, რომლებიდანაც აგრეთვე ვსარგებლობდით, გვიჩვენებია თავ-თავის ადგილას ტექსტში.

მ. მ. ჯანაშვილი.

7 იანვარს 1886 წ.

ქ. თბილისი.

გამოცემლისაგან.

ჟოელი ქრისტიანისათვის საზოგადოდ და განსაკუთრებით სამღვდლო და საეკლესიო მოსამსახურეთათვის მიუცილებლად საჭიროა იცოდეს იმ ეკლესიის ისტორია, რომელსაც (ეკლესიას) იგი ეკუთვნის. ჩვენში, სამწუხაროდ, ღღემდის არ მოპოვება ქართულს ენაზე იმ გვარი გამოცემა, რომლითაც შეიძლებოდეს, ბევრად თუ ცოტად, შესწავლა და გაგება საქართველოს საეკლესიო ისტორიისა. აი მიზეზი, რომელმაც გვაიძულა ჩვენ მიგველო შრომა და ჩვენის საფასით გამოგვეცა ეს საეკლესიო ისტორია. სრული დამდებული ვართ, რომ ეს გამოცემა სასარგებლო იქნება სამღვდლო და საეკლესიო მოსამსახურეთათვის, მოსწავლეთა და ყველა ქრისტიანეთათვის.

გამომცემელი, „მწეფისი“-ს რედაქტორი მ. დ. ღამაშიძე.

ქ რ ი ს ტ ი ა ნ ო ზ ი ს

გაურცელება საქართველოში.

თ ა ვ ი I.

ქრისტეს მოციქულნი.—საქართველოს მოქცევა წილად ზედა მარიამ დედასა.—ქრისტეს პედროვე საქართველოს მეფე.—ქრისტიანობის დევნა საქართველოში.

ამაღლების წინად ქრისტემ მიჰმართა თვის მოციქულებს შემდეგის სიტყვებით: «წარდევდით და მოიმოწაფენით ყოველნი წარმართნი და ნათელს-ჰსცემდით მათ სახელითა მამისათა და ძისათა და სულისა წმიდისათა»; შემდეგ გაუბედურებისა მოციქულთაგანის იუდასი; რომელმაც 30 ფეცხლად გაჰყიდა მართალი სისხლი და მერამე შეინანა და შიშთეილობა, დაშთენ 11 მოციქულნი: «სვიმონ, რომელსა ეწოდა პეტრე და ანდრია ძმა მისი, იაკობ ზებედესი და იოანე ძმა მისი, შილიჰვე და ბართლომე, თომა და მატეოს მეზერე, იაკობ ალფესი და ლებეოს, რომელსა ეწოდა თადეოს, სვიმონ ძანანელი» (მათ. 10, 2, 3, და 4).

ამ მოციქულთ და აგრეთვე იუდასაც ჯერ ქრისტეს ქვეყანაზე მყოფობის დროსვე მინიჭებული ჰქონდათ ძალა ქრისტიანობის ქადაგებისა და სასწაულთ მოხდენისა: «მიჰსცა მათ ხელმწიფება სულთა ზედა არა წმიდათა, რათა განასხმიდნ მათ და განჰყურნებდნ ყოველთა სენთა და ყოველთა უძლოურებათა» (მათ. 10, 1).

მეგრამ ეს მოციქულნი ძრისტეს ამაღლებამდის და აული წმიდის მოფენამდის მხურვალე მონაწილეობას არ იღებდენ ახალი სჯულის გავრცელებაში, არამედ სულ მუდამ გარს ეხეივნენ თვის ლმერთ-მოძღვარს და მისგან განიმტკიცებოდნენ სჯულის სწავლაში. მკათე დღეს ძრისტეს ამაღლების შემდეგ მათ მოეფინათ წმიდა სული «და აღიესნეს ყოველნი სულითა წმიდითა და იწყეს სიტყვად უცხოთა ენითა, ვითარცა სული იგი მისცემდა მათ სიტყვად». ამ ნაირის სასწაულის შემდეგ მოციქულთა სხვადასხვა ენაზე დაიწყეს ლაპარაკი. ამ დროს იერუსალიმში, საცა მოჰბდა სული წმიდის მოფენა, იყვნენ სხვადასხვა ტომის და ქვეყნის წარმომადგენელნი:

„პართნი და მიდნი, უჟიკნი და ელამიტელნი და მკვიდრნი შუა-მდინარისანი, ჰურიასტანისანი და კაპადუკიონისანი, პონტოისანი და ასიაჲსანი» (საქ. 2. 9).

„შირგვიანისანი და პამფლიისანი, ეგვიპტიისანი და ადგილისა ლიბიისანი, კვირინით კერძონი და მოსრულნი ჰრომნი, ჰურიანი და მწირნი» (საქმე 2. 10),

«ძრიტელნი და არაბიელნი, გვესმის იტყვიან—რა ჩვენითა ენითა დიდებასა ლმრთისასა» (საქმე 2. 11).

ამნაირად რომ განემტკიცნენ მოციქულნი მადლითა ღეთისათა, პეტრე გადმოდგა სახლის ბანზე, უქადაგა და განუმრტა იქ შეკრებილთა ხალხთა მათ თვალთა წინაშე მომხდარი სასწაული ესე და იქვე 3,000 კაცმა ირწმუნა ძრისტე. ასრე სული წმიდის მოფენის დღესვე დაარსდა ეკლესია (ქრისტიანთ საზოგადოება.)

მს იყო პირველი გამარჯვება მოციქულებისა. ამ დღიდგან ისინი განშორდნენ ერთმანერთს და გაემგზავრა

ნენ იმ ქვეყნებისაკენ, რომელთა განათლება წილად ჰკლათ სული წმიდის მოფენის დღეს.—საქართველოში შემოვიდნენ მოციქულნი ანდრია და სიმეონ პანანელი. ამათ ჰქადაგეს შრისტეს სჯული იმერეთში (კალხიდაში) და ზემო ქართლში სამცხემდის. ხალხი მოციქულმა ბართლომემ მოიარა საქართველოს აღმოსავლეთის მხარე, რომელსაც მაშინ ერქვა ალბანია და აქ დასთესა თესლი პოხიერი და მაცხოვრებელი (იხ. მოთხრობა სოფრონისა გვ. 397). აქვე უნდა მოვიხსენოთ ის ფაქტი, რომ ამ მოციქულთ გარდა საქართველოს განათლება—გაქრისტიანება სულის წმიდის მოფენის დროს ზედა ლეთის-მშობელს. სტეფანე მთაწმინდელი ამბობს, რომ სულის წმიდის მოფენის შემდეგ მოციქულთ განიზრახეს წილის-ყრა იმის შესახებ, თუ ვის რომელი ქვეყანა წილად ზედება, რათა ჰქადაგოს სახარება. მაშინ წმიდამან მარიამმა უთხრა მოციქულთა: «მეც მიყარეთ თქვენთან წილი: არ მინდა უწილოდ დავთე. ლეე მეც მერგოს ქვეყანა, რომელსაც მარგუნებს უფალიო». წილის ყრით მარიამ დედას ერგო ივერია ანუ იბერია, ესე იგი საქართველო. როდესაც ლეთის-მშობელმა დააპირა ივერიისკენ გამოემგზავრება, ანგელოსი გამოეცხადა მას და უთხრა: «ნუ განემოარები იერუსალიმსა; წილ-ხლომილი შენი ქვეყანა განათლდების მომავალში, შენი მიუფება განემტკიცების იქ *) (წმ. ცხოვ. 15 მარია-მოზისთვისა

*) მართლაც მარიამი დაშა იერუსალიმში; დიდი ხნის შემდეგ მას გამოეცხადა მთავარ-ანგელოსი გაბრიელი და აუწყა მთავრება მისი მიძინებისა; სიკვდილის დღისთვის, მარიამ დედის სურვილისა ზეჲრ, უფა

ამნაირად დედასა ლეთისასა ვერ მოუხდა ჩვენ ქვეყანაში შემოსელა, თუმცა შემდეგ არას დროს არ დაუტოვებივართ უზრუნველად და ყოველთვის აღმოუჩენია ჩვენთვის თვისი დიდებული მფარველობა და დედობრივი სიყვარული.

მოციქულები ყველანი მხნედ და გულ-მოდგინედ აღსრულებდნენ ძრისტეს დარიგებას და სწავლას. უშიშრად შედიოდნენ წარმართთა ქვეყნებში და იტანდნენ ყოველგვარ ტანჯვას და ჰქადაგებდნენ. ძრისტეანობას ბევრი მტერი ჰყევანდა და პოხიერი თესლი, მოციქულთაგან დათესილი, ძვირად ჰპოულობდა იმნაირსავე პოხიერს ნიადაგსა. ძრისტეანებს წარმართთა აღმოუჩინეს საშინელი ბრძოლა. ძრისტეანების ხოცვა-ჟლეტა, ჯვარცმა, ქვით ჩაქოლვა, თავის კვეთა და სხე. გამრავლდა. შველა მოციქულები ტანჯულ, ჯვარცმულ იქმნენ; გარდა იოანე ზებედესი, რომელიც ღრმა მოხუცებულებაში აღესრულა.

ძართველთაც, სხეთა შორის, იმსხვერპლეს ერთი მოციქულთაგანი—სიმეონ ძანანელი, რომელიც ასაფლავიანიკოპსში (აფხაზეთში), სიმეონ ძანანელის ეკკლესიაში. ანდრია მოციქულის შესახებ ჩვენი მატეიანენი და სხ. მწე-

ღმა მოახდინა ისე, რომ ყველა მოციქულები, გარდა თომასი, შეიყარნენ იერუსალიმში და ნახეს ქალწულის მიძინება. მოციქულთა დაასაფლავეს გვამი მისი გეთსამანიის ბაღში, მაგრამ მესამე დღეს, როდესაც მოვიდა თომა მოციქული და მისი თხოვნით ანადეს საფლავი, ვედარაფერი იპოვნეს-რა, გარდა ქალწულის სამოსლისა. მაშინ ღუთის-მშობელი ანგელოსებით გამოეცხადა მათ და აუწყა თავის აღდგინება შეკდრებით.

რალნი მოგვითხრობენ, რომ მოციქული ანდრია ტრაპეზუნტიდგან შემოსულა ივერიაში, საცა პირველად უქადაგნია ქალაქ ლიდაქარაში; მემრე ყოფილა იგი ქლარჯეთში, აწყყერში, ცხუმში (სუხუმში), სამეგრელოში, აფხაზეთში და აქედგან გადასულა შირიმში და ყველგან შავი ზღვის გარემოში უფრცვლებია ქრისტიანობა. მარდა ჩვენთა მატაანეთა ამნაირადვე ამ მოციქულებზე მოგვითხრობენ სხვა მწერლებიც; მაგალ. ბერძნის მწერალი ნიკიფორე, ნიკიტა ჰაფლაგორელი და სხვანი მოციქულთა ცხოვრების აღმწერელნი (პ. იოსელიანი).

აღენიშნაეთ აგრეთვე იმ ფაქტს, რომ მოციქულების შემოსელამდე საქართველოში (40 წ.) ქართველთ გვარიანად ჰქონდათ გაცნობილი ძრისტეს განხორციელება, ქადაგება, ტანჯვა, ჯვარცმა და მისი ამაღლება.

ძრისტეს მედროვე მეფე საქართველოში იყო შესანიშნავი შარსმანი ანუ ადერკი. ამან იმეფა 2 წლიდამ ძრისტეს წინ, ვიდრე 10 წ. ძრისტეს შემდეგ; როდესაც ურიაანი ჯვარს-აცმიდნენ მაცხოვარსა, მაშინ ყოელის მხრიდგან ურიათა წარმომადგენელი შეიკრიბნენ იერუსალიმში. საქართველოს ურიათაგან, რომელიც საქართველოში დასახლდნენ ნაზუქოდონოსოარის დროს, მცხეთიდან წავიდა ყრმა მლიოზი *), რომელიც იყო ერთი ადასისათაგანი, დაყენებული ძრისტეს საფლავის დარაჯად, აერთარცა

*) თეიმ. ბატონ. ამბოხს, რომ ელიოზი იყო მღვდელი და წინადაც ყოფილა იგი იერუსალიმში და ფილიპვე მოციქულის კარგი მეგობარი იყო. ამ უმად იგი პირ-და-პირ მივიდა ფილიპვესთან, რომელმაც გააცნო იგი ქრისტესა (ისტ. გვ. 437).

ჯვარს-აღვეს იგი, განიყვეს სამოსელი მისი და განიგდეს წილი, რათა აღესრულოს თქმული იგი წინასწარმეტყველისა მიერ, რომელსა იტყვის: «განიყვეს სამოსელი ჩემი მათ შორის და კვართსა ზედა განიგდეს წილი» (მათ. 27, 35); აი ეს კვართი უფლისა, რომელიც ქსოვილი იყო ღვთის-მშობლისაგან, ჩენი მატინების, ეკლესიის და სხ. მოწმობით წილად ზედა ჩვენებურს ურიას მლიოზს; მან კვართი უფლისა მოიტანა მცხეთაში და გადასცა დასა თვისსა სილონიას, რომელმანც მაგრა გულზე მიიკრა იგი და მისს სული განუტევა. ამ მოვლენამ თავ-ზარი დასცა იქ მყოფთა და ყველა მცხეთელთა.

მაგრამ უფრო მით შეშინდნენ მაშინ, რომ კვართი უფლისა ვერაფერი, ღონის-ბიებით ველარ გამოაცალეს მკედარს სილონიასა. მლიოზმა განიზრახა კვართიანად დის დამარხვა, მაგრამ ბევრი ეცადა და აღგილიდამ ვერ დასძრა. მოუწოდა მრავალთა ხალხთა და ვერც იმათ შესძლეს ვეამის აღება. მივიდნენ მეფის კაცნიც, მაგრამ იმათაც ვერა მოაგვარეს-რა. მაშინ ეს დიდი საკვირველება აღწარმოებნენ მეფე ადერკისა, რომელიც მოვიდა და ბევრი ეცადა, რომ ან კვართი გამოეცხნა სილონიას გულიდამ, ან ვეამი მისი შეეძრა აღგილიდამ. ბევრი ეცადა და ვერა გააწყდრა. მაშინ სთქვა (ისტ. თეიმ. ბატ. გვ. 139:) «იესო არს ერთი რომელიმე ღმერთთაგანი და განგებითა ღმერთათა მოს-ჩაულ-არს სოფლად და საკვირველებად ესე მის მიერი არს და, ეგონებ, ყრიად კეთილ არს ესე ქვეყანისა ამის ჩენთა სათვის და მეცობისათვისცა ჩემისა, რომელ ნიჭი ესე მოგ-

ვლინა აღგილხა ამას შორის სამოთხისა *) ამის ჩემისა...»
იქვე მეფემ დააყენა ყარაულები მლიოზთან ერთად და
თვითონ შინ წავიდა. რამოდენიმე ხნის შემდეგ იყო მიწის-
ძვრა, გაიპო ის აღგილი, საცა იღო გვამი სილონიასი და
კვართიანად შთანთქა იგი. ამ მოვლენამ უმეტესად შთა-
ბეჭდა ხალხში რწმენა იესო ძრისტეს ღმერთობაზე. უფრო
საკვირველი ის იყო, რომ სწორედ იმ აღგილს, საცა
წეთის განგებით შთაინთქა გვამი სილონიასი იესოს კვართი-
თურთ, აღმოსცენდა კვიპაროზის ხე. ჩვენი ეკლესიის გაღ-
მობაში ამ კვიპაროზის ხის ტოტებს და ფოთლებს ჰქონ-
და სამკურნალო ხასიათი: ავადმყოფნი, სნეულნი, ფრი-
ნველნი და მხეცნი ტყისანიც კი, ოდესაც შეეხებოდნენ ამ
ხის ტოტებს ანუ ფოთლებსა, მყის განიკურნებოდნენ სნე-
ულებისაგან. ამ კვიპაროზს შემდეგ საუკუნოებშიაც არ
დაუკარგავს თვისი ძალა და მუდამ სასწაულები მოუხდენ-
ია.

ასრე, ჩვენ ეხედაეთ, რომ საქართველოს ერმა მოცი-
ქულების ანდრია და სიმეონ ძანანელის შემოსვლამდე
კარგად იცოდა ყველაფერი, რაც გადახდა ფარისევლთა
მოწყალებით იესოსა.

მოციქულნი რომ შამოვიდნენ საქართველოში და
დაიწყეს ქადაგება, ბევრნი, ძალიან ბევრნი ქრისტიანდებო-
დნენ. ამხობდნენ კერპებსა და აგებდნენ ეკლესიებსა. მს
რომ გაიგო აღდგომის მეფემ განრისხდა უცხო ნათესაეთა
ზედა მის სამეფოში თავისუფლიად მოქმედებისათვის და

*) სამოთხე—მტილი, საშვებელია იმარხვიდეს სამოთხესა შინა
ამის საწეთროსა (ქართ ცხ. გვ. 278).

წყრომით უბრძანა ძლარჯეთის შრისთავს, — რომელმაც ნებე
დაითო ხალხს სჯული გამოეცვალა მის საერისთაოში —
რათა ქრისტიანობა სწრაფად აღვეილოყო იქაურობიდან.
აღერკის უნდოდა შეპყრობა მოციქულებისა, მაგრამ ან-
დრიამ მოასწრო და დროიანათ გავიდა ყირიმში, სიმეონ
ძანანელი კი, როგორც ზემოთაც ვსთქვით, აღესრულა
აფხაზეთში. შრისტიანთა დევნა ისეთი სასტიკი და შეუბრა-
ლებელი იყო, რომ საქართველოში მალე სრულიად მოის-
პო კვალი ქრისტიანობისა (იხ. Древ. ист. Груз. гл. 65
— 66 ს. ბარათოვისა).

თუმცა ასრე სდევნიდნენ ქრისტიანობას საქართვე-
ლოში, მაგრამ აქვე მოვიყვანთ ზოგიერთ ცნობებს, რომ-
ლებიდანაც სჩანს, რომ ქრისტიანობის გავრცელება საქა-
რთველოში შრისტეს ჯვარ-ცმიდამ მოკიდებული, ვიღრე
საქართველოს განმანათლებელის მოციქულთა სწორის ნი-
ნაზდის არ შეჩერებულა. მწერალნი ირინეი და ბარონი
ერთხმად ამტკიცებენ, რომ იმპერატორის ბროიანისაგან
პონტში და ხერსონესში დამწყდელულ რომის ეპისკოპოსს
პლიმენტის (100 წ. ქ. შემდეგ) თვის სასწაულებით დიდი
გაელენა ჰქონდა ივერიელებზე და ძოლხიდელებზეო, რომ-
ელთაც მრავალგან ქრისტიანობა იწამესო. აგრეთვე რა-
მბდენიმე ხნის შემდეგ ამისა საქართველოში გამოჩნდნ აღ-
გილობრიენი ქრისტიანობის მწამებელნიც: პალმი, ეპისკო-
პოზი პონტისა და მისი შეილი ერეტიკოსი შარკიონი,
რომლის მწვალებლობა შეჩვენეს მე-6 მსოფლიო კრებაზე.

II.

საუკუნოდ ქრისტიანობის დამყარება საქართველოში ეკუთვნის მოციქულთა სწორს ნინას. მაიყნა ნათესაფი მთავარ მოწამის ბიარგისა, ასული ენმე მთავრის ზაბულონისა და მეუღლასა მიასისა სოსანასი, იერუშალიმას პატრიარქის იობენალის დისწულისა, ტომობით კაბადოკიელი *). მისი მშობლები იყენენ უშილონი და ეითარკა იოაკიმე და ანნა, აბრაამი და სარა, ზაქარია და მლისაბელი ევედრებოდნენ ლმერთსა, რათა დაეხსნა იგინი ბერწობისაგან და მიეცა შვილი, რომელსაცა შესწირაედნენ შუალსა მსახურებლად. მართლაც, როდესაც მიეცათ ნინა, დედამან მისმან აღთქმისა მებრ აღზარდა იგი გლახაკთა მსახურებაში. ოდეს ნინა შეიქმნა 12 წლისა, იმის მშობლებმა განჯყიდეს თვისი სარჩო-საბადებელი და გაემგზავრენ იერუსალიმს. აქ დიდხანს აღარ ყოფილან ერთად. ზაბულონი ბერად შემდგარა და მიუძართია იორდანის მხარეს კაცთა ველურთა გასანათლაჲად; სოსანა იერუსალიმის პატრიარქს დაუნიშნაეს გლახაკთა დედა-კაცთა სანუგეშებლად და გასანათლებლად; მცირე წლოვანი ნინო ანუ ნინა **) კი დაშთენილა ტაძარში დვინელ ქალ ნიაფორასთან. ამასა ჰკი-

*) წარჩინებული ჩვენს დ. ი. ჩუბინაშვილი, პროფესორად ნამყოფი, თავის სტატიაში „ეტიმოგრაფიული განხილვა ძველთა და ახალთა კაბადოკიის ან ჭანეთის მკვიდრთა მოსახლეობის“ ამტკიცებს, ძველი მწერლების დახმარებით, რომ მთელი კაბადოკია დასახლებული იყო ქართველთა ტომისაგან, ესე იგი მეგრეთა და ჭანეთთაგან. როგორც წმიდა გიორგი, ისე წმიდა ნინო და 13 წმიდანი (ამათზე შემდეგ) იყენენ ქართველნიო და როგორც უველა კაბადოკიელებმა, ისე ამათაც იცოდნენ ქართული ენაო.

***) ნინო, ნინა, ნუნე, ნონე ერთი და იგივე სახელწოდებაა. ამ სახელით, ზოგიერთი მწერლების სიტყვით, მისირიაში (ეგვიპტე)

თხვიდა და ისწავებდა სარწმუნოებასა, ქმნილებასა ქრისტესსა და ენებასა მისსა. ხალხო ისმინა რა, რამეთუ კვარათი მცხეთელთა ურიათაგან წაღებულ არს, გამოჰკითხვიდა ნინა „სადა არს მცხეთა?“ — მიუგო ნიაფორმან: „არს ქვეყანა ჩრდილოეთისა, საწარმართო მართლეთი...“ ამის დამმარხველი ნინა გულსა შინა ჰმადლობდა ღმერთსა... ამის შემდეგ იერუსალიმში მოსულა ერთი სასახლის დედა-კაცი და გაუვრცელებია ხმა, რომ იმპერატორის ძონსტანცი ძლორის ცოლს მღენეს ჰსურსო ქრისტიანობის მიღება. ნინა'ს დიდის სინარულით გამოუცხადებია თავისი სურვილი დედოფლის მოქცევისათვის და პატრიარქის ნება-ყოფლობით და კუთხევით გამგზავრებულა ახალ რომში, ანუ ძონსტანტინოპოლს. აქ, დედათ მონასტერში, სცხოვრებდნენ 50-ნი მოლოზანნი და მათ შორის ვილაც დედოფალი რიფსიმე და მისი დედა — მძძე მზიანე. აქ ამათთან ერთად დაუყვია 2 წელიწადი და ნათელ-ჟუცია რიფსიმე და მზიანესათვის და 50 სულთათვის. რიფსიმე ყოფილა მეტად მშენიერი და წარმართ იმპერატორს დიოკლიტიანეს მოუსურვებია მისი ცოლად შერთვა. მაშინ ყველა ქალებს თავ-ზარ დასცემიათ და აქეთ იქით დაფანტულან. სხვათა შორის, წმ. ნინო რიფსიმე და მზიანეთი გამოპარულა მცირე აზიის ქალაქ ღვინში და თანამგზავრებთან ერთად დასახლებულა საწინახლის ტალავარში. მაგრამ აქაც მყუდროება ვერ მოუპოვნია. დიოკლეტიანეს ბრძანებით მიუგნია მათთვის სომხეთის მეფეს ტირდატს და იმპერა-

და სხვაგან იწოდებოდნენ მოლოზანნი. ხოლო შემდეგში ქრიტიანობამ საკუთარ სახელად ჰქმნა. წმიდა ნინას მრავალნი მწერალნი ჰხადიან „სუველ“. ეფრემ ბერი ქართველი ათონელი მე X საუკუნეში დაწერილებით განმარტებს ნინოს სახელდებას (პ. იოსელიანი).

ტორის ცოლობის უარ ყოფისა გამო რიფსიმე, ზიანე და მრავალნი სხენი უწვალებია და მუჟკლავს, ხოლო წმ. ნინო ლეთის განგებით იქვე მიმალულა. აქ უშემწეოდ დარჩენილ წმიდანს ბევრი ულოცნია და მხურვალედ უყვდრნია მარიამ დედისათვის, რათა მას მიეცა ძალა და აღმოეჩინა მთარველობა. ლეთის-მშობელიც სიზმარში გამოსცხადებია ნინოს და უთქვამს მისთვის: „გაემგზაერე ივერიაში, დაამკვიდრე იქ სახარება და მე ეიქნები შენი შემწე“. მერე მარიამ დედას ვაჩის ტოტების ჯვარი გადუცია ნინასთვის და უთქვამს: „ეს იქმნება შენი შემწე და მთარველი ყოველს გაქირვებაში, ყოველი ხილული და უხილავი მტრების წინააღმდეგ. ძალითა მისითა დაამყარებ იქა სიტყვასა ძისა ჩემისასა, შულისა ჩენისა იესო ქრისტესა“*) მკის წმიდანს გამოღვიძებია და თავის ხელში უნახავს სწორეთ ის ჯვარი, რომელიც ძილში მყოფობის დროს მისცა მას დედამან ლეთისამან. ნინოს მეტად გახარებია ამ სასწაულისაგან, შეუკრავს ეს ჯვარი თავისი თმებით და გამოამგზაერებულა საქართველოსკენ. ბევრი უვლია იმას და მოსულა იზრხნთამდე. სადაცა „დაუზამთრია, გარემოცული დიდის ქირით“. ზახუხულზე ისევე გასდგომია გზას და ზაფხულს მისულა შანაერის ტბამდის ჯავახეთში. აქ

*) ზოგნი უარ ჰყოფენ ვაჩის ჯვრის მიცემას ნინასთვის და ამბობენ: „ხმა ესმა (ნინას) ზეგარდამო, რომელ ეტყოდა: „ვითარმედ ესრეთ იყოს შენიცა წარყვანება სასუფეველად წინაშე ლეთისა, უამსა მას, ოდეს ეგე ეკლა, რომელ არს გარემო შენსა, ყოველნივე იქმნეს ვარდის ფურცელ სუნელი, არამედ აღსდევ და ვილოდე ჩრდილოდ კერძო, სადა იგი ფრიად არს სამკალი და მეშაკი ყოველად არა“ (ქართ. ცხოვრ.)

მეთევზეებს მისთვის მიუციათ საკმელი და უსწავლებიათ მცხეთის გზა. მალე ნინო მტკვრის პირ-პირ მოსულა ქალაქ შრბნისამდის და აქედგან ლმერ-თების თაყვანის მცემლებთან და ვაჟრებთან ერთად გამგზავრებულია მცხეთას და აქ შესდგომია წარმართ ქართველთა მოქცევას და ქეშმარიტების ნათელით ხალხის განათვლის საქმეს. მაგრამ, მინამ ვიტყოდეთ იმაზედ, თუ როგორ შეუდგა ის ამ მეტად მძიმე მოვალეობის აღსრულებას, თვალი უნდა გადაეფლოთ საზოგადოდ ხალხოსნობის და კერძოდ საქართველოს სარწმუნოებრივ მდგომარეობას და აგრეთვე ქრისტიანობის დამკვიდრებას და გამარჯვებას მსოფლიოში, ვიდრე წმ. ნინოს მოღვაწეობამდის ჩვენ ქვეყანაში.

ხალხნი გამრავლდნენ, განიზნენ მთელს მსოფლიოში, განუსაკუთრდათ მათ ენანი და დაუწყეს მსახურება მხესა, მთვარესა, ვარსკვლავთა, ცხოველთა, წყალსა და სხვ., მაგრამ ესეც არ იკმარეს: ოქრო ვეცხლისაგან ჩამოასხეს სახენი (კერპნი) თვისთა ლმერთთა, დასდგეს იგინი ტაძრებში *) და დაუწყეს მათ ვედრება ანუ მსახურება და მოუტანდნენ ხოლომე შესაწირავად, სხვათა შორის, ძეთა კაცთასა. მართველნიც, როგორც ნოეს-შვილის შვილის შვილთაგან წარმომდგარნი, არ იყენენ მოკლებულნი კერპთ მსახურებასა. ძველის დროიდან იგინი დასახლდნენ არა-

*) იხ. დაბადება XI, I—9. ბაბილონის გოდოლის აშენება, ენების შერევა ანუ იათუტის, სიმის და ქამის ჩამომავალთა ჩრდილოეთისკენ, დასავლეთისკენ და სამხრეთისკენ გადასახლება და მრავალთა განსაკუთრებულთა ენათა და უბოძა წარმოდგომა ვეუთნის 3247—2712 წწ. ქრისტეს დაბადების უწინარეს.

რატის და ძაცასიონის მთების შუა, დაიწყეს მეურნეობა, მუშაკობა და თაყუანის ცემა მრავალთა ღმერთთა. პირველად იგინი თაყუანსა სცემდნენ ქართველთ წინაპარის ძართლოსის საფლავსა, რომელიც იყო არმაზში, მცხეთის ახლო გორაზე, მემრე აქვე სხვა და სხვა ღრას და აგრეთვე მრავალთა მალალთა მთების წვეროებზე დასდგეს კერპნი და ესაედნენ მათ. შპირველესნი ღმერთნი ქართველთა იყვნენ: არმაზი, ზადენი, ბოჩი, შაი, ზაცი, ანაანი და ღანაანი. ბატონი შვილი თეიმურაზ თავის ისტორიაში (გვერ. 51) ასრე აღწერს კერპსა ბოჩოსა: „ესხნეს შვიდნი ხელინი, რომლითაცა ხელმწიფებდა თვითეულითა ხელითა, თვითეულითა უმაღლესთა მათ ყოველთა სხვათა მჭეერვალთაგან შვიდთა მწვერვალთა კაცასიისათა და თვითეულსა ხელსა მისსა აქენდა თვითო ფერი ხელმწიფება: მოფენად სარგებლობისა, წყალობისა გინა რისხვისა“.

მერპებს, როგორც ყველგან, ისე ჩვენში, ჰყვანდათ თვისნი მსახურნი ანუ მღვდელნი, რომელთაცა იცნობდნენ ქურუმებად. შოველნი კერპთ მოარწმუნენი მოუჭანდნენ ხოლმე თავის ღმერთებს მსხვერპლად: სუნნელოვან ყვავილებსა, რძესა, მაწონსა, ნაღებსა, თაფლსა, კარაქსა, ყველსა, ოქროსა, ვეცხლსა და სხვ. ყოველი შემოწირული კერპთათვის ქურუმთ უნდა გაეყოს სამ ნაწილად: პირველი ნაწილი ერგებოდა ქურუმთა; მეორე ნაწილს დასდებდნენ ხოლმე ერთ სასტუმრო ოთახში და ყოველნი ღარიბ-ღატაკნი მლოცველნი მივიდოდნენ, შეექცეოდნენ, იშვებდნენ, ილხენდნენ და მერმე მიიქცეოდნენ სახლთა თვისთა; მესამე ნაწილს დაურიგებდნენ ხოლმე ტყვეთა, პყრობილთა და დაერდომილთა. ხოლო ყველა ის, რაც

იყო ძვირფასეული (ოქრო, ვეცხლი, რვალი და სხე.),
გუთუნოდა ტაძარსა და ვერაინ დაისაკუთრებდა.*)

ამნაირად ყოველს ხალხს ჰყვანდა თვისნი ნივთიერი
ღმერთნი და აქნდათ თვისი კერპთ-მსახურება, ბომონ-
ნი და ჰყავდათ ქურუმნი. შეელახე უფრო ბევრი ღმერთ-
ნი ჰყვანდათ ბერძენთ, მისირელთ, რომაელთ და სხვათა
და სხვათა. ზოგი თაყვანსა სცემდა კატასა (მისირელნი),
ლორსა, ზოგი თხასა და სხვა. ამ მდგომარეობაში იყო
სარწმუნოება ყველა ხალხებში, ვიდრე ძრისტეს მოსვლამ-
დე. ხოლო ძრისტეს სწავლამ მოახდინა დიდი რელიგიუ-
რი ცვლილება ხალხოსნობის რწმენაში. მრავალგან შეიგ-
ნეს მისი კაცის არსების გამაცოცხლებელი და გამაფაქიზ-
ებელი სარწმუნოება, დათრგუნეს ბომონნი, კერპნი და მათ
ადგილს აღუშენეს ტაძრები ერთ-არსსა ღმერთსა ჩვენსა.
მაგრამ ქრისტიანობის საბოლოო გამარჯვება წარმართო-
ბაზე იწყობა IV საუკუნის დასაწყისიდან. 313 წელს რომ-
ის მძლავრმა იმპერატორმა კონსტანტინემ ნება დართო
თვისთა ქვეშევრდომთა უშიშრად ეღვიარებინათ ძრისტე
ღმერთი. ამნაირმა ქრისტიანობის წარსაჩლებამ იმპერატო-
რის მხრით ქრისტიანთა წრენი, საზოგადოებანი და ტა-

*) იხილე „ისტ. დაარს ივერიისა, ე. ი. გიორგისა, რომელ
არს სრულიად საქართ.“ ქმნილი საქართ. შეატყამ. მეფ. გიორგის
ძის თეიმურაზისაგან. გამოც. ს.-ვეტერბურგში 1848 წელსა. თუმცა
თეიმურაზი არ იხსენიებს იმას, რომ ქართველებს შესაწირავად მოჰყ-
ვანდათ თვისნი ჩვილნი ურმანიცა და პირიქით უარ ჰყოფს ამ გვარს
მსხვერპლს, მაგრამ სხვა მწერალნი დარწმუნებით ამბობენ, რომ, ვი-
თომ, ქართველებს მართლდაც სცოდნოდესთ ურმების შეწირვა ღმერ-
თათვის და რომ მეფე რეეს 200 წლებში ქრისტესით აღუკრძალავს ეს
უგუნური ჩვეულება.

ძარნი განამრავლა; მაგრამ ქრისტიანობა უმეტესად განმტკიცდა ხალხოსნობაში მაშინ, როდესაც ქოლხანტინეს დედამ, მოციქულთა სწორმა მღვინემ იპოვნა სწორეთ ის ჯვარი, რომელზედაც შემსკვალული იყო მაცხოვარი ჩეენი. მალე მთელს საბერძნეთს, მცირე აზიას, რომს და გარემოთა ხმელთა-შუა ზღვისათა მოედლა ქრისტიანობა. შველგან ითრგუნებოდნენ კერპნი და შენდებოდნენ ეკლესიანი და ტაძარნი. *) ამის შემდეგ საქართველოს ერსაც დიდხანს აღარ დაუყვია ურწმუნოებაში: სულ ხუთი წელიწადი, ესე იგი 313 წ. 318 წლამდე. სწორეთ ამ დროს საქართველოს მეფედ იყო მირიანი.

265 წელში ძირისტეს აქეთ შარნაოზიანთა—ნებროთიანთა და არშაკუნიანთა უკანასკნელ წარმომადგენელი ასთავგური მოკედა. მას დარჩა მხოლოდ ერთი ასული. მანქან სპასალარმა ყველა ქართველ ერისთევებს და წარჩინებულთ მოუყარა თავი მცხეთაში სათათბიროდ ინის შესახებ, თუ ვინ დასეან მეფედ საქართველოისა. ამ კრებას მანქანმა მოახსენა: „მოიკლა სპარსთაგან დიდი მეფე სომხეთისა; დაპყრობილ იქმნა: პართია, სირია, მიდია და ი-

*) ქრისტიანობის გამარჯვებისათვის არა მცირე ღვაწლი მიუძღვით შემდეგთა გამოჩენილთა მეორე და მესამე საუკუნეებში მქადაგებელთა, რომელთაც ღირსეულად განაგრძეს მოციქულებისაგან დაწყებული საქმე: რომის ეპისკოპოს კლიმენტოსს, შეპყრობილს ტროთანესაგან კიმერიის ბოსფორში. ამან შავის ზღვის პირებზე ააშენა 70 ეკლესიანი, ამათგან ერთი კოლხიდაში; ანტიოქიის ეპისკოპოსს იუსტინესამარიელს; პოლოკარპსს, სმირნის ეპისკოპოსს, ირინეს, ლიონის ეპისკოპოსს; კიპრიანს კართაგენისას და სხ. (ისტ. საქართველ თავ. პართიისა, ნაწილი II და III გვერ. 7).

ლია რომი; სპარსთა მეფის განზრახვა არის შთანთქმას მთელი ჩვენი ქვეყანა, დარჩენილი ობლად და არაეინ არის ჩვენში იმისი წინააღმდეგობი; გამოეთხოვოთ სპარსთა მეფეს საკუთარი ვაჟი ჩვენ მეფედ და შევეხვეწოთ, რომ შერთოს იმას ცოლად ასული ასფაგურისა იმ პირობით, რომ იმისმა შეილმა აღიაროს სჯული ჩვენი და აღიაროს ჩვენი ქვეყნის დამოუკიდებლობა...“ მოხსენებული მეფე სპარსთა იყო მასრე ანუ ხოსრო სასანიდი, რომელიც იმის იყო ასულიყო სპარსეთის ტახტზე. მასრემ წამოიყვანა საქართველოში თვისი ვაჟი, 7 წლის მირიანი, ნაშობი მხეელისა, შერთო ცოლად ასული ასფაგურ მეუღისა, დაუმორჩილა მას საქართველო, რანი, მოვაკანი, ჰერეთი, სომხეთი და ყოველნი მთიულნი ქაეკასიისანი და უბრძანა მირიანს და იმის ლალას მირეანოზს, რათა ებრძოლონ ზაზართა. მირიანს უბრძანა ყოფილიყო ორსავე სჯულსაზედა: „მამათა ჩვენთა ცეცხლის მსახურებასა და თქვენთა (ქართველთა) კერპთასა“. ლუტოვა თვისსა ძესა 40,000 მხედარი და წარვიდა სპარსეთად.

მცირე წლოვანმა მეფემ დიდად შეიყვარა ქართველნი, ისწავლა ქართული ენა, ზნე, ჩვეულებანი, „შეამყო კერპნი და ბომონნი და კეთილად აპყრა ქუჩუმნი“. 15-ტი წლისას მოუკედა ბეულღე და „მოიყვანა მეორე ცოლი საბერძნეთით—პონტიით, ასული შლიოტორისა ნანა.

აი ამ მდგომარეობაში იყო საქართველო, როდესაც მცხეთაში, როგორც უკვე ვსთქვით, შემოვიდა წმ. ნინო*)

*) უკვე გარეშა ის ფაქტი რომ წმ. ნინო უმაწველობითვე იყო ქრისტიანობის დიდი მორწმუნე, მით უმეტეს, რომ მისი სამშობლო იყო

მზღღეს, რა ღღესაც ნინო უემოვიღა მცხეთაში, იყო არ-
მაზის და ზადენის ღღეობა (ნ აგვისტოს). მეფე, ღღეღოფა-
ლი ნანა, ერი მრავალი, ჩაცმულნი ფერად-ფერადად, აღი-
ოღღენ არმაზის გორაზე ღღმერთების თაყუანის საცემღად.
წმ. ნინაც აეღა და ნახა მღგომარე კაცი ერთი სპიღენ-
ძისა, რომელსა „ეცეა ტანსა მისსა ჯაკეი ოქროისა და
თავსა მისა ჩაფხუტი ოქროისა, სამხრენი და თვალნი მის-
ნი იყენეს ზურმუხტისა და ბიერიტისანი და ეპყრა ხმალი ხე-
ლსა მისსა ეღღვარე და ბრწყინვალე... და კვალად მარჯვე-
ნით მისსა სხეა კერპი, სახითა კაცისათა მღგომარე, სახე-
ლი მისი ბაც და მარცხენით მისსა უღგა კაცი ეცხლისა
და სახელი მისი ბაიმ.“ შეღღანი თაყუანსა სცემღენ ამ
ღღმერთებსა. ამის მხიღველი ნინო უემძწუნდა და უემეეღრა
ღღმერთსა, რათა სასწაულღებრიე განებნია გუნდი ესე უემე-
ცართა. მეღღრება წმიღანისა უესმენიღ იქმნა. ასტყდა საში-
ნელი ქარიშხალი, ქუხიღი, მოვიღა საშიწელი წეიმა; ხალ-
ხი სწრათად გაიფანტა ქალაქისკენ და სოფღებისკენ; სეტ-
ყემ უემუწსრა კერპნი, რომელნიც უთაიბნიენენ კღღეთა

კაპადოკია, რომელშიაც პირველ საუკუნეში ქრისტეს შობიღგან იყენენ
მრავალნი ქრისტიანენი; ამესამე და მეოთხე საუკუნეებში კი აქ არ იპოვე-
ბოღა არც ერთი კერპმ-მსახური. ამ ღღროს აქ იყო 50 საეპისკოპოსოსა სა-
უღღარი ანუ ეპარქია: კესარიისა, ნისიისა, თერმისა, ტიანისა, ციბისტირისა,
ნაზიანზისა, მეღღიტიწესი და კომანისა და სხ. ჩინებულნი მღღვეღღ-მთაღა-
რნი ამ აღღიღისანი იყენენ: წმ. გრიგოღი, ბასიღი კესარიეღი,
გროგოღ ნისელი და სხ. მრავალნი სახელ განთქმულნი და ჩინებულნი
მწერაღნი (იხ. ვაღინის ისტ. კაპადოკიისა, სტრაბონი, წიგნი 12. წ
3 სტატიიში დ. ი. ჩუღნაშვიღისა, ეტნოგრაფ. განხიღღვა ბაღ-თა და
აზნაღღთა კაპადოკიის ან ტანეთის მყეიღღრთა მოსახღღეთა).

ნაპრაღათა მათ შინა. მეორე ღღეს რომ წარმართთა ვე-
ღარ იხიღეს თვისნი ღმერთნი, მიზნზად უბედურებისა
სცნეს რომელიმე ღმერთი, განრისხებული მათზე.

მესამე ღღეს წაეიღა ნინო მცხეთაში; აქ მეფის ბაღის
ახლოს გაიკეთა მაყელის ქოხი; შიგ დაასეენა ვაზის ჯვა-
რი, დაიწყო ლოცვა და ქაღაგება. პირველად მან მოაქცია
ქრისტეს სჯულზე მეფის მებაღე ცოლით, ურის მღღდე-
ლი აბიჰთარი და ასული მისი სიღონა და სხენი ექესნი
კაცნი; აგრეთვე განუკურნა მეფეს ღღი ხნის სნეული
მეუღღე-ნანა. ამ ნაირად ქაღაგებღა ნინო ქრისტეს სჯულ-
სა 3 წლის განმავღობაში და ბოლოს 318 წელსა მის-
მა სწავღა-ქაღაგებამ მირიანიც შეიკურღა და მანაც ისურვე
ქრისტიანობის მიღება. წმ. ნინოს რჩევით მეფემ იმპერა-
ტორს ჰოსტანტონეს აცნობა თვისი გარღაწყვეტიღება და
სთხოვა მღღღღებღ და ეპისკოპოსი. იმპერატორი და ღღღა მი-
სი მღღენე აღიღსენ სიხარულითა ღღღითა და „წარმოუღღინა
ჯვარი და ხატი მაცხოვრისა, იოანე ეპისკოპოსი, მღღღღღნი
ორნი და ღღაკონი სამი, ფიკარი ფერხისა უფღღისა და სამსკ-
ვღღი და მოუგზავნა ეკღღღღისი მღღენებღღნი მღღღღღი“.
რამწამს სამღღღღღო პირთა მოაწიღს მცხეთას, მეფე მირი-
ანმა შეკყარა თვისნი ქვეშევღღღღნი და მტკვარში მოინათ-
ღღა. შრიათაღღან გაინათღღღენ მხოლოღ 50 პირნი, ჩამო-
მღღღღღ ავაზაკის ბარაბასი, რომელითაც ამის გამო მეფემ
უბოღღა დაბა ციხე-ღღღღი.

III

მეფის ბაღში მცხეთაში იდგა დიდი კვიპაროზის ანუ ნაძვის ხე. მეფემ ნინოს რჩევით მოჰკვეთა ეს ნაძვი და მისი ტოტები იხმარა ეკლესიის სვეტებად. მკვლელების აშენების დროს მოხდა სასწაული. ნაძვის ეჭვის სვეტი რომ დასდგეს ეკლესიისათვის, მაშინ მეშვიდე სვეტად ნაძვის ღერი უნდა დაედგათ, მაგრამ ვერას გზით ვერ შესძლეს მისი ადგილიდამ დაძრა, ეიღრე ცილამ ანგელოზები არ ჩამოვიდნენ და არ მოაგვარეს საქმე. ამავე დროს ნინომ ადგილობრივ გაიგო, რომ კვართი შულისა ჰმარხია მცხეთაში; ზემოხსენებულმა სასწაულმა კიდევ ყველას ათქვამინა, რომ კვართი უეჭველად უნდა ყოფილიყო მოკვეთილ ნაძვის ხის ქვეშ. ¹⁾ მართლაც ნაძვს სდიოდა მირონი და ჰკურნებდაცა სნეულთა. ასრე ააშენეს პირველი ტაძარი საქართველოში. დაჩსდა მაშინ სამწყსო, ანუ ეკლესია შულისა

¹⁾ არც ერთგან ისტორიაში ჩვენ არ აღმოგვიჩინებენ, თუ რომელი მეფის, ან რა დროს პოვნილ და მიწილამ აშოლუბულ იქმნა ისეთი დიდი საუნჯე ეკლესიისათვის, როგორც არის კვართი შულისა იესო ქრისტესი. მხოლოდ უველანი დარწმუნებულნი არიან (იხ. სკინაქსარი 10 ივნისისა), რომ კვართი პოვნის შემდეგ, სულ იუდამ ინახებოდა მცხეთის სამთავრო ტაძარში და ხან იდო გვადრუცში, ხან ფვარში (კვართზე დაწერულებითი ცნობები თავის ადგილას იქნება).

ჩვენისა და დაწესდა სასულიერო წოდება, რომელიც პირველ დროში სულ მთლად შესდგებოდა ბერძენთაგან. მცხეთის ტაძარი, აღშენებული მაცხოვრის სახსრად, ხსენებული სვეტის გამო დღესაც იწოდება სვეტი-ცხოველად. თქმულება არის, რომ იმ მეშვიდე სვეტს, რომელიც ახლაც იმყოფება მცხეთის ტაძარში, სულ მუდამ სდიოდა მ-რონიო.

ნადვის ხილამ კიდევ გააკეთეს სხვა ჯვრებიც, რომელთაგან ერთი დასდგეს მცხეთის პირ-და-პირ, არაგვის ვალმა გორაზე, იქ, სადაც ეხლა ჯვრის ეკლესიაა; ¹⁾ მეორე — უჯარმაში, ²⁾ მესამე — თხოთის გორაზე ³⁾ და მეოთხე სოფ. ბოდბეში.

¹⁾ ეს ეკლესია ლევთაგან გაიხრდა 1787 წ. და აწ ჰგიეს ცალკურად პირის-პირ მცხეთისა, არაგვის მდინარის ვალმა გორაზე. ეკლესია იწოდება აგრეთვე ჯაჭვის ეკლესიად, თქმულება არის, რომელ ჯვარის ტაძრიდამ მცხეთის სობოროზე მალლა ჰეურში გაბმული იყო ჯაჭვი. ჯვრის ტაძარში მცხოვრები წმ. ბერი ამ ჯაჭვზე გადადიოდა მცხეთაში საზრდოს გადმოსატანად. ერთხელ გადამავალმა ბერმა გულში ცოდვა გაიგლო, ჯაჭვი გაუწყდა და თვითც ჩამოვარდა აღელვებულ მდინარის ზვირთებში.

²⁾ უჯარმა ამ დროს დიდი და მრავალ მცხოვრებლებიანი ქალაქი იყო. ეხლა უბრალო სოფელია. მღებარებს გარეუკანეთში (კუნეთში).

³⁾ თხოთი ის ადგილია, საცა მეფე შირიანმა გადასწყვიტა გაქრისტიანება და განათვლა. ამ ადგილას, როგორც გადმოგვცემს ლეგენდა, შირიანი ნადირობდა. მან მოგლო სანახები მურანისა და ალგიდა მთასა ზედა თხოთისასა მალალსა, რათამცა მოიხილა კასპად და უფლის ცინედ. განვიდა თხემსა მთისასა, დაუბნელდა მათ ზედა მზე და იქმნა ვითარცა ღამე ბნელი უკუნი. მეფემ ბევრი ევედრა თავის ღმერთსა, მაგრამ ამაოდ: შუელა არ საილამ იყო. მაშინ სთქვა მან: „ღმერთო ჩინო!“, განმინათლე ბნელი ესე და აღვიარო სახელი შე-

შემდეგ ამისა მეფე და ნინო შეუდგნენ ზრუნვას ქრისტიანობის გასაქრცელებლად სამეფოს შორეულ კუთხეებშიაც. როგორც სჩანს საეკლესიო მატრიანთაგან, ჭართალელნი, შხოველნი, ზუდამაყრელი და სხვანი მთიულნი არ განათლულან მცხეთაში მეფეთან და სხვა ქართველებთან ერთად. პი ამათ მოსაქცევად და კავკასიონის ბნელს ლელე-ყურეში ქრისტიანობის დასაწერგავად გამგზავრებულა იგიე წმიდანი.

„აწ უკვე, საყვარელნო ჩემო, იელტოდეთ კერპთ-მსახურებისაგან“ (ძორინთ. მკისტ. წმ. მოც. პავლესი თ. 10. 14). მოღის თქვენი კერპების დასამხობად საკვირეული დელა-კაცი ე'ე ნინო. მართლაც ნინო ებისკოპოსით იოანეთი, მეფით; ერთი მრისთავით და სხე. წავიდა წორბანსა, მოუწოდა ჭართალელთა, შხოველთა, ზუდა მაყრელთა და უქადაგა „ჴვარი ქრისტიანეთა, კეშმარიტი, მიმყვანებელი ცხოვრებად საუკუნოდ“. მაგრამ შხოველთა და ზოგიერთ სხვა მთიულთ არ მოუნდომინათ ქრისტიანობის მიღება და როდესაც მეფეს ამის გამო დაუმხია მათი კერპები, მაშინ იგინი გადასახლებულან თიშეთში: ნინო და მისი ამაღლა წამოსულა მრწო თიანეთში, უქადაგნია მათთვის ქრისტიანობა და მათაც მიუღიათ. აქედგან ნინოს მოუსურვებია გამგზავრება რანს, მოსაქცევად მეფის შირიანის სიძის შეროზისა, მაგრამ ოდესც მიუწეენია სოფ. ბოდბემდის, დაუძღურებულა და ამიტომ იქვე დაშთენი-

ნი, აღმართო ქელი ჯვარისა და თაყვანი ვსცე მას და აღვაშენო სახლი სალოცველად ჩემდა და ვყო მორჩილ ნინასა სჯულსა ზედა რომასასა. ასრეც მოჰხდა. (თეიმურ. გვ. 258).

ლა და იქიდგან დაუწყეია ქადაგება სჯულისა ძირიტესისა და წარმართი ხალხი ძახეთ-ჰერეთისა უნათლია ნათლითა ქვემარითთა „და ყოველთა მოსეს მიერ ნათელ-იღეს ღრუბლითა მით და ზღვითა“ (ძორ. მკისტ. წმ. მოც. პავ. 10, 2). მაგრამ დიდ-ხანს აღარ გაგრძელდა ესეი მოღვაწეობისა წმიდისა ამის ნეტარისა დედისა ჩეენისა ნინასი. იგი ძრეელ დასნეულდა. მაშინ მოვიდენ მისა მეფის ძე რევი ¹⁾ და მეუღლე მისი სალომე, აგრეთვე ეპისკოპოსი იოანე და ყველამ მოინდომეს „წარმოყვანებად წმიდისა ნინოსი მცხეთად, ხოლო წმიდა ნინო არა ერჩდა. მაშინ წარვიდა თვით მეფე და სიმრავლე ერისა ძლიერისა და მივიდეს მისთანა და შეჰკრიბა სიმრავლე ერთა და ჰხედვიდა ყოველი იგი ერთ პირსა ნინოსა, ვითარცა ზეცისა ანგელოზისა და მოსწყვედნიან ფესესა სამოსლისა მისისასა, მიიღებდეს და ემთხვეოდეს სარწმუნოებით. და იძულებით ევეღრებოდეს ყოველნი დედოფალნი გარემოს მსხლომნი, რომელთა მოზდიოდეს ცრემლნი თვალთაგან მათდა განზოარებისათვის მოძღვრისა მის და მოღვაწისა და სნეულთა მკურნალისა ხელოვანისა“ (ბატონიშ. შიემ. ისტ. გვ. 270).

უკანასკნელ წაწებში თვისის სოფლად ცხოვრებისა, წმიდასა ნინოს, თხოვნისა მეგრ დედოფლისა სალომე შჯარმელისა და ჰეროქ პერისევანელია უამბნა თვისი წარსული თავგარდასავალი ანუ, უკეთ ვსთქვათ, თვისი ბოგრაფია. „იწყო სიტყვად წმ. ნინომ და იგინი (სალომე

¹⁾ რევი იყო ძე მირიანისა. მას ცოლად ჰყვანდა სალომე, რომელმაც აღწერა წმ. ნინას ცხოვრება და თავ გარდასავალი. რევი სცხოვრებდა უჯარმაში და განაგებდა კახეთსა და მის მიდამოსა.

უჯარმელი და ჰეროჟ პერისევანელი) სწერდეს და წარმოუთხრა ყოველი, რომელი ზემოთ დავსწერეთ ცხოვრება მის წმიდანისა და ნეტარისა“ (იქვე გვ. 271). შემდეგ ეპისკოპოსმა იოანემ შესწირა უსისხლო მსხვერპლი და აზიარა წმ. ნინო ხორცსა და სისხლსა ძრისტესა. წმიდამან ნინომ ღრმა მოხუცებულებაში (67 წ.) განუტევა სული თვისი დასაბამითგან სოფლისა 5834 წ., 329 წ. ძრისტესით, ქართლად მოსვლით მისითვე 25 წელსა. წმიდა გვამი მისი, მისივე ანდერძის ძალით, დამარხეს იქვე ზოდბეში, იქ, საცა ეხლა წმ. ნინას ეკლესიაა, რომელიც ამ ბოლო დრომდის იყო სამიტროპოლიტო ტაძრად. ¹⁾

შემდგომად ნინოს დასაფლავებისა, მეფე შირიანს მოუვლია ჰერეთი, ქართლი და მთელი თვისი სამეფო, თითქმის ყველგან განუმტკიცებია ხალხი სარწმუნოებასა ზედა სამებისა ერთ არსებისა ლეთისასა.

თქმულება არის, მერე საფუძვლიანი, რომელ ესე შირიან წასულიყოს ქოსტანტინოპოლს და ეხილოს დიდი იმპერატორი რომისა და საბერძნეთისა ქოსტანტინე, რომელსაც დიდის პატივის ცემით მრულია მეფე. აქედგან შირიანი გამგზავრებულა იერუსალიმად და უშოვნია

¹⁾ პირველი ქვის ტაძარი ნინას საფლავზე ააგო შირიანის ძემ ბაქარმა. ეს ტაძარი განახლებულ იქმნა მიტროპოლიტის იოანესაგან (1837 წ.) აქაურო მიტროპოლიტის სამწყსო იყო ქიზიყი კონდოლამდის და ესენივე (მიტროპოლიტნი) გვირგვინოსან ჰყოფდენ ხოლმე კახეთის მეფეთა (Мѣнян. Гр. Св. Пл. Іос. გვ. 47, შევიშნვა 29). წმ. ნინო მოციქულთა სწორად აღვიარებულ იქმნა ჩვენი ეკლესიისაგან და მის დღეობად დაინიშნა 14 იანვარი, დღე აღსრულებისა მისისავე. საგალობელი ღმრთ. შუდგინეს მე IV საუკ. გასულს.

ქართველთა ჯვარის მონასტრის ადგილი. ეს ის ადგილია, სადაცა ლოთმან, ძმის-წულმან აბრაამისამან, დანერგა სამი მუგუზი ერთად და სასწაულითა აღიზარდნეს იგინი ერთხედ, რომლითა დარწმუნებულ იქმნა ლოთ, რომელ მიეტყვიების მას ცოდვანი მისნი. ჯვარის მონასტრის ტრაპეზი სდგას ძირსა ზედა ლოთის ხისასა. ძირი იგი ხისა მის აქამომდე იხალვების ქვეშე წმიდისა ტრაპეზიაა“. მირიან მეფის დროსვე დაწყებულა იერუსალიმში ქართველთა ჯვარის ეკლესია. პირველად იგი ყოფილა მცირე, მემრე მეფეებს გაუდიდებიათ, გაუმშვენიერებიათ და უჩუქებიათ მისთვის დიდი მამულები საქართველოში.

როდესაც მირიანი დაბრუნდა საქართველოში და სცნო თვისი უფროსი ძის რევის, ძახეთის მმართველის, გარდაცვალება: მან ეს მხარეც შეუერთა თვისსა სამეფოს და მალე თვითონაც აღესრულა (342 წელს.)²⁾. ზამეფდა ძოსტანტინესთან მზევლად მყოფი მეფის ძე ბაქარი.

2) მირიანს დიდსა, ჰრჩეულს სხვას ვისმე დაეითს, ამაღ ვითარმედ, იუენეს უმძლეს უმხნესნი, მიუფნი პირველ სხვა და სხვათაგანს ტომთა, კაგრა არა სთნდეს მონად თვისად უფადისა. - ეშესაბაშვის შესხმა მიცემად ქებით.

სხვა საგლე იქმნა, მირიან რჩეულ წმინდა, გვეპული სიბრმით განგებით შთაჭრილ-ცხენით ამით ტყვისაგან, თავისუფალ ტყვეობის, მცნობელი და მსწრაფლად განღვიძებული ღვთისად, კერპთ მმესრი ქრისტეს აღმმართები ჯვარის.

ესე არს პირველ და დასაბამ მეფეთა, კეთილ-მსახურთა, ვინ მოიმადლა ნიჭად, ქრისტეს სახელის და მის შორისებათ.

ბაქარს მამაზე მცირე ღვაწლი არ მიუძღვის ჩვენო ხალხის წინაშე. იგი მხურვალედ შეუდგა ქრისტიანობის გაერცვლების საქმეს და აგრეთვე ხალხის განათლებისას. მან საბერძნეთიდან გამოიწერა განათლებულნი პირნი და თავის სამეფოს ყოველი კუთხისკენ გაგზავნა იგინი საქადაგებლად ქრისტიანობისა. მის ღროს მოიქცნენ წარმართობილამ ხევსურნი, აფხაზნი და მრავალნი სხვა მთიულნი. ქრისტიანობის მკვიდრად დასამყარებლად ამავე მეფემ ააშენა მრავალი ტაძრები და დააწესა საეპისკოპოსო კათედრანი სხვა-და-სხვა ადგილას, მაგ. წილკანში, საცა ააგო წილკნის ლეთისმშობლის მშვენიერი ეკლესია და აგრეთვე სხვაგან. ბაქარმავე ეკლესიებში შემოიღო ქართული წირვა-ლოცვა და გალობაცა, მიმსგავსებული ბერძნულის ხმისა. ბაქარი ყოველ გეარ ღონისძიებას ხმარობდა, რათა ქართული ეკლესია დაეყენებინა სამშობლო ნიადაგზე. ამიტომ იგი ცდილობდა, რომ ხალხში გაეერცვლებინა განათლება და ამნაირად მოემზადებინა მამულისა და ეკლესიისათვის მოსამსახურე პირნი. ამის მიზეზით მან მრავალგან დააარსა სკოლები, საცა სჯულისა და სხვა საგანთა გარდა ასწავლიდნენ აგრეთვე ბერძნულ და ასირიულ ენათა. ჩვენს ენაზე გადმოათარგმნინა ბევრი სამღეთო წიგნები. მაგრამ სიკვდილმა აღარ დააცალა ბრძენსა და განათლებულსა ამა

წინამძღვარ ექმნა, ლეთისა მიმართ ქართველთა,
ხოლო გვირგვინი მიიღო მოციქულთა.

(იხ. წყობილ სიტყვაობა. მუხ. 549, 550 და 551)

მარიან ჰუმარნია მცხეთის ტაძარში, მისი სახე კი გამოხატულია იურუსალიმის ქართველთა ეგვარის მონასტრის კედელზე.

მეფეს განგრძობა ჩინებულისა სამსახურისა მამულისათვის. იგი აღესრულა 364 წელს.

მზავე წელს მეფობა მიიღო მისმა შვილმა მირდატ III, რომელიც აგრეთვე მუყაითად შეუდგა ქრისტიანობის საქმეს. მის ღრჯს სამწყსოს განაგებდა მთავარ-ეპისკოპოსი იაკობი. შემდეგ იობი. მირდატმა მოაქცია კლარჯეთის და ჯაფახეთის მცხოვრებნი ქართველნი და მკვიდრად დანერგა იქ ქრისტიანობა. იმერეთში ააგო მშენებნი ხონის სობორი, რომელსაც განუწესა ეპისკოპოსი. აგრეთვე სხვა-და-სხვა ადგილას ააშენებინა მრავალი ეკლესიები. მის მეფობის განმავლობაში (364—379 წ.) საქართველოს ეკლესია სტაბილურად მშვიდობიანობითა და წარმატებაში შედიოდა.

IV

ქრისტიანობის და ამასთანავე საქართველოს მშვიდობიანობა ცოტათი შეფერხდა მირდატის ძის მარაზ-ბაქარის დროს (379—394 წ.) სპარსელნი, რომელთაც დიდად არ ესიამოვნებოდათ ქრისტიანობის გავრცელება საქართველოში, შამოვიდნენ ჩვენ ქვეყანაში, აიღეს არანი, სომხითი და დადგნენ იქ, საცა შიბილისია; აქ გორაზე, წინააღმდეგ ქართველთა, ააგეს «შურის ციხე» და დაუწყეს ქრისტიანებს დევნა და წვალება. მარაზ-ბაქარი იძულებული შეიქმნა შერიგებოდა მტერს და დაეთმო მისთვის არანი, აღმოსავლეთი ნაწილი საქართველოსა და ეძლია ხარკი. ბერძენთა იმპერატორმა არ მოუწონა ვარაზ ბაქარს ამნაირი სამარცხენო საქციელი და აუჯანყა ძლარჯეთი ბასიანამდის და იქ მმართველად დასვა საერომათი. ამავე დროს სპარსელთაც გამოუცხადეს ომი ქართველებსა; ამის მიზეზად შეიქმნა ქართველთ ეპისკოპოსი ავდი, რომელმაც თავის სამწყსოში—სპარსეთში გადასწვა წარმართთა ტაძარი. სპარსელთ ჯარებმა დაიწყეს რბევა საქართველოს განაპირა მხარეებისა (იხ. Нумизм. факт. груз. цар. вв. 52, წიგ. თ. მ. ბარათაევისა). ამ ომების დასრულებამდის მოკვდა ჩვენი მეფე და გამეფდა ტირდატი, რომელმაც ცდილობდა დაემშვიდებინა თვისი სამეფო. მთავარ-ეპისკოპო-

სის ილიას შემწეობით მშვიდობიანობა დამკარებულ იქმნა: სპარსელთ დაინარჩუნეს რანი და მოვაკანი, ბერძენთ ძლარჯეთი ¹⁾. ზამეფე² კლმა შარსმანმა (405—408 წ.) დაიწყო დანგრეული ეკლესიების განახლება და ახლების აგება, მაგრამ მალე მოკვდა და ივერიის ტახტსა ზედა აღი³ და მტერი ქრისტიანობისა და უხნეო მეფე მირდატი IV (408—410 წ.). ამან უარ-ჰყო სჯული თვისის ხალხისა და მოინდომა წეალება ქრისტიანებისა, მაგრამ სპარსელებმა აღარ აცალეს. ხარკის მიუცემლობისა გამო ქართველებზე განძინებულნი მტერნი შემოვიდნენ საქართველოში, აღაოხრეს იგი, დაამხეს ყველა ეკლესიები და მათ წილ დასდგეს კერპნი. ხალხი სამღვდლო პირებითურთ, შენიხნა მთებში და კახეთის ხევში. თვით მეფე დაატყვევეს, გაგზავნეს ბაღდადში და იქვე მოკვდა. საქართველო, უმეფოდ დაშთენილი, ჩაეარდა საშინელ მდგომარეობაში, მშველე-

¹⁾ ბერძენთ იმპერატორმა თეოდოსი მცირემ ჩვენ მეფეს მძევლად გამოსთხოვა შვილი მურვანოს (12 წლისა), რომელმაც მცირედთა უამთა დაისწავლა ყოველივე წერილი, ენა ბერძნული და ყოველივე სწავლულუბა საეკლესიო და საფილოსოფოსო და აგრეთვე ენა ასურებრივი. პეტრე (მონაზონობის სახელი) იყო, ამბობს მინეილ სირიელი, ქე საქართველოს მეფისა, მძევლად შემოყვანილი კონსტანტინეპოლში და, როდესაც აქ იმან შეისწავლა საღმთო წერილი, შეუდგა მკაცრ მონაზონების ცხოვრებას და სახელ-განითქვა დიდად; პეტრემ თავის სურვილის წინააღმდეგ, მიიღო მღვდელ-მონაზონობა და შეიქმნა არნი-ეპისკოპოსი პალესტინისა. იმის საკათედრო ადგილი იყო გაზი და ისე იყო იგი განვითარებული, რომ არავის შეეძლო იმასთან ბაასობა. ამ წმინდა კაცს ჰუვანდა მოწაფედ განსწავლულთაგანი მონაზონი იოანე, რომელმაც სწერა მრავალი. პეტრეს მიმოუვლია პალესტინა და აქ აუშენებია რამოდენიმე მონასტერი, სასნუგლო და სასტუმრო. გარდა-

ლი ჩენი ქვეყნისა გამოჩნდა ძე მირდატისა პრჩილი. მამეფებისვე უმაღლ (410—434) გონიერმა ამა მეფემ შეირთო ცოლად ბერძენთა ხელმწიფის ასული მარიამი, ¹⁾ რათა უფლებლად ყოფილიყო ბერძენთაგან. შემდეგ შეუდგა სარწმუნოების აღდგენას. იმას განდევნა ცეცხლ-თაყვანის მცემელნი; დაამხო კერპნი და ბომონნი და ხელ-ახლა ააგო ტაძრები; სხვათა შორის წმ. სტეფანესი ქ. მცხეთაში. მანდევნილი ქურუმნი საჩივრით მიიქცნენ წინაშე არანის და აღირბეყანის მმართველის ბარზაბოდისა და სთხოვეს შეეღა და დასჯა პრჩილისა. ღიდალოს სპასთა ჯარით ეს საშინელი მტერი შემოვიდა საქართველოში, მაგრამ ძალოვანის ჩენის მეფის პრჩილისაგან იპლია და განდევნილი იქმნა პრანამდის, რომლის მცხოვრებთაგან მრავალნი შეიპყრო პრჩილმა, ტყვე ჰყო და დიდის ალაფით უკმოიქცა და იღლესასწაულა თვისი გამარჯვება. მა ეს გამარჯვება მტერთა ზედა მიაწერა ძალსა ძრითესსა.

ამავე დროს საქართველოს მთავარ-ეპისკოპოსად იყო სპარსელი მობიდანნი, რომელიც მხოლოდ გარეგნობით ქრისტიანობდა, თორემ ნამდვილად კი იყო მტერი ამ

ცვლილა ბრწყინვალე მოღვაწეობით სახელგანთქმული რწმუნისა ზენონ იმპერატორის დროს (474—491) და დახულულა დიდითა დიდებითა მონასტერსა ქართველთასა კონსტანტინოპოლისა. გრცელი ბიოგრაფია მისი აღუწერია სირიულად იმისავე თაყვანს ზაქარია ქართველს და ქართულად უთარგმნია მღვდელს მაკარის (იხ. ისტ. ვახუშტისა, გვ. 80—81, შენიშვნა დ. ზ. პაქრაძისა.)

¹⁾ მარიამი და მისი რძალი სანდუნტა (გაქრისტიანებული) მუტად ღვთისნიერნი იყვნენ. მათ თხოვნით და შემწეობით პირველად გადმოიღეს ქართულად სახარება, სამოციქულო და სხვა წიგნები.

სჯულისა. ეს ცრუ მღვდელ-მთავარი უარ-ჰყოფდა ზოგიერთ ქრისტიანულ წესებს და შემოჰქონდა არიოზის ¹⁾ მწვალებლობა, რომელიც იმპერატორის მალენტიუსის მთავრელობით ედებოდა მთელს აღმოსავლეთს. ზარდა ამისა ღირსეულ და ზედ-მიწევნით ქრისტიანობის მკოდნე მღვდლებს და ეპისკოპოსებს სცელიდა და მათ მაგიერ ამწესებდა თავის სწავლის მალეიარებელ პირებს. თუმცა დიდის სიფრთხილით ურედა ღვარძლსა ნიკეის მსოფლიო კრებისაგან აღეიარებულ და დამტკიცებულ ქრისტიანებრივს წესებში, მაგრამ მინც ვერ გადურჩა მეფის არჩილის სამართალს. არჩილის ზრძანებით მოჰხდა კრება ეპისკოპოსებისა მცხეთაში. ამ კრებაზე დაესწრნენ ეპისკოპოსნი: წილკნისა, მცხეთისა, ნეკრესისა, რუისისა, ხონისა და სხ. კრებამ მოზიღანის სწავლა იცნო წინააღმდეგად ქრისტიანებრივის სწავლისა, განაყენა მთავარ-ეპისკოპოსობილამ მოზიღანი და განაძევა სამშობლოდამ. ამ დროს ქოსტანტინოპოლის საპატრიარქო ტახტზე იჯდა არიოზის მწვალებლობის მომხრე ნესტორი, რომელსაც მოზიღანისთვის შეეძლო მცხეთის კათედრა დაებრუნებინა, თუ მესამე მსოფლიო კრებას მთესში ²⁾ ბოლო არ მოელო ნესტორისა, მისის

¹⁾ არიოზი იყო აღექსანდრიის მღვდელი ეგვიპტეში. ის იესო ქრისტეზე ამბობდა, რომ იყო დრო, როდესაც იგი არ იყო, რომ იგი ჭეშმარიტი ღმერთი არ არის, არ არის თანაარსი ღვთისა, რომ იგი, შობილი კი არა, ქმნილია მამისაგან. პირველმა მსოფლიო კრებამ შეაჩვენა სწავლა არიოზისა (325 წ.) და შეადგინა სიმპოლო სარწმუნოებისა.

²⁾ ეს კრება მოხდა 431 წ. წინააღმდეგ კოსტანტინოპოლის პატრიარქის ნესტორისა, რომელიც უარ ჰყოფდა იესოს ღმერთ-კაცო-

სწავლისა და მოაზრეთათვის. ამავე კრებაზე განხილულ იქმნენ საქართველოს ეკლესიის საქმენი და არჩილს მოუწონეს მისი მოქმედება წინააღმდეგ შობიდანისა და სასარგებლოდ ქრისტეს ეკლესიისა.

შემდეგ ამისა არჩილი მოკვდა (434 წ.). ზამეფდა მისი შვილი მირდატი მე V, რომელსაც ცოლად ჰყვანდა არანის მმართველის ასული სარანდუხტ, ქმრის ხელში გაქრისტიანებული. ამ მოყვრობის ძალით სპარსელნი მეგობრულად იყვნენ ქართველებთან, მაგრამ როდესაც სპარსეთის ტახტზე აღვიდა ფანატიკოსი იეზდიგერდი II, მაშინ საზოგადოდ ქრისტიანებს და კერძოდ ქართველებს დაუდგათ საშინელი დრო. ტახტსა ზედა აღსელასავე იეზდიგერდი მიესია ბერძენთ ქვეყნებს, აიკლო და აღაოხრა ისინი და სრულიად დაამარცხა მათი ჯარები, შემრე არანის და აღირბეჟანის მმართველს ბარზებოდს უბრძანა დაეპყრო საქართველო და სომხეთი, დაემხო ქრისტიანობა ამ ქვეყნებში, დაემკვიდრებინა ყველგან ქურუმნი და ზოროასტრის სჯულის მასწავლელნი. შორს-მხედველი იეზდიგერდი ამ ბრძანების გამოცხადებამდის იწვევდა ქართველთა და სომეხთა მხედრობას ხორასანში წინააღმდეგ თვისის მტრებისა. ამ ნაირის მოქმედებით იმას უნდოდა: 1, ქართველთა და სომეხთა ეგრ აღმოეჩინათ წინააღმდეგობა ზოროასტრის სჯუ-

ბას და ქალწულსა მარიამს უწოდდა ქრისტეს მშობელად და არა ღვთის-მშობელად. კრებაზედ გადასწუვიტეს: «გაღვიარებთ ერთსა ქრისტესსა, ძესა ღვთისასა, განკაცებულსა და უთვისლოდ მშობელსა მისსა წმ. ქალწულსა მარიამს ჭეშმარიტად ღვთის-მშობელად» (ПРАКТИЧ. КАНОН. გვ. 40).

ლისათვის; 2, უცხო ნათესაეთა მხედრობით დაემარცხე
ნა თვისი ქვეყნის მტრები. ამ სჯულისა და ქვეყნის სა
შროების დროს მოკვდა მირდატი V, რომელსაც და
7. წლის ძე მახტანგი.

V.

მანტანგ ზორგ-ასლან მეფეს დიდი ღვაწლი მიუძღვის ქრისტიანობის წინაშე. 7 წლისა იყო, რომ მას მოუკვდა მამა მირდატ მე V. მანტანგს ჯერ ზრდიდა ქართლის მკისთა-ეი და სპასალარი ჯარისა საურმაგი და ამის სიკვდილის შემდეგ მთავარ-ეპისკოპოსი მიხეილი და ახალი სპასალარი ჯუანშერ. მანათლებული მღვდელმთავარი ობოლს ასწავლიდა ლეთის მეტყველებას და თავის ტკბილი დარიგებებით ღრმად უნერგავდა გულში ქრისტიანობის და ქართველი ერის სიყვარულს.

15 წლისა მანტანგი შეიქნა 454 წ. და იკურთხა სამეფო გვირგვინი. ნიჭიერი და ისევე ნორჩი მეფე მეტად შორს მხედველი გამოჩნდა. მის ქვეყნის მტრები ამ დროს იყვნენ: სპარსელები, რომელთაც უნდოდათ ქრისტიანობის მოსპობა საქართველოში; ბერძენნი, რომელთაც წინა მეფეების დროს დაეპყროთ, თითქმის, მთელი იმერეთი; ოსნი, რომელთაც მანტანგის მცირეწლოვანობის დროს აღაოხრეს მთელი ქართლი, დაატყვევეს მეფის და ხეარამზე და სხვანი და დიდის დავლით გავიდნენ საქართველოდგან. მეფეს ყველასთან ერთ-და-იგივე დროს ზრდიდა არ შეეძლო, ამიტომ სპარსელთა და ბერძენთა

მეგობრობა გამოაუცხადა ¹⁾ და შევიდა მთებში, გაიმარჯვა ოსებზე, ჩერქესებზე, ჯიქებზე და დიდძალის ალაფით აფხაზეთიდან დაბრუნდა მცხეთას. ოთხისი გამარჯვება ილღესასწაულა და სპარსეთის შაჰს ორმუზდს დიდი საჩუქრები (უფროსი ქურუმის ბინქარის ხელით) გაუგზავნა და სთხოვა ცოლად ასული ბოლელუხტა. შაჰს დიდად ესიამოვნა დამოყრება მიძღაერ მეფესთან და გამოუგზავნა მახტანგს ასული თვისი მისი გამღელი ჩაქდენითურთ. მეფემ ილღესასწაულა ქორწილი და შეუდგა სამეფოს და სჯულის საქმეების წარმართვას.

მახტანგმა ახლა მეორე მტრის—ბერძენთა დასჯა მოინდომა. ამიტომ მან შეაგროვა დიდი ჯარი, მოიშველა სპარსთა მხედრობის ერთი ნაწილი და ჩანის მმართველი მახგენი ანუ მასკენი, შევიდა ქლარჯეთში და პონტის ქვეყნებში, რომელნიც ეპყრათ ბერძენთა; ყველა ეს ადგილები დაიმორჩილა ვიდრე ქალაქ ნაზიანზინამდის. სპარსელთ უნდოდათ ქრისტიანთ ტაძრების და ეკლესიების დანგრევა, მაგრამ ვახტანგმა დაუშალა. ომი ესე დასრულდა ზაერთ, რომლის ძალით მახტანგს დაუბრუნდა სამეგრელო, ქლარჯეთი და აფხაზეთი.

¹⁾ მეგობრული განწყობლება ამ სახელმწიფოებთან გამოცხადდა ვახტანგის სიტუვაში, რომელიც წარმოსთქვა ტახტზე ასვლის დღეს წინაშე დიდძალის შეკრებილებისა. როდესაც ყველანი, ამ კრებაზედ დამსწრენი, ფეხზე იდგნენ და ნება არა ჰქონდათ დამჯდომისა, ვახტანგმა გვერდით დაისვა ქურუმა უფროსი ბინქარი და მთავარ-ეპისკოპოსი მიხეილი, ერთი, როგორც წარშობადგენელი ზორიასტრისა და მეორე (ბერძენი), როგორც ქრისტესი.

ღაბრუნდა მცხეთას მახტანგი და დაიწყო მკლესიების შენება და მღვდლების გამზენება. თვისაგანვე დაარსებულს თფილისში ააგო მეტეხის ლეთის-მწობლი ეკლესია. ¹⁾ შემდეგ განდგენა ქურუმნი და ცეცხლთაყვანის მცემელნი, მათი უფროსი ქურუმი ბინქარი შეპკრობილ იქმნა და ბომონნი კი პირქვე დაცემულ. შემდეგ ბრძანება გამოსცა, რათა არაეის ამიერიდგან საქართველოში აღარ შეეძლოს აღვიალება ზოროასტრის სჯულთისა. სწორედ ამევე დროს მას მოუყვდა ცოლი ბალენდუხტა და დაინდუნა იმპერატორის ლეონის ასულ მღვინჯე. სპარსელნი განძინდნენ ვახტანგის მოქმედებისა გამო და წაჰას შირუხის წინამძღოლობით დიდი ჯარი წამოვიდა საქართველოზე, დაიპყრო ყველა სამხრეთი ნაწილები მისი, შევიდა ქართლში და შემოერთყა სატახტო ქალაქ მცხეთას, რომელშიაც გამაგრებულ იყო მეფე. სინე არმაზი კი ეჭირა გაქრისტიანებულს რაჟდენსა და გულადღებრძოდა მტრებს. მაგრამ მალე რაჟდენი შეპკრობილ იქმნა და შირუხის წინაშე წარდგენილ. ბანძინებულმა შაჰმა უბრძანა რაჟდენს, რათა უარყო ქრისტიანობა და თავიანი ეცა ზოროასტრისათვის. რაჟდენი მტკიცედ იღვა თავის სჯულზე, რის-გამო ცემდენ მას

¹⁾ თუმცა ჩვენი მატანენი მოგვიხრობენ, რომ ვახტანგმა თბილისში ააგო სიონის მიძინების ტაძარი, მეტეხისა და სხვანიო, მაგრამ ეს დასაჯერებელი არ არის. ვახტანგმა მართლ საძირკველი ჩაჰყარა და შენება კი გაგრძელდა და შემდეგ მეფეებმა დაასრულეს. მაგ. სიონის სობარო დაუსრულებელი იყო დარის მეფობაში (499—514 წ.), გურამისაში და დასრულებულ იქმნა მხოლოდ მეფობასა შინა ადამიანისა (619—639).

ცხერ-პარში, წიშველს ათრეედენ და მერმე შებოაკილი საპრობილეში ჩაადეს. ჩამდენიმე ხნის შემდეგ ჩაედენი წაიყვანეს ქ. შრომში და იქაურ სპარსელთ ჯარის უფროსს მისცეს, რომელმაც ძრისტეს მსგავსად ჯვარს აცვა და ჯვარცმულს მცველნი მხედარნი შურდულებს ესროდენ და ისრებს ასობდენ. ჩაედენმა სული გაუტყევა და ლამე იქაურმა ქრისტაანებმა დაასაფლავეს იქვე.

როდესაც ვახტანგმა მტრებთან ბრძოლა გაათავა და განდევნა ივინი საქართველოდგან, მაშინ მოსძებნა კვამი რაჟდენისა, წრომიჯამ გადიტანა დიდს მისიჯანგე აკებულს ნიქოზის ტაძარში. რაჟდენის წამების აღსრულებას ჩუენი ეგკლესია დღესასწაულობს 3 აკვისტოს. მისი საგალობელი გვაუწყებს: «დიდება ახლის ნურგის ეგკლესიასაო, ჭეშმარიტად ნათობო სარწმუნოებისაო, ღირველ მოწამეო რაჟდენ; შენ მიერ ისარის წუობა ქართველთა ეგკლესიისა მოღვაწეთა ისწავეს».

ნიქოზის სამწესოს განაგებდა ეპისკოპოსი 1810 წლამდის, მას ექვემდებარებოდენ მცხოვრებნი ქსნიდამ კავკასიის და იმერეთის მთებამდე: ქართლენი, ოსნი, დვალეთლები, გლოლენი. იოანე ეპისკოპოსის დროს 1799 წ. ნიქოზიდან დაიკარგა ძვირთასი საუნჯე საქართველოს ეგკლესიისა «წმ. კუარა ცხოველს-მყოფელის ხისა, რომლის სიგრძე ოთხი გოჯი იყო. ამ კუარს ჭკონდა წარწერა, რომელიც ჰმოწმობდა, რომ იგი მოტანილ იქმნა იერუსალიმიდან ვახტანგისაგან. ეს ის ცხოველ-მყოფელი სეა, რომელზედაც მოგვითხრობენ აღმოსავლეთის ხალხნი და ძწერალნი (პ. იოსელიანი).

ამავე ხანებს კუთვნის წამება შუშანიკისა. ეს იყო ქართველთა მეფის ასული და იგი ჭუკანდა ცოლად რანის მმართველს ვაზგენს ანუ ვასკენს. ქმარი შუშანიკისა მეტად ბოროტი იყო

და ქურუით ნებაც მი'ცა გაკვრტელებინათ ცერსლ-თაუკანის-მცემ-
ლობა და სჯული ქრისტესი დაკორტუნათ. შუშანიკი გულის
ტვივილით უყურებდა უღკთო მოქმედებას თავის ქრისსას, რო-
მელმაც უგვე შეირთო მკორე ცოლი (სპარსეთის შაჰის ასული)
რეცხლ-თაუკანის-მცემელი. ამიტომ შუშანიკი გადასახლდა ტაძარ-
ში და იქ ეყიდებოდა უფალსა, მაგრამ რეცხლ-თაუკანის მცე-
მელმა ვასკენმა თავის ძმა ჟოჯაჰი გაგზავნა შუშანიკის მოსა-
უანად. სახარებით და წმ. ნაწილებით შუშანიკი გამოეცხადა
ქმარს, რომლისაგან გვემულ, რემულ, თვალ-გამოთხრილ.
თავ-გატეხილ და საპურობილუში ჩაგდებულ იქნის; აქ მას ნუ
გეშა სცემდენ ეპისკოპოსი და დიაკონი. მაგრამ ვასკენი აქარ
მოვიდა. ჰგვემა ეპისკოპოსი, სკუს დიაკონსა, თრეკა დაუწყო
თავის მეუღლესა და წაათრია სასახლეში. მაგრამ ხელ ახლა
იგი ჩააგდებინა საპურობილუში, შებორვილა და სასქმელსად არ
აძლევდა. ამ ყოფაში მას განატარა ექვსი წელიწადი. წმიდან
შუშანიკმა დიდ ხანს კვლარ იცოცხლა, აღესრულა ჰგი 458
წელს და დაასაფლავეს იმ ეკლესიაში, სადა ეკიდებოდა დმე-
რთსა. ვასტანგი რომ განთავისუფლდა გარეშე ომებისაგან, წა-
კიდა რანში, ვასკენი დაიჭირა და ჩამოახრჩო, სოლო წმ. გვა-
მი წამებულისა გადმოასკენა და დაასკენა წორტაგში, მაგრამ
120 წლის შემდეგ, როდესაც ქართველთა და სომეხთ კვლე-
სია გაიყო, მაშინ საქართველოს კათოლიკოსმა შუშანიკის გვაში
გადმოიტანა თბილისში და დაასაფლავა მეტეხის კვლესიის კვედე-
რში. დღეობა 28 აგვისტოსა..

როდესაც შირუხი საქართველოს ერთის შეტევით გა-
ოხრებას უპირებდა და მეფე მანტანგი მეტად გაჭირებულ
მდგომარეობაში იყო, საბერძნეთიდან მოვიდა საქართვე-
ლოში 80,000 მაშველი ჯარი. იმპერატორის ბრძანების

ძალით მახტანგის განკარგულებაში უნდა ყოფილიყო როგორც 80,000 ბერძენთ ჯარი, ისე ყველა ადგილები შარნუდამ (არზრუში), ლამდიდამ მელიტანემდის. მა რომ გაიგო შირუშმა, მახტანგთან შერიგება მოიწოდო იმ პირობით, აუ ცეცხლ თაყვანის-მცემელთ მეფე შეუშვებდა საქართველოში. მახტანგმა ყოველ-გეარო პირობა უარჰყო. მაშინ შირუშმა გამოუგზავნა ძვირფასი გვირგვინი და მრავალი სიმდიდრე. ეს ჰინშნაედა ზაფის სურვილსა. მახტანგმაც გაუგზავნა საჩუქრები და ინახულა შირუში. ჩამოვარდა მშვიდობიანობა, რომლის ძალით საქართველო სრულიად დამოუკიდებელ სამეფოდ აღიარებულ იქმნა. შირუშმა შეირ-მახტანგის და და სთხოვა შემწეობა წინააღმდეგ ჩინელთა და ინდიელთა.

მინამ გაემგზავრაებოდა პისაშეელებლად შირუშსა, მახტანგმა მეფედ აკურთხა მცირე წლოვანი შვილი კესი მჩი ანჱ მარჩილი და თვითონ 10,000 კაციით წავიდა იერუსალიმსა, საცა თაყვანი სცა შარსტეს საფლავსა და წმიდა ადგილებსა, შემრე იქიდგან გაემგზავრა სპარსეთს და ინდოეთს და აქ მრავალჯერ გაიმარჯვეს მტრებზე და დიდი ალიათით წამოვიდნენ და თანაც წამოიღეს აბრე-შუთა ჭიის თელი.

ლაზრუნების შემდეგ მან საქართველოს ეკლესია სრულიად განათავსუფლა გარეშე დამოკიდებულებისაგან. აქამდის საქართველოს მთავარ-ეპისკოპოსებს ამწესებდენ ანტიოქიადამ. მახტანგის თხოვნით იმპერატორმა ლეონმა, მეფის სიმამრმა, უბრძანა ანტიოქიის პატრიარქს ეკურთხებინა საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქად პეტრე. ამნაირად მეფის სურვილისამებრ საქართველოს

დაკლესია შეიქმნა დამოუკიდებელი და მიენიჭა მას „აკო-
კეთალოზა“ ანუ თვით-მართებლობა (488 წელს).

საქართველოს მატანეს სიტუციით, ამ დრომდის ბერძენთ სამღე-
ჯელოება ქმწესიდა საქართველოს კველესიას და ძალიან ცუდად:
ისინი ბეტად კვეცლ-მოუყარენი და ანგაარნი ივენენ;
კველესიის საქმეებს უურს არ უგდებდენ, რის-გამო ვასტანგის
უცხრებაში მუოთობის დროს კველესიის საქმენი ცუდად მიდო-
რდენ. თვით მცხეთის მთაკარ-კუპისკოპოსი მიხეილი (ბერძენი) თან-
და-თან უურს ცუდად იქცეოდა. ამის გამო მეფემ შეიპურს იგი და
წარკუზუნა კოსტანტინოპოლს და იქაურს პატრიარქს გენნადის
გაუგზუნა მიხეილის აუ-გარობის დასამტკიცებელი საბუთებიც. გენ-
ნადიმ ღირსება ჩამოჭხადა მიხეილსა და მოსასტერში შეამ-
წევდა.

სხვათა შორის, მიხეილს ბრალად ისიც ედებოდა, რომ
მეფე ვასტანგზე და მის ჭარზე, რადესაც ივენენ სპარსეთში
და ინდუსტანში, მოაჭორა, ქრისტეს სჯულს უღალატე-
სო. გარდა ამისა მეფე მხედრობით რა შემოვიდა მცხეთაში (რვა
წლის უცხრებაში მუოთობის შემდეგ), მიხეილი არ მიეგება მას,
როგორც მეფეს. ხალხი რადესაც მეფე მივიდა მასთან ლოცვა-კურ-
თხეკის მისაღებლად ჭკრა ხელი მეფესა და პირში მიარტყა ჭოში და
ჩაუმტყრა ერთი კბილი. გამამტყუნებელ საბუთებთან ერთად მე-
ფეს ეს კბილიც გაუგზუნა კოსტანტინოპოლის პატრიარქი-
სათვის...

მეტრე პატრიარქი სრულიად საქართველოისა და 13-ნი მამა-
ნი, გამოთხოვილნი მახტანგისაგან, დიდის ამალითი ჩამოვიდნენ
საქართველოში და თანაც საბერძნეთიდან მოიყვანეს მეფის
მაცოლო მღენე. მეფე დიდის სიხარულით მიეგება ამ ძვირ-
ფას სტუმრებს, იქორწინა, იღლესასწაულა და შეუდგა ე-

კლესიის მორიგება-დამცვიდრებას. შირიანის ტაძრის მაგიერ იმავე ადგილას მცხეთაში ააგო მშენებელი კვით-კირის ეკლესია, რომელიც გახდა ავტოკეფალიად ანუ სამთავროდ; ხოგიერთ მოსულთ ეპისკოპოსთათვის დააწესა ახალი ეპარქიები და ზოგნი კი განაწესა ძველების წარსამართაველ: „ხოლო მეფემან კათოლიკოსი პეტრე დაადგინა მცხეთას და სამთავლო მუხევე ზემო-ეკლესიასა მთავარ-ეპისკოპოსად; ხოლო სხვანი ეპისკოპოსნი დასჩნა: 1-ლი ძლარჯეთს, 2-ე მრუშეთს, 3-ე წუნანს, 4-ე მანგლისს, 5-ე ბოლნისს, 6-ე რუსთავს, 7-ე ნინო-წმინდას, 8-ე შერემს, 9-ე ჩელეთს, 10-ე ხოჩნაბუჯს, 11-ე აგარანს, 12-ე ნიქოზს წმ. რაქლენის საფლავსა.

ამ მონასტრებ და ეკლესიებთან ერთად მეფემ გაანსწეინა სკოლები უმთა სასწავლებლად.

ასრე წარმატებით მიდიოდა ქრისტიანობის საქმე საქართველოში, როდესაც სპარსეთის ახალი შაჰი შობადი შემოვიდა საქართველოში ქრისტიანობის დასამზობად. მახტანგმა გამამგრა ცხე-ქალაქი და მამაცუქად დაუხეტა მტერს, მაგრამ სიმრავლისაგან მათისა იძლია და სასიკვდილოდ დაქრილ იქმნა ¹⁾ (499 წ.).

1) ვახტანგ მგელ-ლომი, სიკისკას სიჩაუქით, დამცემი ოსთა, გოლიათთა ჯვართა მზე განმანათლო სამეფოსა თვისისა, მღვდელ-მთაურობითთა, ხაყდარი მკაზმე მკეთი, რისტესთვის შორის ცხოველ ნიადაგ მომგე.

ვახტანგ ხინღთა და სხვადა-და სხვა ბარბაროზთა ზელ განმზედრი, დამცემი კოსტანტინებრ. ირიან დიდის შეაბამ დის-წულაბის,

სპარსელთ აღაოხრეს ქვეყანა და წავიდნენ წინააღმდეგ ბერძენთა, ხოლო ღაჩიმ (მასტანგის ძემ) დაიწყო განახლება დასავლეთის და გაოხრებულის ტაძრებისა, ციხეებისა, ქალაქებისა, ხალხის გამხნეება და ქრისტიანობის გავრცელება მთიულეთში, შუღამაყარში და სხვაგან მთებში.

ქრისტეს მოყვარე, ქრისტეს მიერ მშვეობი, მონარხისა შემეერთი, ბრძენ სიმშნით.

მეგობრივი კოლხალით, ვიდრე ირკანიაშდე, შიშლით აზიურ სარმატიისა ყოვლის ბრძენი; მხნე შეფე, განმსჯი მართლიად მარად, არ მოთნე ვისდა ყოღ; არცა თვალ-მღები, სისხლითა ზიარ, ნამდვილ სატრფიალომს.

წიგობილ-სიტყვაობაში, მუნ. 553, 554 და 555. მეფის ვახტანგის სახე გამოხატულია იერუსალიმის ჯვარის მონასტრის კედელზე ატრეოვე მარჯვით ვაკლესიისა.

VI

ღაჩის შემდეგ 514 წ.—542 წ. იმეფეს ბაკურ II და შარსმან V-მ. ამავე დროს საკათოლიკოსო ტახტზედ ისხდნენ ერთი მეორის შემდეგ სამოელი, შაფ-ფეჩაგ და ჩიგირმან. ამათ დროს დიდი ბრძოლა ასტყდა სპარსთა და ბიზანტიელთ შორის ლაზიკის დასაკუთრებაზე. სპარსთა მეფე ხოსრო ნუშირვან (531 — 579) დიდის ჯარით შემოვიდა საქართველოში, გადავიდა იმერეთში და აიღო ციხენი, რომლებშიაც იღვნენ ბერძენთ ჯარნი: პეტრა, ბიკვინტა ღიოსკური, და ბერძენნიც განდევნა. მაგრამ ბერძენთ იმპერატორმა დიდი ჯარი მოაშველა ქართველებს, რომელთაც ამოჴლიტდეს 12,000 სპარსელნი და სრულიად განდევნეს საქართველოდგან. ამნაირად სპარსთა წადილი, რომ ჩვენ ქვეყანაში აღმოეფხვრათ ქრისტიანობა და მის წილ დაენერგათ ცეცხლ-თაყვანის მცემლობა, გაცრუელდა.

მძლავრის იმპერატორის იუსტიანიანეს მთარველობაში საქართველო თავისუფალი შეიქმნა და ქრისტიანობა უფრო რე დაინერგა საქართველოში. (იმერეთ, სამეგრელო, აქარა—ლაზისტანი) იუსტიანიანეს, გავლენის ქვეშ იყვნენ, რადგან უმეტესი ნაწილი ამ ქვეყნებისა ეპყრო მას და აქ აერცვლებდა ქრისტიან-

ნობაჲ. მან აღაშენა დიდებული ბიჭვინტის ტაძარი და რამდენიმე სხვა ეკკლესიანი სამეგრელოში (ამ აზრებზე დაწერილებით მოგვითხრობენ სტეფანე ბიზანტიელი და პროკოპი, მწიგნობართ უზუცესი იუსტინიანეს სარდლისა მელისარისა).

იუსტინიანესავე დროს, შემდეგ შარსმან მე V-სა, მეფობდა შარსმან მე VI, კაცი კეთილ-გონიერი და ლეთის-მოყვარე. ამან ბევრი იზრუნა ქრისტიანობისათვის და მრავალი ტაძრები ააგო. იგი ეცადა აგრეთვე, რომ საქართველოს ეკკლესია სრულიად გაენთავისუფლებინა გარეშე ეკკლესიათა გავლენისაგან. იმპერატორის ნება-ყოფლობით დაწესდა დანიშნა საქართველოს კათოლიკოსთა ქართველთაგან (549 — ქართლ. ცხოვ.) და არღარა მოყენა საბერძნეთადამ. ამი გარდა ღირს შესანიშნავია ის ფაქტი, რომ შარსმანისავე დროს ¹⁾ მოვიდნენ საქართველოში 13 მამანი შუა-მდინარის ქვეყნიდამ (კაპადოკიიდან). აი მათი სახელები: ა, იოანე, ბ, ლავით, გ, სტეფანე, დ, იოსებ, ე, ზენონ, ე, ანტონი, ზ, ისე, ც, მათე, თ, შიო, ი, ისიდო-

¹⁾ ქართ.—ცხოვ. თქმით მოსვდა 13-თა წმ. მამათა ეკუთვნის შარსმან VI დროს (555—570), ხოლო ამის წინააღმდეგ ზოგიერთი მწერალთა მოჰყავო შემდეგ საბუთები: 1, თუ ეს 13 მამანი იყვნენ მწაფენი სვიმონ მეტეცისა (სვიმონ იშვა 390 წ. და გარდაცვალა 460 წ.), მაშინ შთელი საუკ. შემდეგ ველარ მოვიდოდნენ საქართველოში; 2, წმ. ანტონის მარტო-მყოფის ტაძრის აშენებას აწერენ (სიგელი იმავეული ხანისა და დასა მისივე მარიამისა) მამა ანტონს და ვახტანგ გორგასლანს. აშასადავე მამათა მოსვლას ჰვანებენ ვახტანგ მეფის დროს (146—1499) ჩვენი წყაროების მოწმობით-კი ვახტანგის დროს მოსულნი მამანი სულ სხვა პირნი ყოფილან და არა ზემორე ხსენებულნი.

რე, ია, აბიბოს, იბ, მიხეილ (მიქელ), იგ, პირას. მეთ-
თხმეტე იყო იოანეს ღიაკანი ილია.

მს მამანი, მოწათენი სვიმეონ მესვეტისა, იყვნენ ქარ-
თველნი ¹⁾ და კეთილად მიღებულ იქმნენ ქართველთაგან.
ღაიწყეს მოღვაწეობა, ქადაგება და ქრისტიანობის მოტენა
ქართლ-კახეთში.

მოგვყავს რაოდენიმე ცნობანი მათზე:

ა) იოანე წინამძღვარი ყველა მამათა დაცხადდა მცხე-
თის ახლოს ზედაძენის მთაზედ, საცა დაანგრია და პირ-
ქვე დასცა სამლოცველონი კერპთ-მსახურთანი და მალაღ-
ნიქიერითა თვისითა ქადაგებითა და მადლიანისა სწავლითა
და სამწაულებითა მოიზიდა მთელი გარემო მოსახლე ქრი-
სტიანეთ ყურადღება. იოანემ ჭყო აქა მონასტერი და
გკლესია საღვურად თვისად და დაფლულ არს მუნვე.

„ღედა-ქალაქი ქართველთა წმინდა იქმნა სწავლითა
შენითა, წმ. მამაო იოანე, მამათა თვალო და აღიწიე
მთად ზედაძენლისა, რომელიცა სთნდა სულსა შენსა, არქე

1) „მოვიდნენ 13 მამანი შუა-მდინარიდამ. მიეგება ევლაგიოს
კათოლიკოსი და მოიკითხა ასურულითა ენითა; ხოლო მათ ქ ა რ თ უ ლ
პ ა ს უ ხ-უ გ ე ს“ (ქართ. ცხოვ.). ბ. ჩუბინაშვილი მეცნიერულს გა-
მოკვლევასზე ამყარებს, რომ კაპადოკია (ჭანეთი) სულ მთლად ძველი
დროიდგანვე იყო დასახლებული ქართველებით. ამ ქვეყნის გეოგრა-
ფიულნი სახელ-წოდებანი ხშირად ეწლია ქართულნი არიან, ხაღ-
ბის ზნე-ჩვეულება, ყოფა-ქცევა, შინაგანი ცხოვრება, მართებლობა და
თვით-კერპ-მსახურებაც ჰქონდათ ისრეთი, როგორც ძველს საქართვე-
ლოს მოსახლეთა ანუ ქართველთა. (სტრაბონი, წიგნი XV, გვ. 188).
თვით სტრაბონი მისივე თქმით ყოფილა კაპადოკიელი და არა გვაქვს
საფუძველი, რომ მის მოწმობას კაპადოკიელების ქართველობაზე არ

მოწაფეთა შენთა წარვედით და განამტკიცებდით ძრისტეს სამწყსოთა, რამეთუ ახალ წერგ არს ქვეყანა ესე ქართლისა“ . ღლეობა წმიდანის 7 მაისსა.

ბ) აბიბოს გამწესებულ იქმნა ნეკრესის საეპისკოპოსო კათედრაზე. ნეკრესი მღვბარებს ერთსა მწვერვალსა ზედა დიდი კავკასიონის წიაღსა შინა. „4 მეფის ფარნაჯომისაგან აღშენებული ქალაქი იყო (ნეკრესი); შემდგომად მეფემან ორდატ აღაშენა ეკლესია დიდ-შენი, გუნბანთიანი, აქა დაადგრა წმიდა აბიბოს, 13 მამათაგანი და იქმნა იგი ეპისკოპოზ, მწყემსი გაღმა-მხრისა დიდოთურთ; ამან (აბიბოს) მოაქციენა უმრავლესნი მთიულნი, ესევე ეწამა სპარსთაგან, ვითარცა მოგვითხრობს მეტაფრასი და დაფლული არს სამთაეროს“ (გეოგრ. მახუშ. გვ. 314). მურუმთა უფროსის სურვილითა მებრ აბიბოსი საიდუმლოდ შეპკრობილ, ქვით ცემულ, ნადირთა და თრინველთა საწიწქნავედ გადაგდებულ იქმნა სოფ. რეხში (30 ე. მანძილზე ქ. ბორი-დამ). ზეამი აბიბოსი დააფლავებულ იქმნა იქვე რეხის ახლო მონასტერში, მაგრამ შემდეგში მეუვე სტეფანოზისაგან ამოღებულ და მცხეთის სამთაერო ტაძარში დასაფლავებულ იქმნა. საქართველოს ეკლესია მის სახსოვრად დღესასწაულობს 29 ნოემბერსა.

დავერწმუნოთ. თვით წმ. გიორგი და ნათესავი მისი წმ. ნინო ქართველები—კაპადოკიელები იუენენ და იცოდნენ ქართული ენაც. ეჭვი არ არის, რომ 13 წ. მამანი შუა-მდინარეილამ (კაპადოკიილამ) შემოსულნი საქართველოს შუა-გულში, იუენენ აგრეთვე ქართველნი და კათოლიკოზის პირველ მოკითხვაზედვე ქართულის ენით დაიწყეს შეტუველები. (იხ. ეტნოგ. განხ. ბეულ. და ახალ. კაპ. ან ჭან. მკვიდ. მოსახლეთა დ ი. ჩუბ.).

გ) „იმავე მარტოფის წყალს ერთვის ხევი, გამომდინარე ქუხეთის მთიდგან. ამ ხეესა ზედა არს სამხრით ეკლესია ლეთაებისა, გუნბათიანი, დიდ-შენი, გარ ზღუდე-გოდლოსან, მხგაესი ციხისა; კეთილს მშვენიერს ადგილს; აქ დაადგრა 13 მამათაგანი ანტონი და ჰყო მონასტრად ესე; ზოლო თვით მცირედ განშორებით ქვაბსა შინა მყოფობდა მარტოდ და მით ეწოდა ადგილსა ამას მარტო-მყოფი და ან მარტოფი“ (გეოგრ. მახ. გვ. 304). როდესაც 13 მამანი ჩამოვიდნენ საქართველოში, წმიდა ანტონი რამდენიმე ხნის შემდეგ გაემგზავრა ქრისტიანობის საქადაგებლად. იგი მოვიდა მარტოფს და აქ გაიკეთა სენაკი და მოღვაწეობდა. იგი იკვებებოდა ირმის რძით და არც არაინ იყოდა, თუ სად იყო ანტონი. ბოლოს მონადირეთ მიადგეს მას. აწ აქვე ერთსა მთის მწვერვალსა ზედა აღმართულია სვეტი მოსაგონებლად მისის დაჟუღებისა. იდღესასწაულების სახსენებელი მისი 19 იანვარსა და 16 აგვისტოსა.

დ) ლავითი დასახლდა ბარეჯის კლდოვან გორაზე, საცა გამოჰკვეთა მრავალი სენაკები და დაარსა დიდი ლავრა, ისე დიდი, რომ იგი იტყედა 600 მოღვაწეთა. აქვე გამოჩნდნენ მოსასწაულენი, სხვათა შორის. მოწაფენი ლავითისა ლუკიანე და ლოდო. ლეობა ლავითისა არის მეშვიდე კვირას პასექის შემდგომ.

ე) ისე ანუ იასე, რომელსაც მიეცა წილკნის საეპისკოპოსო კათედრა. იგი ახდენდა სასწაულებსაცა; სხვათა შორის, იესეს აწერენ სასწაულებრივ წკლის გაყვანას არაგვიდამ მინდერების სარწყავად. „ტყელიანიდამ ისო წილ-

კნელმან, 13 მამათაგან, წარმოიღო ყავარჯნის თრევით რუ, რომელსა მოსდევდა უმუკოდ წვალი და მოიღო წილკანს და ღის დღემდე. ლაფლულ არს მუნვე.“

ვ) „შტორის ხეცს ზეით, ალაზნის დასაველით, არს ალავერდი, კახეთის მთის კალთის ველსა ზედა ზღუდე-პალატებიანი, გუნბათებიანი: ალაშენა 13 მამათაგანმან წმიდამან იოსებ, და ჰყო მონასტერი წმიდის ზიორგისა, და დაფლულ არს მუნვე“ (გეოგრ. მახ. 318). იოსები მეტად ბეჯითი იყო ქრისტიანობის გავრცელების საქმეში და მან ამის გარდა ალაშენა მრავალი ეკლესიები კახეთში. წმიდანის დღეობა 14 ფენქნისთვეს არის.

ზ) „სარკინეთი არს მცხეთის დასაველით. არიან ქვაბნი გამოკვეთილნი კლდისაგან მრავალნი და კლდე ესე არს ვითარცა ნაშენი ქვით-კირისა; არს აქა მონასტერი დიდი, გუნბათიანი, და მღვიმე მას შინა, რომელსა შინა სცხოვრებდა წმიდა შიო 13 მამათაგანი; აწ არს მღვიმესა შინა საფლავი წმიდის შიოსი, სასწაულთ-მოქმედი, რომლისა გარემოს მისა ვერ იკადრებს მხეცნი შექმად პირ-უტყუეთა მონასტრისასა. არს აქ ეკლესია დიდი, უგუნბათო, კეთილ-ნაშენი, ხოლო იტყვიან ძველად, იდგა ხუთი ათასი მონოზანნი ამა ადგალთა შინა“ (გეოგ. მახუშ. გვ. 212). შიო ახდენდა სასწაულებსა და სცხოვრებდა პირველად მარტოდ მარტო და იკვებებოდა მტრედისაგან მოტანილ საკვებავით. მის აღსრულების შემდეგ მისნი ძვალნი ახდენდნ აგრეთვე სასწაულებსა, რის გამო დღეობას (ყველიერის ხუთშაბათსა) მისნი ძვალნი თვითონვე აღმოვიდოდნ ხოლმე საფლავიდამ. საქართველოს აოხრების დროს შაჰ აბაჯის მხედრებმა წმიდანი ესე ძვალნი წაიღეს

სპარსეთში, რომელიც იმ წელიწადს აზხრებულ იქმნა საწინელი ჭირისაგან და მიზეხად ამისა სცნეს ძეალნი ში-
ოსნი, რომელნიც უკანვე საქართველოში მოიტანეს.

ბ) „არს რეხულას აღმოსავლით სამთაეისი, ეკკლესია
დიდი, გუნბათიანი, დიდ-შეენიერად შენებულთი. ზის ების-
კობოსი, მწყემსი ძსნისა და რეხულას ხეობისა. მწნული
არს 13 მამათაგანისა ისიდორესაგან და დაფლული არს
იგი მუნვე“ (გეოგ. მახ. გვ. 242). სამთაეისი გორის მაზრა.

თ) „ქასპს ზეით წლევის მთაში არს მონასტერი, მა-
მებას; სტეფან-წმიდისა, მათესაგან (მადეოზ) 13 მამათა-
განის ქმნული. დაფლულია წმიდა მათე მუნ. იტყვიან ამის
წაწილის აღმოსვლასა, ვითარცა წმიდისა შირსას“ (გეოგ.
მახუშტისა). მამება გორის მაზრაშია.

ი) „ხორნა-ბუჯის ჩრდილოთ არს ზირსას მონასტე-
რი, რომელი ჰყო 13 მამათაგანმა წმ. სტეფანემ, კეთილ-
შენი. დაფლულ არს მუნვე წმ. სტეფანე“ (გეოგ.
310.) ხირსა ძიზიყშია.

კ) „იყალთოს ხეზედ, კახეთის მთის კალთას, არს
იყალთოს მონასტერი კეთილ-შენი, გუნბათიანი, ქმნული
13 მამათაგანის წმიდის ზენონისა, და დაფლულ არს მუნ-
ვე, და წმ. არსენიცა, რომელი იყო ქვეყნით ძახი“ (გე.
318). იყალთო თელავის მაზრაშია.

ლ) „მტკერის ჩრდილოთ, ამ მდინარის აღმოსავლით,

4) ისიდორესი, მათესი, სტეფანესი, ზენონისა და მინეილის შე-
ჭახებ ცნობანი მრავალთა აღრეულობათა, სპარსთა და ოსმალო შემო-
ჭვეისა და ქვეყნის ცარცვის დროს დაკარგულან.

არს ბრეტს მონასტერი უგუნბათო, რომელი ქმნა პირას 13 მამათაგანმა და დაფლულ არს იგიცა მუნვე» (გვ. 260).

მ) მეცამეტე მამა მიხეილი დაესახლა შლუმბოში. «არს შლუმბოს მონასტერი, უგუნბათო, დიდი, დიდ-შენი, მიქელ 13 მამათაგანის ქმნული და დაფლული არს მიქელ მუნვე» (გეოგ. მახ. გვ. 266).

ამ მოღვაწეთა წყალობით და სხვა ქართველთა მწყემსთა და მეფეთა მეცადინეობით საქართველოში ვერ მოიდგეს ფეხი ვერც შერყეულმა მოგვობამ და ვერც სხვა მწვალებლობამ, რომელიც ივერიის გარემო ჰდებარე ქვეყნებში წარმატებით ვრცელდებოდა და მკვიდრდებოდა, როგორც მაგ. სომხეთში, ალბანიაში და სხვაგან. ამ ხანებში საქართველოს ქათოლიკოსად აღმორჩეულ იქმნა მეტად განათლებული გვამი ძირძონი, რომელმაც სომხეთის ქათოლიკოსის მოსეს წინააღმდეგ იხმარა ყოველი მეცადინეობა და საქართველოში არ შამოუშვა მისი და სომხეთის გარყენილი ეკლესიის სწავლა. საქართველოში მძლავრმა მწყემსებმა დაუწყეს ბრძოლა აგრეთვე ალბანიის (მლისენი, წუქეთი—საინგილო ანუ ზაქათალის მაზრა და ნუხის მაზრის ნაწილი ქ. ნუხამდის) მწვალებლებსა ანუ მწვალებლობას. ეს მწვალებლობა შესდგებოდა შემდეგი სწავლით: არს ორი არსებ: ერთი კეთილი, მამა იესო ქრისტესი, დასაბამი ახდის ადთქმისა; მეორე ბოროტი, დასაბამი ძველის ადთქმისა; საუკუნე საუკუნოა; ძემან უფლისამან ხორცნი შეისხნა ცათა შინა; საიდუმლონი ნამეტანი და უკაზრონი არიან, გარდა ერთისა—ნათლის-ღებისა; ჯოჯოხეთი ცარიელი სიტყვაა და ტყუილია და სხვა.

ძართველთა მწყემსნი და მეფენი წინ აღუდგნენ ამ სწავლას და ნება არ მისცეს, რომ ფეხი მოედგა ხალხში.

ამ მდგომარეობაში რომ იყო საქართველო, არაბისტანში კიდევ დამკვიდრებულ იყო სწავლა ახალის მოციქულისა—მაჰმადისა, რომელიც ასწავლიდა: „არს ერთი ღმერთი და ყველაზე უდიდესი მოციქული მისი მაჰმადი.“ მსევე მაჰმადი თავისებურად ასწავლიდა სამოთხე-ჯოჯოხეთზედა და ეალად სდებდა ყველა მისთა მორწმუნეთა ბრძოლას წინაღმდეგ ქრისტიანეთა, რომელთაც უწოდდა გიაურებად—ბილწებად, ღორებად.

მს სწავლა მაჰმადისა მალე დროში ზღვასავეთ გადავიდა მთელს მცირე აზიაში, სპარსეთში, მისირში და სხ., მოედო ქვეყნებს და დაუწყო ბრძოლა ქრისტიანობასაც და მოგეობასაც...

საქართველოც არ ასცდა მაჰმადიანობასთან ბრძოლასა.

730—740 წლებში აბულ-მაზიმი ანუ მურვან-ყრუ დიდის ჯარით შემოვიდა იმერეთში, დაანგრია ეკლესიანი, დაჰსწვა და გააოხრა ქალაქ-სოფელნი, აწვალა ხალხი, ბერ-მონაზონნი, დასწვა მღვდელნი და სხ. მოკლულ და წვალებულ იქმნენ აგრეთვე ორნი ძმანი, თავადნი არგვეთისანი—ღვით და ქოსტანტინე. ზემანი მათნი ჩაჰყარეს მდინარე რიონში, მაგრამ წყალმა მოიტივტივა და ნაპირას გამოჰყარა და კეთილ-მორწმუნე ქრისტიანეთ იპოვნეს წმიდანი გემანი მათნი, ჩასდეს ხის კუბოში და დასდეს შესანიშნავს შაწამეთის მონასტერში. აქვე ასვენია გვამი მათი ეხლაც. დღეობაზე (ზოკდომბერს) მრავალი მორწმუნენი მიდიან

სავედრებელად მათდა არათუ მარტო იმერეთილამ, არამედ შორეულ ქვეყნებილამაც. «აქა (მოწამეთის ხეზე) არს მონასტერი უგუნბათო, შეენიერი, კეთილს აღგილს; სხენან აქა ტაგრუცთა შინა მოწამენი ძრისტესნი ღვით და ქოსტანტინე, მღებარენი აწცა ხორცითავე, რომელნი აწამა მურვან ყრუმ.»

სწორეთ ამ დროს სრულიად საქართველოს ანუ ივერიის მეფედ იყვნენ მირი და არჩილი II. მირი მოკვდა და საქართველოს მეფედ დაშთა ძმა მისი არჩილი. 744 წ. არაბნი ჰუმჯუმ აზიმის წინამძღოლოზით შემოვიდნენ საქართველოში და დააწყეს ქვეყნის გაოხრება და ქრისტიანების წვალება. არჩილი ხალხის სახსნელად ზეთონ პირადლ წაიდა ჰუმჯუმ აზიმთან და გამოუცხადა სრულიადი მორჩილება. აზიმი დასთანხმდა, რომ ხალხს არას უზამდა, მხოლოდ სთხოვა, მეფეს ელვიარებინა მაჰმადი. არჩილი უარზედ იდგა და ერა ღონისძიებით ერ დაითანხმეს მეფე შეეცვალა სარწმუნოება, რის გამო იგი აწვალეს და მოჰკლეს. არჩილი ეკლესიისაგან შერაცხილ იქმნა წმიდათა შორის; დღეობა 21 იენისსა. ზემი მეფისა გადმოიტანეს და დასაფლავეს ს. ნოკორნაში. «ამას ქვეით ერთეის არაგეს ნოკორნის ხევი, გამომდინარ-მამდინარი მისეე მთისა; ამის თაეს არს ნოკორნა, მონასტერი გუნბათიანი, კეთილ-შენი, დიდი. ეს აღაშენა მეფემან არჩილ და ჰყო მონასტრად; შემდგომად წამებისა მისისა ცოლმან მისმან დაფლა წმიდა გვამი მისი მუნ» (გეოგრ. მახუშტ. გვ. 298).

ძართველთა მეფეთაგან წამებული ძრისტესთეის პირველი იყო მეფე არჩილი II.

თ ა ვ . ი V II

გამეფება ბაგრატიონთა. წამება ესტატე მცხეთელისა. აბოსი. გაძლიერება ქადაგებისა საქართველოში. სარკინოზნი იაყრობენ მრავალჯს ქვეყნებს. საქართველოს ერთობა ირღვევა.

აღბეჭდილი თავის ისტორიის შესაესებლად ჩვენ აქ კიდევ დაუბრუნდებით წარსულს დროს და მოვიყვანთ შემდეგ ცნობებს.

ზამეფება საქართველოში ბაგრატიდებისა ანუ ბაგრატიონებისა მოჰხდა 586 წელს ძრისტესით. მათი გენიალოგია წარმომდინარეობს წინასწარ-მეტყველის ღვეითისაგან, მეფისა შრიასტანისა¹⁾. პირველი ბაგრატიდი—ზურამი გონიერად შეუდგა ხალხის წარმართვას და ეკლესიის სამსახურს. სხვათა შორის მან განაგრძო შენება ობილისის სიონის

¹⁾ საქართველოს მეფედ იუსტინე II-მ საბერძნეთის იმპერატორმა 586 წ. დანიშნა გურამ I. ეს იყო ძე ბაგრატისა, მისა გურამისა და გ. გორგ-ასლანის ასულისა, მისა სოლომონისა, რომელიც იყო მე 58 შთამომავალი მეფის დავითისა. ამ ნათესაობისა გამო ბაგრატიონთ სა-

სობორასი ¹⁾ და აგრეთვე მცხეთის გაღმა გორაზე აღაშენა ჯერის ანუ, როგორც ეხლა უწოდებენ, ჯაჭვის ეკლესია. ამ მეფის შ წლის მეფობის დასასრულს, როდესაც ჯერ საქართველოში მკვიდრად იყენენ სპარსელნი თვისი ცეცხლ-თაყვანის მცემლობითურთ, იწამა შრისტესთვის მსტატე მცხეთელი. მს ჩამომავლობით იყო სპარსელი: «მე სოფლისა სპარსეთისა ვიყავ არბუკეთისა, ქალაქისა მანრაკილისა ვიყავ, მამა ჩემი მოგვი იყო და მეცა მოგეობასა მასწავებდა და მე მოგეობა არა თავს ვიდევ, რამეთუ მანრაკს ქალაქსა ქრისტიანენი უფროს არიან და ეპისკოპოზი და მღვდელნი და მათგანთა ყოველსა ზედა მივიწიე, რამეთუ უფროს არს ყოველსა ჰსჯულსა ქრისტიანობა, ვიდრე უღეთობა და აწ მე შრისტე მრწამს და შრისტეს მსახურებასა შინა ვარ», ასრე ეუბნებოდა სპარსთა ჯარის უფროსთა ესე მსტატე, რომელიც სპარსეთით მოსულიყო საქართველოში და ეწამა სჯული შრისტესი. ამნაირმა სიტყვა-პასუხმა გააბრაზა სპარსელთ წარმომადგენელნი (მარზაპანნი) და მსტატეს, ბერის წვალების შემდეგ, «მიყენეს ხელნი მისნი მის ზედა და ჰაცეს მახვილითა პატოიასანსა ქედსა მისსა და წარჰკვეთეს თავი მისი 589 წელსა 29 იულისსა» ქალაქ თბილის-

გვარეულო ღერებზე გამოხატულია შურდული (მოსაგონებლად იმისა რომ დავიძმა იმით მოჰკლა გოლიათი), აგრეთვე ქნარი, სასწარი, და კვართი, რომელიც შემოტანილ იქმნა საქართველოში. ღერბის გარეშე მო წარწეკაა დავიძის ფსალმუნისა: ეფუცა უფალო დავიძის ჭეშარიტეპითა, და არა შეუკაცხ-ჰვოს იგი: ნაუოფისაგან მეცლისა შენსა დაგსვა საყდართა შენსა (ფს. 131, მ. 11.)

სა. ზეამი მატატესი წაასვენეს მცხეთას და დაასაფლავეს საქათოლიკოსო ეკლესიასა მცხეთისასა ¹⁾).

ჩვენ აქ ვიტყვი, ორბელ თუმცა-ღა მრავალნი მტერნი ძრისტეს ეკლესიისაზი ჩვეს ჩილია სდევინდენ, უქალოდნენ სრულიად ამოკვეთა და ქრისტიანობას დამხოზას, აღსასრულდეს ღვთის წინასწარმეტყველებისა «ჩემთვის ცნალოუკებდეს უოველნი მტერნი ჩემნი, ჩემთვის ჰზრახვიდეს ბოროტსა» (ფსალ. 40 7), მაგრამ საქართველოში ქრისტიანობას ისეთი ძლიერი წარმომადგენელი ანუ მქადაგებელი ჰყვანდა, რომელ არა-თუ მტრები ამხოზდენ ქრისტიანობას, არამედ უფრო მტკიცდებოდა და უმეტეს ვრცელდებოდა იესოს სწავლა ხალხში და უფრო დიდ მანძილზე გადადიოდა ქადაგების ასპარეზი ქართველთა მოღვაწეთა. ძრთველნი მქადაგებელი არა თუ ჰკარგავდნენ ცხოვართა თვისთა სამწყსოისათა, ა' ამედ ძლიერის და თბილის თვისის სიტყვით და სწავლით თვისთა სამწყსოთა ძლიერებდენ და ამრავლებდენ უცხო თესლთა გაქრისტიანებით. ეს ახალნი ცხოვარნი ისეთ მოკრძალულ-მოშიშნი შეიქნებოდენ ხოლმე, რომელ სიხარულით თავს სდებ-

1) მისდა სურვილსა ზეცად აჰყავს ეგვიპტით დედა ქალაქსა მცხეთას, მსუფვეი ღირსად.
ტანჯვით განცილილი, ხოლო ქედსა იხრმაღლავს.
მცხეთას დედას ხალოს, თავსა გვამს განკერძოვით.
მტკერს ტფილისს ახვეს, სულსა აქრისტესხელეგს.

დენ ქრისტესთვის, თუ საჭირო შეიქნებოდა. ამ გვარ პირთ
ეკუთვნის წმიდა აბოცა ¹⁾).

«მსე ნაშობი იყო აბრაამიანი, ძეთაგან ისმაელისათა,
ტომისაგან სარკინოზისა (არაბი).» მს აბო თერამეტი წლი-
სა იყო და ბაღდადის ქალაქილამ ქართლის ერისთავს ნერ-
სეს წამოჰყუა საქართველოდ (786—794 წ). «იყო იგი
ხელოვან კეთილად შემზავებელი სუნელთა მათ საცხებელ —
თა და სწავლულ იყო მწიგნობრობითა სარკინოზთათა,
ძეთა ისმაელისთა, ძეთა ამრაამისთა, ნაშობთა აგარის-
თა». საქართველოში მას დაუწყეს ქადაგება და სწავლება.
«იწყო ზედა მიწიენად და სწავლად წმიდათა საღმრთოთა
წიგნთა ძველისა და ახლისა სჯულისათა... მარადის ისმენს
წმიდათა სახარებათაგან და საკითხეთა საწინასწარმეტყვე-
ლოთა და მოციქულთასა და მრავალთაგან სჯულის მე-
ცნიერთა იკითხვენ და ისწავებენ».

ასეთი ძალა ჰქონდა სამღვდელოებას ამ დროს, თუ-
მცა, უნდა ვსთქვათ, რომ საქართველო დამოკიდებული
იყო სარკინოზთაგან, რომელნიც სდგენიდნენ არა თუ გა-
ქრისტეანებულთა თვისთა თესლთა, არამედ ნამდვილ ქრი-
სტეანებსაც.

როდესაც სარკინოზნი აპირობდენ ქართლის ერისთა-
ვის ნერსეს მოკვლას, მაშინ იგი ოსეთის კარებილამ
აბოთურთ შევიდა ქვეყანასა ჩრდილოასასა, სადა იგი არს

1) მოთხრობა წმიდა აბოზე დაწერილია სხვათა მის მიერ ბრძანე-
ბითა ქრისტეს მიერ სამოელ ქართლისა ქათოლიოზისა, რომელიცა
თანამედროვე იყო წმიდისა აბოსი.

სადგური და საბანაკო ძეთა მაგოგესთა, რომელ არიან ხაზარნი. » ხაზარეთის ქვეყანაში ზოგიერთგან იყენენ ეკლესიანი და აქ აბო მოინათლა ქრისტიანებრივად და მერმე ნერსესთან ერთად წაიდა აფხაზეთში და იქ აბომ თეისის ლოცვითა, მარხვითა და ლეთის დიდებითა განაკვირვა ყოველნი ქრისტიანენი. ამასობაში საქართველოში მყოფმა სარკინოზთა ამირმა მაჰდი მუჰმმა აპატივა ნერსეს და მოიწვია ქართლადვე. მას მოჰყვა აბოცა, რომელიცა შეიპყრეს და მოიყვანეს ოზილისს და სთხოვეს დაეტევა სჯული მრისტესი, ხოლო მან არა ინება, „მაშინ უბრძანა (ამირა მსაჯულმა) ხელით და ფერხით შეკერა მისი ბორკილითა რკინისათა და ეგრეთ შთააგდეს იგი საპყრობილესა.“ მერც დიდი ხნის მწყევლევამ, ვერც სხვა გვარმა დასჯამ ვერა შესდრკეს რწმენა აბოსი, რომელიც ბოლოს აწამეს სარკინოზთა, მოჰყვეთეს თავი და აელაბრის ხიდთან, „ალაგსა საგოდებელსა,“ დაასხეს მისსა პატიოსანსა გვამსა ნავთი და დასწევს სრულიად ¹⁾).

ამავე ხანებში ძლიერება არაბთა ანუ სარკინოზთა აღვიდა უმაღლეს წერტილამდე, რის გამო მთელი მცირეაზიის ქვეყნები, ჩრდილოეთი აფრიკა და მსპანია დაპყრობილ იქმნა მათგან. ამავე დროებში საქართველოს ერთო-

¹⁾ სხვა ძტვიფრი მტერსა, ტრფაღლისაჟო აბო, ქაროლს განამშენებს, ტფილისსა ემზების. ქელსა ისრმაღაგს, ცეცხლით გაიბრგმედაგს. მტკვარს იემბაზებს, ანგლოსთაგან აღმოზავლით და უღამსა ნათელსა განაშერმებს..

ბა დირღვა: იმერეთი, სემეგრელო, ზურია, სვანეთი და
—პტხაზეთი შეერთდნენ და დააარსეს საკუთარი სამეფო
პტხაზეთისა. 790 წელს ერთმა თავადმა—ზრიგოლმა სცნო
თავი თვისი დამოუკიდებელ მმართველად ანუ ქორიკოზად
ძახეთისა. მართლი, სომხითი და სამცხე დაშთნენ სამეფოდ
საქართველოისა.

თ ა ვ ი VIII

მტერნი იპყრობენ საქართველოს. ხატთა ბრძო-
ლა. ეკკლესია იყოფება ორ ეკკლესიად. აღმო-
ჩენა «ივერიის ღვთის-მშობლის ხატისა» დაფუძნება
ქართველთა მონასტრისა ათონს.

მეფედ, უკეთ ვსთქვათ, კუროპალატად ამ უკანასკნე-
ლი ქვეყნისა იყო აშოტი, რომელიც სცდილობდა გაენ-
თავისუფლებინა საქართველო არაბთაგან. რამდენიმეჯერ
კიდევ გაიმარჯვა მათზე, მაგრამ ბოლოს მაინც დამარცხე-
ბულ იქმნა მტერთაგან (826 წ.); აშოტი არაბთა დაჰკლეს
პრტანუჯის წმ. მოციქულთ პეტრე და პავლეს ტაძრის
საკურთხეველზე ¹⁾

საქართველო განყოფამ და განაწილებამ ძლიერ და-
სუსტა. აფხაზთა მეფენი, რომელთაც ჰყავდათ საკუთარი
ქათოლიკოზი, ხშირად ეწინააღმდეგებოდნენ საქართველოს
მეფეთ და მით მრავალთა მტერთა აძლიევდნენ შე-
ძლებას, რომ უფრო ადვილად გაეოხრებინათ საქართველო
და პირქვე დაეცათ ეკკლესია.

ამავე დროს ქოსტანტინეპოლში გაცხარებუ-
ლი ბრძოლა იყო ხატთა თაყვანის მცემელ და ხატთ
უყარ-მყოფელთ შორის. ხატთა ბრძოლა ანუ უარ ყოფა

¹⁾ არტანუჯი—ქალაქი მცირე და ციხე მაგარი, კეთილ-შენი. ესადა-
შენა გორგასლან, შემდგომად შემუსრა ყრუმ, მერმე აღაშენა და განაახლა
აშოტ-ყურატპალატმან და აღაგო ციხესა შინა ეკკლესია პეტრე-პავლესი.
მოჰკლეს მას შინავე და დაფლეს მუნვე (გეოგრ. ვახუშტ. გვ. 116).

დაიწყო იმპერატორის ლევ III ისაეროს დროს (71' — 7±1 წ.). ხატთა თაყვანის-ცემა მოაგონებს ხალხს ნიშ კერპების თაყვანის-ცემასა და ამიტომ ლევ მესამემ აღკრ ძალა ხატების თაყვანის-ცემა და ბრძანა ეკლესიებიდამ მათი გამოტანა. იმპერატორის განკარგულებას წინ-აღუ-ღვა კონსტანტინეპოლის პატრიარქი, უმეტესი ნაწილი სამღვდლოებისა და ხალხისა. მაგრამ იმპერატორმა საწინე-ლი ღვენა დაუწყო ყველა უარ მყოფელთა მისის ელიკ-ტისა (გარდაწყვეტილებისა). ამისა გამო იმპერიაში ხალხი გაიყო ორ დასად: ხატების მოსარჩლე-მადეიარებელთა და ხატების მღვენელ-უარ-მყოფელთა. ხატთა ბრძოლა გაგრ-ძელდა ლევ III მოადგილეების დროსაც და მხოლოდ 842 წ. მსოფლიო კრებაზე აღდგენილ იქმნა თაყვანის-ცემა ხატთა.

მს დრო შესანიშნავი არის აგრეთვე მით, რომ ამ ხანში ძრისტეს ეკლესია სრულიად გაიყო ორ ურთიერ-თისაგან დამოუკიდებელ ეკლესიად — აღმოსავლეთის ბი-ზანტიისა და დასავლეთის რომისა.

რომის პაპებმა უარ-ჰყვეს ხატ-მბრძოლთ ბიზანტიის იმ-პერატორთ ელიკტი. შეაჩვენეს იგინი (ლევ III), გამოაცხა-დეს თვისი დამოუკიდებლობა ბიზანტიის უფლებათაგან (იუსტინიანე დიდის დროიდგან (527—565) სამფლობე-ლონი დამხობილის რომის იმპერიისა პოლიტიკურის და სარწმუნოებრივის მხრით ექვემდებარებოდა აღმოსავლეთ-თის ბიზანტიის იმპერატორთა). ასრეთი გამბედაობა და უშიშროება პაპთა მიეწერება იმ გარემოებას, რომ მათი უფლება (მოადგილეობა და ქრისტეს წარმომადგენლო-ბა) დასავლეთ ევროპის სახელმწიფოებში უკვე მკიდრად

იყო დამყარებული. ხატთა პატივის აღდგინების შემდეგაც ბრძოლა ამ რთა ეკლესიათა შორის მაინც არ დასცხრა, რადგან დასავლეთის ეკლესიამ პირველის მსოფლიო კრებისაგან აღვიარებულ სარწმუნოების სიმელოში ჩაუქატა, რომ წმიდა სული გამოვალს ძისაგანაცაო. შეველა ამას მიემატა ის გარემოებაც, რომ იმპერატორმა მიხეილ III სხვა-და-სხვა მიზეზების გამო დაამხო ტახტიდამ ქოსტანტინეპოლის პატრიარქი მგნატე და მის მაგიერ ტახტზე აღიყვანა შოტი. პაპა ნიკოლოზ I-მა უკანონოდ სცნო ასრეთი მოქმედება იმპერატორისა და მოითხოვა ტახტზე აყვანა იმავე მგნატესი. მაგრამ თხოვნა რომ არ შეუსრულეს, მაშინ რომში მიიწვია კრება და ამ კრებაზე შეაჩვენა შოტი, რომელმაც თავის მხრით შეაჩვენა პაპი. ამნაირად მოისპო დამოკიდებულობა აღმოსავლეთის მართლ-მადიდებლობის და დასავლეთის კათოლიკე ეკლესიათა შორის. ეს დამოუკიდებლობა უფრო განმტკიცდა მე XI საუკუნეში. ამ საუკუნეში პაპა ლევ IX-მ პატრიარქს მიხეილს მოსთხოვა სრულიად დამორჩილებოდა რომის ტახტს. პატრიარქმა, რასაკვირველია, უარ-ჰყო ასრეთი თხოვნა. მაშინ ლევ IX-ის ლეგატთა (მოციქულთა), გამოგზავნილთა ქოსტანტინეპოლში, სოფიის ეკლესიის ტაძრის საკურთხეველზე საჯაროდ დასდევს პაპის ბუღლი, რომელშიაც ეწერა შეჩვენება მთელის საბერძნეთის ეკლესიისა (1054 წელს). საბერძნეთის სამღვდელოებამ ეს ბუღლი დასწვა და თავის მხრით შეაჩვენა ფრანგთა (ლათინთა) ეკლესია. მის შემდეგ ყოველივე ურთი-ერთშორებრივი დამოკიდებულება ამ ეკლესიებ შორის მოისპო- (Отъч. истор. С. Рождеств. гв. 27—29).

ბერი შაბრიელ ქართველი, რომელიც ამ ხანებში მყუდროებაში სცხოვრებდა ათონის მთაზედ, ღირსი იქმნა აღმოცენდა ზღვიდამ ხატთ მდევნელთა შიშისა გამო ზღვაში ჩავდებულნი სასწაულთ-მოქმედი ლეთის-მშობლის ივერიის ხატი. მალე დროში მთელს ქვეყანაში განითქვა სახელი ამ ხატისა, როგორც სასწაულთ-მოქმედისა. სოფლის ღელვისაგან მომრავალნი ქართველნი წაეიდნენ ათონში, შეიმოსნენ ბერ-მონაზონად, აღაშენეს დიდი მონასტერი და მის კარის ბჭეში დაასვენეს ხსენებული ხატი, რომლისაგან მონასტერსაც ეწოდა „მონასტერი ათონის ივერიის ლეთის-მშობლისა.“

პირველი ქართველი, რომელმაც დაუტყვეა ყოველივე დიდება და შეება საწუთოსა ამას, განეშორა და წარვიდა და ფარვით ლაერასა დიდებულსა“ (ათონს), იყო წარჩინებული თავადი ტაოსი ¹⁾ იოანე, მხნე, ახოვანი, განთქმული წყობათა შინა, მალალი და მშვენიერი სიკეთითა; „სიყრმიტგან თვისით განსწავლულ-იყო თავისუფლისა ხელოვნებათა და გონიერ გონებითა და გულის-ხმის-ყოფითა, მეცნიერი იოსა მლლინთასა და სხვათაცა ენათა ზედ-მასწენილობათ

¹⁾ ტაო და კლარჯეთი ეწოდება საქართველოს ნაწილს, რომელიც მდებარეობს მდინარე ჭოროხის ხეობაში, ესე იგი შანის და ისპირის წყალზე. ეწოდა ტაოს შეადგენენ ტრაპეზუნტის, არზრუმის ვილაეტნი და ოლთისის მხარე; თითქმის მთლად აქაური მცხოვრებლები გამაჰმადიანებულინი არიან. კვალი ქრისტიანობისა და ქართველობისა კი ძლიერად ეტყობა აქაურობას: ნანგრევები ძველთა ტაძართა, ქალაქთა, ციხეთა, ადგილთა სახელწოდებანი და სხ. გვიმტყიცებენ, რომ წინაჲ აქ უცხოვრიათ და უმუშაენიათ ქართველთა. ჯერ ეწოდაც არზრუმის ნაწილებს ჰქვიანთ ქართული ს ელლები, მაგ. ქართველთ ქუჩა, საქართველოს სასტუმრო,“ საქართველოს მეიდანია

სწავლული და აღსაესე სიპრძნითა და შიშითა ლეთისათა“. მსე იოანე ლაერაში მონაზნად ეკურთხა და „ოდეს განცხადნა მუნ და განითქვა მუნით ამბაენი მისნი ყოველსა კერძოსა, ნეტარი იოანე განემორა ადგილისა მისგან და მიიწია მთასა წმიდასა ულუმბოსა ¹⁾ და მუნ აღიწია ერთი მონასტერი, რომელსაცა შინა იყოფოდა ფრიადისა და მრავლისა მოღვაწეებითა. »

შამსა მას, ოდეს „მისცნა ზემოსა კერძოსა ყოველნი მახლობელნი ადგილნი ბერძენთა მეფემან (რომანოზ) ლავით კურატპალატსა თვისისაგან საქეთოსა გარეშე საჯღერათა ივერიისათა, რათამცა ეგოს მეფე ლავით მტკიცედ პირობასა ზედა ბერძენთასა და არა შეერთდნენ მტერთა ქართველნი“, მაშინ იოანე, კოსტანტინეპოლეს ჩამოსული, აარღარა მიიქცა ულუმბად, არამედ წარვიდა მთასა წმიდასა და თან წაიყენა მხველად მყოფი შეილი თვისი მეთეობი. — შემდეგ ამისა მოღინ მთა-წმიდად მრავალნი ქართველნი, სხვათა შორის, მთავარი თორნიც, წმ. ბაბრიელ მღვდელ-მონაზონი (ზემოთ-ხსენებული) და სხვანი მრავალნი. » თორნიცემ აქ მიიღო «სახე მონაზნეობისა». ლავითი მეფობდა 876—881 წ. და ამ წლებიდან ქართველ მოღვაწეთ მოიღგეს ფეხი ზემოხსენებულ წმიდა ადგილებში.

¹⁾ ულუმბო ანუ ოლიმპი, საცა ქართველებს ჰქონდათ თვისი მონასტერი. აქ მოვიდა იოანე და, სხვათა შორის, მას ჩაბარდა მწყვება მონასტრის გარაუღოთა.

თ ა ვ ი IX

ქართველნი კოსტანტინეპოლს იხსნიან განსაცდელისაგან. ქართველნი ათონზე და სხ. აშენებენ მრავალს ტაძრებს. მთარგმნელნი სამღვთო და საფილოსოფოსო წიგნებისა: იოანე, ევთიმი, არსენი და სხვ.

როდესაც რომანოზ II აღესრულა ¹⁾ და „დაშთა დედოფალი შიოფანა. ორთა თანა ძეთა თვისთა მასილი და ქოსტანტინესა, განუდგა მთავარი მარდა სკლეროსი, რომელმაც დაიპყრა ყოველნი ადგილნი და შიოფანა ყრმებითურთ შეამწყყელა ქალაქსა შინა სასაყდროსა (ქოსტანტინეპოლეს), მაშინ დედოფალი განიზრახვიდა, რომელ გარდა ღვით ძურატპალატისა შემწე ჩვენის ხეა არაინ არს, და იძულებულ იყენეს წარგზავნად კაცისა თხოვნად შეწევისა“. ამასობაში დედოფალმა გაიგო, რომ მთაწმიდას იმყოფებიან შემონაზონებულნი შესანიშნავნი მხედარნი საქართველოსანი: იოანე და თორნიკე ²⁾; მისწერა წერილნი და სთხოვა და დიდად ევედრა, რათა მათ რეხსნათ. საბერძნეთი სკლეროსისაგან“. მაშინ თორნიკემ „განძარცვა საერო და შეიმოსა სამხედრო“, მერმე წარმოემართა საქართველოდ, აცნობა მეფესა—და „მან მოსცა

¹⁾ იმპერატორი რომანოზ გარდაიცვალა 878 წელსა, მას დაშთენ მცირეწლოვანნი პენი ვასილი და კოსტანტინე.

²⁾ თორნიკე იყო ზემო ქართლელი, ქსნის ერისთავთაგან. ამ გადამწმენდ პირზე სწერენ ჩვენი მატიაშვიცი და აგრეთვე ბერძენთა და რუსთა მწერალნიც.

მოზრნიკეს ათორმეტი ათასი მხედარი ყოვლითა სიმზნითა და ძლიერებითა სრულნი და გამოცდილნი გულოვანნი“; ამ ჯარით „წარემართა მოზრნიკე მტერთა ზედა და მეოტყუნა იგინი, აღილო დიდ-დიდნი ქალაქნი და ციხენი მტკიცენი; დიდისა სიმზნითა თვისითა შემუხსრნა, აოტა სკლფაროსი და ვიდრე სპარსეთამდე მეოტად წარაქცია ¹⁾. მსრეთნი სახელოვანნი საქმენი ჰქმნეს მაშინ ქართველთა, რომელ ყოველნი გარემონი მტერნი ძრწოდეს მათგან“. შემდეგ მათიანე განაგრძობს, რომ რაც რამ ნატყუენაფი იშოენა მოზრნიკემ ბრძოლის ველზე ყველა დედოფალმა მისცა მოზრნიკესა და იოანეს და აგრეთვე ყოველნი განდგომილნი მთაფარნი საბერძნეთისანი „მოიღებდენ თვისთა სიმდიდრეთა და მისცემდენ მათ და ესენი ევედრნეს დედოფალსა და განტყუებულ იქმნეს“. შემდგომად „დიდისა ნიჭითა მიიქცნეს მთა წმიდადვე და შეიმოსა კვალად მოზრნიკე მონაზონებასა.“

ძართველთა ამ ალაფით დაუწყევიათ აღშენება მთაწმიდაზე მონასტრისა: ჰქმნეს ტაძარნი პატიოსანნი და ფრიადისა შენებულებითა განშეენებული და შეამყუეს ხატთა მიერ პატიოსანთა და ჯვართა და ყოველთა სამკაულთა სრულ-ჰყენეს იგი და შემოაუკრიბეს მას გარემონი მონასტრისა მის და დაუუნჯნეს მამულნი და ეგრეთვე სათაფ-

¹⁾ თ-რნიკე შეებრძოლა სკლფაროსსა მცირე აზიაში, მდინარე დალისის ხეობაში. ეს ბრძოლა აღუწერიათ როგორც ჩვენთა მწერალთა, ისე ფრანგთა, სომეხთა. ამავე ბრძოლაზე მოგვითხრობს სათარის მონასტრის წარწერა. მტერზე გამარჯვების შემდეგ თორნიკე ჯერ წარმოემართა საქართველოდ თვის ბუნებრივ მეფის თაყვანის საცემლად და მერმე წავიდა საბერძნეთს.

წოდ თეთრნი და აღაესეს შინაგანი მონასტრისა სრულიად ქართველთა მონაზონებითა და უქმნეს დასაყუდებელნი და აღიღეს სიგელნი მეფეთაგან ოქროს ბეჭდითა დაბეჭდილნი, რათა უფლებდენ იგინი ივერიისა მონასტრისა ზედა საუკუნოდ უოკლითა შესაკლითა და გასაკლითა მისითურთ და კერვინ უძლასთ უფლებად მათ ზედა გინა შეჭირკებად და ჰქმნეს შენებულცხანი, რომელნიცა ვიდრე მოღლიენდელად ღლეღმდე ჰგიან და იწყეს თარგმანება წიგნთა სამღვთოთა და მრავალნი წიგნნი გადმოთარგმნეს ქართულსა ზედა ენასა“ (მოთხრ. ივერ. მონასტრ.).

შს მთარგმნელნი და მოღვაწენი, გარდა იოანესი და თორნიკესი, იყენენ:

ა) იოანეს ძე მეთეიმი; ამის შრომანი არიან: 1, თარგმანება იოანეს თავისა სახარებისა; 2, სწავლანი წმ. მამისა ჩვენისა დიდისა ვასილისის; 3, მისივე თარგმანება ფსალმუნთა; 4, წიგნი წმიდის კლემასისა; 5, წიგნი წმიდისა მაკარისა; 6, მაქსიმეს სწავლანი (აღმსარებისა); 7, წიგნი წმიდის ისაკიას (ასურისტანელისა), რომელსა შინა არიან სხვანიცა მამათა გამორჩეულთა სწავლანი; 8, წიგნი წმ. დოროთეისა; 9, წამება და სასწაულნი წმ. მთავარ-მოწამისა დიმიტრისნი (თესალონიკელისა); 10 ცსოკრება და წამება წმ. სტეფანე ასლისა; 11, ცსოკრება და წამება წმ. კლემენტო, რომთა პაპისა; 12, წამება წმ. კლიმი ანკურელისა; 13, ცსოკრება წმ. გრიგოლ ღვთის-მეტყველისა . 14 , ცსოკრება წმანდ. დიდისა ვასილისა მთავარ—ეპისკოპოსისა; 15, წამება წმ. აკეუსიმესი; 16, ცსოკრება წმ. ბაგრატისი; 17, წამება წმ. მინა, ერმოგენი და ევკრატისა; 18 წმ. გრიგოლ ნოსელისა თქმულნი შესხმა, ძმისა თვისასა დიდისა ვასილისა და კალწულ-

ებისათვის, და წმიდისა მამაჲ ჩუენისა თარგმანი, და წმიდათ
მარსკათათვის, და წმ. მოსე წინასწარმეტყველის ცხოვრება
თარგმანი; 19, იოანე მასარებელის ხილვა და ხილვის ასსნა
20, თარგმანი იოანე კრიტელისა; 21, თქმული იოანე დამა
სკელისა ორისა ბუნებისათჳს ჭრისტსსა, 22 წმ. ღუთის-მშობ
ლის შობისათვის; 23, ცხოვრება დიდისა ათანასისა ალექსან
დრიელისა; 24, წამება წმ. სამთა ერმათა: ალფიონ, ფილადელფო
და კჳპრიანუსი; 25, ცხოვრება წმ. ონოფრი მძოჳარისა დიდი
სა; 26 სწავლანი წმ. მამისა ზოსიმესნი სარწმუნოებისთვის;
27, სწავლანი წმ. მამისა ეფრემისნი სარწმუნოებისათვის
28, სჯინჯისარი სანქლიწადო, უმცრესი; 29, მიმოსულა დ
ჭადაგება წმ. იოანე მასარებელისანი; 30, სქემას გურთსეკა, ბერ
ძული; 31, მონაზონისა გურთსეკა; 32, ჭსჯულის კანონი წმ.
იოანე მმარხველისა და მეექვსისა კრებისა; 33, ბეგლის წერა
მართლისა სარწმუნოებისა; 34, სწავლანი წმ. მარტირისანი;
35, წამება წმ. ფებრონიასი (მონაზონისა). 36, წამება წმ.
ანთიმოსი; 37, წამება წმ. მოწ. ელასისა და ორთა მონა-
ზონთა; 38 წამება წმ. თეოდორე სტრატელატისა, თეოდო-
რე ჰერკელისა ეესტრატითურთ, და წმ. ეესტატესი და შვილ-
თა მისთა; 39, სწავლანი წმ. კასიანესნი; 40, წიგნი დიალო-
ღონი; 41, წმ. მთავარ-ანგელოზთა სასწავლანი; 42 ცხოვრება
წმ. ნიკოლაოზისა, საკურველ-მოქმედისა; 43, წიგნი ღუთის-მე-
ტყველისა გრიგორისი; 44, მაქსიმეს რებათა გულის სიტყუა-
თა; 45, ვასილის თქმული კაენის შვილთა შურის გებათათჳს;
46, შუალამენი ბერძულნი; 47, ღოცვანი ბერძულნი და სხ.

ბ) პრსენი ნინო-წმინდელ ეპისკოპოსი. წმ. მამა არ-
სენი მონაზონად აღკვეცილ იყო იერუსალიმს. მოაწვიეს
იგი საქართველოდ და მისცეს ეპისკოპოსობა ნინო-წმიდი-
მამის რაოდენისამე ღროისა წარვიდა მთად-წმიდად

და გარდაიცვალა. იქვე ასაუღავია. მისი შრომანი: 1, ღვთის-მეტყველება იოანე დამასკელისა, 2, წიგნი გრიგოლ ნოსელისა, 3, მეტაფრასნი და საგალობელნი წმიდათა.

გ) იოანე ბრძელის ძე, რომლის შრომანი არიან: 1, დარღვევა მკჷმადიანთა სარწმუნოებისა და სიტყვა საგვინოზთა მოქცევისათვის სარწმუნოებისადმი ქრისტესსა, 2, შვიდთა მსაფლითა კრებათათვის, 3, ისტორია კეკელესიური თეოდორიტესა, არა სრული, 4, საგალობელი კანონი ივერთისა ჰორტაიტისა, ანუ კარისა ღვთის-მშობლისა.

აგრეთვე განთქმულნი იყვნენ: ღირსი იოანე ხახულელი, ოქროპირად სახელდებული, ნეტარი ბერი ბრიგოლ, ახალი აბრაამ სტუმრის მოყვარე და სხვანი მათნი ღობადენი, რომელნიც ამავე დროს მოღვაწეობდნენ: შლუმბოხს, შავს-მთას ანტიოქიის მახლობლად, იერუსალიმსა, სინას და, რასაკვირველია, ათონსაც. ათონზე განსაკუთრებით ბრწყინავენ: დიდი ათანასე, რომელსაც ლაფრა აეშენებინა და სასწაულებსაც იქმოდა; შავი ბრიგოლ, ზაქარია მირდატისძე, არსენი — კვიპრელის ჯოჯიკის მეგანძურთ უხუცესი; ზიორგი — ნათესავი მეთეიმისა; სვიმეონ და ზაბრიელ, რომელნიც მეთეიმეს შემდეგ ივერიის მონასტრის განაგებდნენ; თეოფანე ხუცესი, რომელიც იყო „ფრიად სწავლული და ხელოვნებით მწერალი წიგნთა საღმრთოთა.“

თ ა ვ ი X

გიორგი მთაწმინდელის მოღვაწეობა . — იოანე მღვდელ-მონაზონი. — უფრემ მცირე. — არსენი იუდათოელი. — ტაძარნი: ბუდიისა, საფარისა, ქუთაისისა ხახულისა, გელათისა და სხვანი. — სკოლანი.

შენდა ესთქვათ, რომ ყველაზე დაუღალაფი მშრომელი გამოჩნდა წმიდა ბიორგი, ივერიის მოწასტრის ბრძიმანდრიტი, მღვდელ-მონაზონი ქართლელი, აღდილით შირიალეთით. ამ ბიორგიმ შეამსო ნაკლულეგანებანი წარსულთა თვისთა მოადგილეთა და ხელოვნურად გადმოსთარგმნა ქართულად: 1, სჯნაქსარბ დიდი, საფუძკული კეკლესათა; 2, ცხოვრება, გამოკრებული საწელიწადო; 3, ბაკლე სრული და საქე მოციქულთა და ეპისტოლენი მოციქულთა; 4, ბაკლეს გამოკრებული საწელიწადო; 5, თთკენი ათორმეტნიკე; 6, სტიქარნი საწელიწადონი... 7, სტიქარნი თვით აუჯნი... 8, წიგნი ექვსთა დლეთა წმ. კასილას თქმული; 9, წიგნი ეპისტოლენი წმ. კნატე დმერთ-შემოსილისანი; 10, წიგნი საფსალმუნე დავითისა, სამკაული და გვირგვინი უოკულთა წიგნთა; 11, დადი ბარაკლატონა, სამკაული კეკლესათა, სსკითა მრაკლათა გეთილთა აღსაკე; 12, დადი მარხვანი; 13 ზატკეა მრაკლ

ფერითა კეთილთა აღსაკესე; 14, წიგნი თეოდორე სტოდელისა, სწავლანი დიდთა მარხუათა საკითხავი; 15, წიგნი დაბადებისა, თარგმანი წმიდა იოანე ოქროპირის თქმული; 16, წიგნი მეექვსის გრებისა; 17, ეპისტოლენი წმ. გიორგისნი და სს. წმ. მამათა განკეთისათვის ნესტორ უსჯულოისა; 18 წიგნი გრიგოლ ნოსელისა, რომლისა მშვენება და ქება ზესთა არს უოგლისა მოთხრობისა.

აქვე დაუმატებთ, რომ თუმცა ახალი აღთქმა თარგმნილი იყო მე V საუკუნეში ღვით და სტეფანოზის მიერ იერუსალიმში და შემდეგ დედოფალ რუსუდანიისთვის სხვაი მცხეთას, მაგრამ მაინც წმ. ბიორგიმ ხელ-ახლა შემოწმა და ხელ-ახლა სთარგმნა სახარება და სამოციქულო, რადგან ეს წიგნები მწუვალელობის ზედ-გაელენით ამ დროს სამაენი იქნენ შეცდომილებითა

მოგვყავს წმ. ბიორგის ანდერძი, რომელიცა სწერია ხელ-წაწერსა სახარებასა ბაენათის ტაძრისასა; ეს სახარება თვით წმიდა ბიორგისაგან წაწერია; ანდერძი:

„ესე საცნაურ იყავს უოკელთა, რამეთუ წმიდა ესე ოთხთავი ახლათ გვითარგმნია ფრადითა იძულებითა მათხ კეთამე სუდიერათათა და ბერძნულთა სახარებათა და შეგვიძოწმებთა ფრადითა გამოწვალვითა და ეინცა. ეინ დასწერდეთ, თუ ამისგან ჟურ გინნდეთ დაწერა ღვთისათვის სიტყუათა ნუ სცვალებთ, არამედ ვითარცა აქ ქსწერია ეგრე დაქსწერეთ და თუ რამე გშენდეს სკენნი უოკელნი სახარებანი ბირკვლითგან წმიდად თარგმნილნი და კეთილად ხან-მეტნცეს და საბა წმიდურნიცა მუნით დაწერეთ და ღვთისთვის ერთმანერთსა ნუ გაჭრეთ, ხოლო გლახავისა გიორგისთვის, რომელმან ესთარგმნე, ღოცვა ქუხეთ.“

თეისი შრომა ბიორგიმ გადმოიღო სამშობლო ქვეყანაში და მეფის ბაგრატ IV-ის მოწვევით ხუთი წელი დაჰყო საქართველოში, სადაც იმ დროს „გარდაიწერნეს წიგნი მისნი მრავალთა საეპისკოპოსოთა და მონასტერთა და მრავალი საეკლესიოანი წესნი განმართანა“. სამშობლოდამ დაბრუნებისას ბიორგიმ წაიყვანა აღსაზრდელად 80 ობოლი ქართველთ ყრმანი პოსტანტინეპოლეს, შეჰვედრა იგინი ლუკა იმპერატორსა და თვით მეორეს დღეს, შემდეგ იმპერატორის ნახვისა, აღესრულა ქართველთ მეტოქსა შინა ძრისტ. 1066 წელსა. წმ. გვამი მისი წაიღეს ათონს და დაასვენეს იქ, საცა იღო გვამი წმ. მეთეიმისა. ხსენება ბიორგისა ¹⁾ 27 ივნისს.

ბიორგის დროს იყვნენ კიდევ შემდეგი მთარგმნელები: ილარიონ, ბიორგი მლთისელი, მასილი ბაგრატიძე, არსენი, ანტონი მნათე და სხვანი.

შემდგომად ბიორგი მთაწმინდელისა ივერიის მონასტრის სახელოვანნი მოწაფენი და საქართველოს სასიქადულო შეიღნი იყვნენ:

ა) იოანე მღვდელ-მონაზონი, ფილოსოფოსი, პეტრიწად წოდებული, ჰირქიმელი; ამისგან, სხვათა შორის, დაგუგუხა სვინაქსარა, რომელმაც არის გალექსილნი ისტორიანი: ჯუთის-მშობლის შობისათვის, ქრისტეს შობისათვის და სხვ.

¹⁾ იქრო ქანდაკი, სპეკალი მოიჭვილი, ეპისკოპოსთა დიდება, მღვდელთ პატრიი ამათ მფლოპელთად, მახვილ ორპირ მკვეთელი, გიორგი წიგნთა თარგმანი იმთაწმიდების, მიწას მიწას ჰმართავს, სულისა ასასუფეველებს.

აგრეთვე ამანვე გალექსა იამბიკო წმ. მამის იოანე სინელის კლექსისა.

ბ) მფრემ მცირე; ამან სთარგმნა ბერძნულიდამ: 1, წიგნი დიონოსი არიოპაგელისა «ზეგისა იერარხისათვის»; 2, ამბონიოსის წიგნი; 3, მოქცევა საქართველოსა და 4, ქადაგება წმ. მოციქულის თომასი.

გ) არსენი იყალთოელი სხოლასტიკოსი; ამან კახელ-მა ზედ-მიწევნით იცოდა არაბული, ასირიული და ბერძნული ენანი და იყო დიდად განათლებული კაცი, ფილოსოფოსი; იყო მოძღვრად მეფის ღვეითისა. ძახეთში იყალთოს ჰქონდა სასწავლებელი და ასწავლიდა: ფილოსოფიასა, ღვეთის-მეტყველებასა, ენათა და „სხვათა აზნაურთა სასწავლებელთა“. შემდგომად აღსრულებისა ქათოლიკოზისა იოანესი ჰქმნა ქათოლიკოზად. ჰმარხია იყალთოშივე. არსენმა აღწერა: 1, ძეგლის წერა გრებისა, რომელიც იქმნა მცხეთის ქადაქსა განკარგულებითა დავით აღმაშენებლისა; 2, მოთხრობა მიწესთა, რომელთა გამო განსდგნენ სომეხნი მართლ-მადიდებლობისა საწმენოებისაგან და 3, გადმოსთარგმნა „ქროს ნეკტარი“ წმ. იოანე დამასკელისა.

და აგრეთვე იოანე ტარიქისძე, სტეფანე, თეოფილე და მრავალნი სხვანი.

შნდა აღვიაროთ ის ფაქტი, რომელ ივერიის მონასტრის დაარსებიდამ საქართველოს ეკლესია სრულიად განმტკიცდა სჯულსა ზედა მაცხოვრისა ჩვენისა. ხალხში გაერცელებულმა საეკლესიო და საერო ლიტერატურამ ძლიერად კვალი გაინასკვა საქართველოში და ეს იყო მი-

ზეზი, რომ შემდეგ საუკუნოებში საშინელმა ძრისტეს მტრებმა ვერა ლონის ძიებით ივერიაში ვერ დაამყარეს მაჰმადიანობა.

ღელა-ბოძებად ძრისტეს სჯულისა საქართველოში, ივერიის და იყრუსალიმის მონასტრებს გარდა, შეიქმნენ შემდეგნი დიდებულნი ტაძარნი:

ა) ხახულის ღეთის-მშობლისა თაართომის სვესედ; „შაფაქლუს მთის კალთას არს ეკკლესია მონასტერი ხახულისა უოკლად წმიდის ღკთის-მშობლისა, დიდი, გუნბათიანი, დიდ-მშვენიერად გებული, შვენიერს კარგს ადგილს; ეს აღაშენა დავით გურატ-პალატმან ბაგრატ მეფის მამობილმან... აწ ექმ, ცალაურ არიან და ხატი მისი არს გელათს, რომელი შეამკო აღმაშენებელმან, მერმე თამარ მეფემან“ (გეოგრ. ვახუშტ. გვ. 124). ეს ეკკლესია ესლაც არსებობს და აქვს წარწერანი. აქ ბერად შესდგა გამოჩენილი გიორგი მთაწმიდელი.

ბ) ბედიისა. „აქა ბედიასა აღაშენა მე 54 მეფემან ბაგრატ ეკკლესია დიდი, დიდ-შვენიერ-გუნბათიანი და შეამკო სიმდიდრითა დიდითა ფრიად; დასკა ეპისკოპოსი ოდიშისა“ (გეოგრ. ვახუშტ. გვ. 400).

გ) საფარისა. «ცუნჭის სვესედ (სახთაბაგოში) არს საფარას მონასტერი, შვენიერად დიდ-შენი, გუნბათიანი, უოკლად წმიდისა. ესე იყო შემკელი უოკლთა საეკკლესიოთა და წმინაწილებითა და დაეფლენ ათაბაგნი, და აწ არს სუცის ამარ» (გეოგრ. ვახუშტ. გვ. 90) გარეშემო მონასტრისა ესლაც სცხოვრობენ გამაჰმადიანებული ქართველები და მხოლოდ შიგადა შიგ ქრისტიანნი და ჭუკოთ საფარას მღვდელი.

დ) მუთათისისა. ეს არის დიდებულნი შენობა, აშენებულია ბაგრატ III-საგან, რომელსაც ცოლად ჰყვანდა.

ასული ბიზანტიის იმპერატორის რომანის არგირისა, ტაძრის მშენებელს შეხედულობას განცეფურებაში მოჰყავს კაცი. მის კედელზე დაშთენილა ორი წარწერა; ერთი მათგან იხსენიებს ბაგრატ მეფეს და მეორე კი შესანიშნავა მით, რომ შეიცავს არაბულს ციფირებს 223; ამ ციფირების აღმოჩენით, მსწავლულთ ჰგონიათ, რომ ციფირების ხმარება უწინარეს ყოველთა შემოვიდა საქართველოში, რადგან ამ ტაძრის წარწერის გარდა, სხვა წარწერა ციფირებით არსად მოიპოვება, რომ ამაზე უწინარეს დროს ეკუთვნოდეს (იხ. Нумизм. Факты Груз. Царс. ბარათა-ვეისა). ტაძარი წიხად იყო საეპისკოპოსო, რომელიც განაგებდა იმერეთსა და ზურჩისა. მხლა დანგრეულია.

ე) ბელათისა (ანუ გაენათისა), რომელიც მუთათის შორავს 6-7 ევრსტით. აშენებულია ღვით აღმაშენებელისაგან (1025). შენობა დიდებულია. მისი კედლები აგებულია მსხვილის ქვით. შრთი ქვა (ცხრა ალაბი სიგრძით) დადებულია კედელზედ თვით ღვითისაგან. საკურთხეველში ასვენია ხატი ღვთის-მშობლისა, ნაჩუქები იმპერატორის პლექსი კომნენისაგან. აქვე ასვენია ხახულის ღვთის-მშობლის ხატი, კმნილი წმ. ლუკასაგან და მოკმაზული ძვირფასის ქვებით. აქ იჯდა ეპისკოპოსი—ბენათელი, მმართველი მკრიბისა და არგვეთისა. მსევე შეიქმნა საგვარეულო საეანედ ბაგრატიონთა.

ღა აგრეთვე ტაძარნი სახსრად წამებულის მსტატესი, ღვითის და ქოსტანტინესი, მეფე პრჩილისა, სასწაულთ-მოქმედისა ილარიონისა, ბობრონისა, რომელიც წამებულ იქმნა 920 წელს 17 ნოემბერს. მასთანავე აწამეს 133 მხედარნი ქართველნი. ესენი და ამათთან სხვა ქართველნი მურვან ყრუმ 28

დღის ბრძოლის შემდეგ შეიპყრო ციხე ყველში (სამცხე-შია), აწამა და მთელი საქართველო გააოხრა.

უნდა მოვიხსენიოთ ის გარემოებაც, რომ ყველა ამ მონასტრებთან და სობოროებთან იყო გამართული სკოლები, საცა ასწავლიდნენ ყოველ გვარ მაშინდელ დროის მეცნიერებათა, სამღეთო წერილსა, ლეთის-მეტყველებასა, ბერძნულსა და ასირიულსა ენათა და სხ. მასწავლებელნი ამ სკოლებისათვის ბევრნი გამოდიოდნენ ივერიის მონასტრიდამ, საცა მოღვაწეობდა 500 მეტი ქართველი, აგრეთვე იერუსალიმის მონასტრებიდამ და ზოგიერთ საქართველოს განთქმულ მქადაგებელთა სკოლებიდამ (ივულისხმეთ სკოლა არსენი იყალთოელისა და სხ.); მოზარდ თაობაზე დიდი გავლენა ჰქონდა თავისუფალთა ჰაზრთა და მსჯელობათა შესანიშნავთა ბერძენთა ფილოსოფოსებისა: პლატონისა, არისტოტელისა, პორფირისა, ღამასკინისა და სხ. თხზულებების თარგმანთა.

საქართველოს განთავისუფლება სარაციონათგან.—
 ჯვაროსნების ომი.—ქართველნი შველიან ჯვაროსან-
 თა.—მოღვაწეობა მეფეთა: ბაგრატ III-სა, ბაგრატ IV-სა
 და დავით III-სა აღმაშენებლისა.—ქეგლის წერა.

რა იყო მიზეზი, რომ ამ დროებში მე IX—XII საუკ.
 ასეთი წარმოუდგენელი წყურვილი და ლტოლვა აღეძრა
 ქართველ ხალხს მეცნიერებისადმი და წარმატებისადმი?

თურქნი, საშინელნი და ულმობელნი მტერნი ქრის-
 ტიანთ ერთა, მიილტოდნენ ყოვლის მხრიდამ იერუსალიმი-
 საკენ დასაღველად პალესტინისა და მოსაგვრებლად ჯვა-
 როსნებისა, რომელნიც სცდილობდნენ განეთავისუფლები-
 ნათ სარაციონათგან (თურქ-არაბნი) ყოველი ქრისტიანისთვის
 ძვირფასი საფლავი იესო ქრისტესი. შითქმის მთელი მე-
 როპა მოასკდა მკირე აზიასა.

ის აღილი (პალესტინა), საცა დაიბადა, აღიზარდა
 და იმოქმედა მაცხოვარმა, შეიქმნა ქრისტიანების სალოცაე-
 სათაყვანებელ აღგილად. მე VII საუკ. იგი დაიპყრეს არაბთა,
 რომელნიც არ აბრკოლებდნენ ქრისტიანებს წმიდა ადგილების
 მოლოცვას. მე XI ს. (1072 წ.) კი პალესტინა დაიპყრეს
 თურქთა (სელჯუკთა), რომელთაც წმიდა ადგილებში სალო-

ცაყად მიმსვლელთა ისეთი დიდი გაღასახადი. დაადეს, რომ ქრისტიანნი ევლარ მილიოდნენ პალესტინაში. შველა ამას დაემატა აგრეთვე საშინელი ღვინა ქრისტიანებისა, მათი ტანჯვა და წვალება.

სარეთი მდგომარეობა ქრისტიანებისა პალესტინაში განუმა-რტა ევროპის ხალხსა, პაპსა და დიდებულთა პეტრე უდაბნო-ელმა. იგი მწვევის სიტყვებით უხატავდა ხალხს ქრისტიანების დამცირებას მაჰმადიანთაგან, ტანჯვას და საშინელ მდგომარეობას და ყველას სთხოვდა, რომ მიშველებოდნენ ქრისტიანებს და გამოეხსნათ წმიდა ადგილი მაჰმადიანთა მფლობელობისაგან. პეტრეს ხმას მიემატა პაპის თხოვნა-ვე-დრებაც და მათი ღალატება არ დაშთა ხმად მლაღაღებულად უდაბნოსა შინა. მითქმის მთელი ევროპა ფეხზე და-დგა და აღიჭურვა სურვილით წმიდა ადგილების განთავი-სუფლებისათვის. ღაიწყეს მზადება და ჯარების შეკრება.

პირველი ჯვაროსანი ლაშქარი (1096—1099 წ.), რომელიც შესდგებოდა რამდენიმე ათასი კაცით, გაემგზავრა ბოდუჩიდ ბულონელის წინამძღოლობით. ეს ჯარები ქოსტანტინეპოლიდამ გადავიდნენ მცირე აზიაში, დიდის გაჭირებით აიღეს ანტიოქია და გაზაფხულზე 1099 წ. შემოერტყნენ იერუსალიმსა, რომელიც დიდის სიძნელით აიღეს, ამოსწყეციტა მაჰმადიანნი და ურბანი და დააწესეს თვისი მმართველობა ამ ქვეყანაში. მაგრამ ბატონობა ქრისტიანებისა დიდხანს არ გაგრძელდა. მაჰმადიანნი თან-და-თან მძლავრდებოდნენ და ალაგ-ალაგ ელეტავდნენ ქრისტიანებსა, რომელთა რიცხვი მთელს მცირე აზიაში არ აღემატებოდა 25,000 - 30,000 სულსა. ქრისტიანების საშველად ევროპიიდან წამოვიდა მეორე ჯვაროსანთ ლაშქარი

(1137 წ.), მაგრამ ამათ ბევრი ვერაფრით უშველეს თვის მოძმეთა, რადგან ამ დროს მიძინეარებდა მისიროს (ეგვიპტის) სულტანი სალადინი, რომელმაც ქრისტიანნი საშინლად დააპარცხა ტიბერიალის ტბასთან და შემდეგ ამისა იერუსალიმიც აძლო. ამ ამბავმა საშინლად ააღელვა დასავლეთის ეროპიელნი. ძიდე დიწყეს მზადება. პირველად გაილაშქრა (1190 წ.) ზერმანის იმპერატორმა შრიდრიხ ბარბაროსმა, რომელმაც ვერ მიალწია პალესტინამდის და ერთ მდინარეზე (მცირე აზიაში) გადასელის დროს წყალში ჩაეარდა და დაიხრჩო. მეორედ გაილაშქრა სატრანგეთის მეფემ შილიპე-აგვისტომ და რიჩარდ ლომ-გულმა, მაგრამ გზაზედ ამ ორთა შუა უთანხმოება ჩამოეარდა, რისგამო პირველი უკანვე დაბრუნდა და რიჩარდ ლომ-გულმა თუმცა მრავალ ჯერ გარემარჯვა მაჰმადიანებზე, მაგრამ იერუსალიმი მაინც ვერ წაართო სარაცინთა. ამის შემდეგ კიდევ რამდენიმე ჯერ ეეროპიელთ გაილაშქრეს პალესტინის განსათავისუფლებლად, მაგრამ ვერა გააწყეს-რა. პირიქით 1291 წელს სულ მთლად ქრისტიანთ კუთენილება მცირე აზიაში გადავიდა მისიროის სულტანის განკარგულებაში. (Ист. Шлецера т. I).

ამ ომების გამო სარაცინთა, დასტოვეს შორეული ქვეყნები და გაეშურნენ პალესტინისკენ. აი მიზეზი, რომ საქართველოც სრულიად განთავისუფლდა სარაცინთაგან, რომელნიც მცირეოდენად დაშთენილნი საქართველოში, მძლავრის მეფეებისაგან (ბაგრატ III, ბაგრატ IV¹) და

1) ამან შემწეობა აღმოუჩინა აგრეთვე იერუსალიმის ტაძარესაც, მეტადრე ვეჯარის მონასტერსა. სახე ბაგრატისა გამოსახულია იერუსალიმის ვეჯარის მონასტრის კედელზე. ბაგრატს ასრე ამჱობს ანტონი I:

ღვეით III) სრულიად განდევნილ იქნენ საქართველოდგან . არაბთაგან განთავისუფლების შემდეგ ხსენებულითა მძლავრთა მეფეთა შეაერთეს მთელი საქართველო, და მისცეს ხალხს შეძლება შინაური აღორძინებისა.

ეს გარემოება იყო მიზეზად, რომელ ქართველთ აღმოჩინეს შესანიშნავი ნიჭი ეკლესიათა და მონასტერთ გამშენიერებისა და განათლებისა.

ქართველნი შინაობაში რომ განმტკიცდნენ, ახლა შეუდგნენ საქვეყნო საქმეს. ჩვენ ვამბობთ ქართველთა ჯარის მონაწილეობას ჯვაროსნების ომში. ორ-გზის ქართველნი წარემართნენ იერუსალიმისკენ, მაგრამ ერთჯერ შეემა ზღვამ იმსხვერპლა ქართველ ჯვაროსანნი, ხოლო მეორედ იბრძოლეს მტერთა ზედა მეროპიის ჯართან ერთად. ამით არ იკმარეს ქართველთა. ჩვენი ეკლესიის წარმომადგენელნი მეფეების (მეტადრე ღვეით III-ის) მოთავეობით შეუდგნენ ბრძოლას მრავალთა მწვალებელთა სწაელასა და მტერთა ჭრისტესთა.

როდესაც პალესტინა და, საზოგადოდ, მთელი მტკიცე

ბაგრატ მეოთხე, ძე გიორგი პირველს, მეფე აფნაზთა, მშენიერ მორტუნაველით თილოსოფოსი, ბრძენი, ქრისტეს მოყვარე, ყესარის მზახლე, კურატ-პალატ სტეპანის, შეეპული ომთა, არ განუცდელ მხედარი. ამისსა დროსა მეფობითსა განბრუნდეს, გიორგი დიდით, ღვთივ-მეტყველ-სოფლისოფოსით, გარნა ქართველნი, სოფლის კაცთა მზახნია. (იხ. წყობ. სიტყ. მუნდ. ნმს და ნმმ).

ბრძოლის ველად გადაიქცა და ყველას ყურადღება მიქცეული იყო ძრისტეს საფლავისადმი, მაშინ საქართველოში გამოჩნდნენ მრავალნი პირნი, რომელთა ყოფა-ქცევა არ შეესაბამებოდა ქრისტიანებრივს სწავლასა. აი ამათ წინ აღუდგა ლეით III. ლეითმა მოახდინა სასულიერო კრება და განწმინდა ქვეყანა მრავალთა ძრისტეს სჯულის წინააღმდეგთა სწავლათაგან; ლეითმა ბრძოლა გაუმართა აგრეთვე მონოფიზიტურ სწავლას სომხის ეკლესიისას და როდესაც სომეხთა წინააღმდეგობა აღმოუჩინეს, თვისის ძლევა-მოსილის ჯარით შევიდა სომხეთში, აიღო სატახტო ქალაქი ანი, ¹⁾ სადაც მოახდინა სასულიერო კრება განათლებული ქათოლიკოზის იოანეს თაემჯდომარეობით და იყალთოს განათლებულის ეპისკოპოზის არსენის, მურემ მცირის და იოანე ტაიქის თანადასწრებით. ამ კრებას უნდა შეგროვებინა სომეხ-ქართველთა ეკლესია და სომეხნი დაეყოლია ჩვენი ეკლესიის სწავლის მისაღებად. მაგრამ ეს კრება და აგრეთვე შემდეგში (1147 წ.) ქალსტანტინეპოლის კრებანი უნაყოფონი გამოდგნენ, რადგან სომხის ხალხი ღრმად იცავდა ბრიგოლ განმანათლებელის ტახტსა და სწავლასა.

დასასრულ ღვენ ვიტყვი, რომ მეფე ლეითი III მოღვაწეობდა ქართველთა ივერიის, იერუსალიმის, სინაის, ძეიპრის მონასტრებისთვისაც, რომელთაც შესწირა დიდი განძეულობანი და მამულნი; მ.სინაის მთაზე მან აღაშენა წმ. შკატერინეს ტაძარი და დასეა იქ მიტროპოლიტი. ლეითმანვე აღაშენა ტრაპეზუნტს მონასტერი, დიდი ლავრა, სახელსა

¹⁾ ლეითმა აქ მყოფობის დროს ააშენა დიდი საკრებულო ეკლესია, რომელზედაც არის მრავალი ქართული წარწერა.

ზედა სუმელის მონასტერი, რომელსაცა შესწირა მამულნი და სხ. შემოსავალნი; აგრეთვე ააშენა ეკლესია ალევს და ლომსიას (დუშეთის მხარეს), მოქვის, ნათლის-მცემლის უდაბნო შარაიასა, მარტო-მყოფისა პნტონისა, ქაეთისხევის მონასტრის საკრებულო ტაძარი და მრავ. სხ.

ღვით აღესრულა ¹⁾ 1125 წელსა ძრისტესით. მრავალთა მოღვაწეობათათვის, მამულის მტერთაგან სახელოვანად დაცვისა და განთავისუფლებისათვის, აღშენებისათვის ეკლესიებისა, მონასტრებისა, ქალაქებისა და ციხეებისა მეფე ღვითი წოდებულ იქმნა აღმაშენებელად და წმიდანად შერაცხილ. ღვობა 26 იანუარს.

¹⁾ იქმნა დასაფლავებული მეფე ესე დავითი გაენათის მონასტრის სამხრეთის შემოსავლის კარის ბჯვსა ქვეშე. შემდეგ, როდესაც შერაცხილ იქნა წმიდათა შორის, მაშინ მისი გვამი მოწიწებით აღმოასვენეს და წმიდა ნაწილნი მისნი დაკრძალეს გაენათის საკრებო ტრაპეზსა ქვეშე. სათლავის ქვა სათლავისავე ადგილსა დაუტევეს. ამ ქვის სიგრძე 4 არშინი და 6 ვერშაკია, სიგანე 1 არშინი და 12 ვერშაკი. ზედ არის წარწერა, რომელიც მოგვითხრობს:

როს ნაჭარმაგვეს მეფენი შვიდნი მე პურად დამესხნეს,
თურქნი, სპარსნი და არაბნი სამზღვართა გარე გამესხნეს;
თევზნი ამერთა წყალთაგან იმერთა წყალთა შამესხნეს¹.

აწე ამათსა მოქმედსა გულზედან ხელნი დამესხნესა.

წმიდისა ამის და განათლებულისა მეფისაგან დაგვშთა:

გალობა სინანულისა და ანდერძი, რომელშიაც, სხვათა შორის, მოხსენებულია შემდეგი: ამივეც (შვილსა დიმიტრის) დროშა ზემო სვიანი და აბჯარნი ჩემნი სამეფონი და საჭურჭლენი ჩემნი ზემო მანი და ქვემონი; ხოლო დრჰაკანნი კოსტანტინე ცვატას, ხოლო ჩემნი ღვთისნი და თვალ-მარკალიტნი ხაზელის ღვთის-მშობლისად შემოწირავს,

დასასრულ ამ თავისა მოკიჯვანთ ცნობებს დანათისვან
 მოწყველს სასულეიერო შირთა კრების განაჩენსუ ზნუ ძეგლის
 წერაზე წმიდისა კრებისა, აწიამედი შემოკრბა ბრძანებათა გე-
 თილ-მსასურისა და ღვთაგ-დაცულისა მეფისა ჩუქნიანა დაეათ
 აფხაზთა და ჭარტველთა, რანთა და კაზთა მეფისა (ესრეთა
 სათაური აქვს ამ განაჩენს ისტორიასა).

ამ ძეგლის წერაში ვრცელი შესავლის შემდეგ მოყვანი-
 ღია ცნობანი სახარების გავრცელებასუ მსოფლიოთა საზოგადო-
 დოდ და ანდრია და ნიხოსაგან საქართველოში გვრძოდ. შემ-
 დგ მოყვანილია ცნობანი მსოფლიოთა და გერმანიის კრებათა
 დადგენილებებსუ.

საკუთრად დავითის კრებასუ იმავე ძეგლის წერაში აჩის
 ნათქვამი: „ესე გვირგვინოსანი, მრჩობლი მარჯულებუ და სასუ-
 რველი დავით, რომელი ესე ერთბამად მხნეცა აჩს და პრემან,
 მართლ და წმიდა, მუდროცა და მშვიდ, სახიერ და ტუბილ,
 მოწყალე და ბვირ-უნსენებელ და მიმსგავსებულ სახიერებისა
 ღვთისა. ესე ეანადგან გარეშეთა ბრძოლათა შინა წინა-დაუდ-
 გრომელობით და გარეშისა საქმისა ქმნულებითა სხვათა კანთა-
 გან შესწორებად შეუძლებელ იყო; ამისთვის მან შემოკრბა
 კრება ღვთის მოყვარეთა ეპისკოპოსთა, მატროსანთა მკვდელ-
 თა და ღირსთა დიაკონთა, ქრისტეს მოყვარეთა მონაზონთა,

ხლო დუკატი და ბოტენატი ატენისა საჭურჭლისა, იგიცა ჩემის სი-
 სნლითა მოგებული... ნიკ. ტვილელი ამბობს წმ დავითზე:

- აოქრო ნილოსით, მრწველ-სიბრძნით ქართველთა
- ღრმად გამომეტყვი, კაპანთ-მინდორ-მყოფელი.
- მესხთა მთიები, იმერთა მოღვარე;
- მზე გურიულთა, უდიმართა ცისკარი;
- სვანთა, აფხაზთა ღიფლითი, კანთა ნათელი“.

დაუუდგებულთა და მეუღახნაკთა სანახებთა ქართლისათა მახლ-
ბელად ერთს საკუთსკობოთათა: რუისისა და ურბნისისა...
საკლესიოთა და სამღვდელთა და საქრისტიანოთა მიტებათ-
თვის... თუ და წინამძღვარ კრებისა მის იუო იოანე, უოკლად
ღირსი მთავარ-კუბისკობოსი, ქათალიგოსი და უოკლისა საქ-
რთველოისა დიდი მამათ-მთავარნი... (საქართ. სამოთხე, გვ. 518—528).

თვით განაჩენი კრებისა:

ა. შირველად კუბისკობოსნი არა ღირსებით შემოსილნი
პეტრისა მღვდელთ-მთავრობისასა და უღირსნი ქრისტეს შირ-
ველისა მწეუმთ-მთავრისანი განგვეუენით და უცხო ვევენით
მღვდელობისაგან. ხოლო არა კრულ-ვევენით და არა შეკაჩვენ-
ნით, ნუ იუოფინ, არამედ ლიტონია ერის კაცთა თანა ზა-
რებად ვევენით.

ბ. ამასთანავე განგაწესეთ, რათა ამიერთგან არღარავინ
იკადროს ქმნად, თვინიერ კითარ იგი განაწესებს კანონი, რა-
მელ კუბისკობოსი 35 წლისა, მღვდელი 30 წლისა, დიაკონი
25-სა და წიგნის მკითხველი 8 წლისა ხელ-დასსმულ იქმნებო-
დაინ...

გ. ხოლო წესი ხელ-დასსმადთა სრულებისა ეგრედ აღე-
სრულებოდედ, კითარცა ახალთა შინა გურთხევათა ნეტარ-სხე-
ნებულისა მამისა გიორგი მთაწმინდელისათა დაწერილ არს.
ეგრეთვე გურთხევა კკლესიისა, დამყარება საგურთხეველისა და
წმიდა-უოფა ღმერთ-მეფ-თუელისა მირონისა, ეგრეთ სრულ იქ-
მნებოდედ, კითარცა მუნ შინა მოსხენებულ არს.

დ. ხოლო ქრთამისათვის და საფასისა, რომელსა მი-
ღებენ ხელთ-დამსმელნი ხელთ-დასსმადთაგან, წმიდათა მოცი-
ქულთა და მამათა მოცემისა მეზრ, განწინებულ ვიკადრეთ ჩვენცა

რათა მოისპოს ეგე ვითარც იგი კგელესისაგან და აღისა-
 ცოს მღვდელთაგან, რომლისა ქმნა ნურღარაძე ვის უგად-
 რებეს და ნუმცა მიიღებენ ნუნა ქრთამსა. ნუნა ძღვენსა, ნუნ-
 ცა კვლოგასა, ნუნა ქათოლიგოსი ეპისკოპოსთაგან, გინა
 ნუნეს-დავანთა და მღვდელთა და ქორ-ეპისკოპოსთაგან; ნუნ-
 ცა კბისკოპოსნი დავანთაგან, ნუნა რომელმე სხვათა დასი-
 საგანთა ანუ საგვეჯესითა მნეთაგან.

ე. მერმეცა სამღვდელთა ჭურჭელთა და ღვთისა შეწ-
 რულთა სიწმიდეთათვის, რომელ არიან ბარძიმ-ფეშხუმი, სა-
 მწირობეზნი და ყოველივე კგელესათა შეწირუდი და ერთგვის
 ღვთისადა მიტეპული ოქრო, კვხლი, თვლი, მარგალიტი,
 ჭიქა, სტავრა ნაქსოვი, სინი, რვალი, რვინა, ძელი, კვცი,
 ჭკა. ამას განვაწესებთ შედეგითა წმიდათა განონთა, რათა არა-
 ვის ხელწითოს ხმარებად მისი არა რად, არცა ტუგეთა სა-
 ხსრად, დაღათუ ცუდადცა და უხმარად მღვდარე იყვნენ.

გ. ამასთან ესეც მოვიხსენეთ, ვითარმედ თვინიერ კგელე-
 სისა და საგურთხეველისა არცა ნათლის ცემა შესაძლებელ
 არს, არცა გვირგვინისა გურთხევა, არცა მონაზონისა ეპისტო-
 ლითა, გინა სქემითა გურთხევა გურთხევა და არცა მონაზონისა
 ხუცესსა გვირგვინთა გურთხევად ხელწითუების, არცა ერისაგანსა
 მღვდელსა მონაზონისა გურთხევად.

ზ. კვლად ამისცა განესაზღვრებთ, რათა ამიერდგან არ-
 ღარა კურთხეზადიან გვირგვინნი ჩხვილთა ქალ-ურმათა; არა-
 მედ უკეთუ საჭიროდ რადმე იყოს მშობელთა მიძირთ დიდად,
 დაუწინდენ იგი ურთიერთარს და, რაჟამს ასაკად მოვიდნენ რ-
 ნიქე, მაშინ ოქორწინონ და ქალი ათორმეტისა წლისა უმცროსი
 ნუმცა შეუოფილ არს ქორწინებით შეუღლისადა.

ზ. ქათოლიგოსი, ეპისკოპოსი და ქორ-ეპისკოპოსი სჭუელისა და საღმრთოთა წიგნთა მეცნიერი გამოიჩინებულად; მღვდელი ანუ დიაკონი შიშითა ღვთისათა კმენებოდად მას ფლობად და დაცვად უოკელთავე საქრისტიანოთა წესთა, რათა არა რა მათგანი განსცეს ქრთამისათვის, არცა რა განუიდოს გეცხლად.

თ. შემდგომად ამისა ამასცა სათანადოდ ვკონებთ მოხსენებად ვინაჲდგან მოძღვრად წოდებულთა მათ მონაზონთა თრიალი და აღურაცხელი არს სიმრავლე და ერთსა მონასტერსა შინა რჳანი და ათნი, მრავალ-გზის რცნიცა და რცდა ბთნი იპოებიან; დიდი თუ იუოს მონასტერი და მრავლის შეფთისა და განსეთჳილებისა მიზგუსა შემოიღებს სიმრავლე მათი, ამისთვის განუჩინეთ, რათა დიდთა მონასტერთა შინა რარი, ხოლო მცირედთა თვითო კმა იუოს მოძღვარი.

ი. წესი იგი, რომელსა გრებულთა დასსმად უწესენ, ნულარამცა კადრებულ არს ქმნად ამიერიდგან, ნუცა მონასტერთა შინა ქმნა საკაჭროთა ერის-გრებათა, ნუცა რა სხვა სამოჭალა-ქო და სასოფლო წესი ქმნილ არს მონასტერთა შინა.

კ. ხოლო ერთსა საკურთხეველსა და მასვე ერთსა წინადატებისა ზედა წმიდისა შესაწირვისასა მრავალთა სულთათვის მრავალთა მღვდელთა მიერ ქმნა წმიდისა ჟამის წირვისა უწესო არს და განგდებულ, რომელი ესე ნულარამცა სადა ქმნილ არს, უფროსლა თავად საკურთხეველსა დიდისა კკელესიისა საეპისკოპოსოსა, გინა მონასტრისასა, ერთისა არაჯისთვის წეს არს ჟამის წირვად არაოდეს, არცა ცოცხლისა, არცა მიცვალებულთათვის, თვანიერ აღაპითა და სულისა სახსენებელად განჩინებულთა დღეთასა; არამედ მის კკელესიისა მაშენებულთა და შემომწირველთა და ერთბამად უოკელთა ქრისტიანეთა ცოცხლთა

და მიწვალბულთათვის ჟურ-არს ჟამის წირვა; ხოლო ერთისა კაცისათვის ანუ ერთისა სულისათვის ეგეტერთა სადმე შინა ანუ შტოთა ეგკლესიისათა ჟურ არს თვითულისა ხუცესისაგან ჟამის წირვა.

ღ. რომელნიცა სომეხთაგანნი წმიდასა კათოლიკე ეკლესიასა შეერთებულან... ესრეთ განვაწყესთ მათთვის: რათა სრულად ნათელ-სტეპდენ, კინადგან სხვაცა დიდთა ეკლესიათა გზოვებთ მიაქმედად ამისა, ვითარ იგი არს საპატრიარქო საუდარი ანტიოქიისა და უოკელნი მიმდგომნი მისნი ეკლესიანი აღმოსავლეთისანი.

მ. კვალად განვაწყესთ, რათა არცა მართლ-მადიდებელი მამა-კაცი მწვალბულსა, გინა წარმართსა დედა-გაცსა, ანუ დედა-გაცი მამა-კაცსა შეუღლდნენ, კინადგან უოკელნი მართლ-მადიდებელნი ტამარ არნ ღვთისა; ხოლო უოკელი ბორბტად მადიდებელი ანუ უოკლად არა მადიდებელი ტამარ არს ეშმაკისა...

ნ. კინადგან ესეცა უწყისოება მრავალთა მიერ აღსრულებად გვიკმა უფროსლა დიდთა ეიეთთამე და წარჩინებულთა და არა ლიტონთა კაცთაგან, რომელ არს არა ერთგან გურთხევა გვირგვინთა ჭარწინებით ერთ-ხორც ქმნადთა შეუღლეთა, რომლისათვის განკსაზღვრებთ, რომელნიცა მიაქამდე ესრეთ გურთხეულნი უოკულ არიან და კარდასრულ არიან, იგინი შენდობილ არიან უმეცრებისათვის; ხოლო უკეთუ აწ სადმე იპოვნენ კინმე ეგე ვითარნი, იგინი სჯულდირად ცოლ-ქმრად ნუმიცა შერაცხილ არიან.

ა. მერმეცა ღვთიე-მოძაგებულისა მის და ღვთის განმამწარებელისა ცოდვათა უბიწესსა საძაგვლებისა სოფომელთასა, რომლისა არა გუწვით, თუ ვითარ შეკეთისა იგი უბადრუკსა

ამის ნათესავსა და სრულიად განაშორნა და უცხო ქუენა ღვთი-
საგან.. უკუელმან სულმან ქრისტიანემან მართლ-მადიდებელმან,
რომელმან შემდგომად ამის ძეგლისა წარკითხვისა არა იჟმნას
ბილწისა მის ცოდვისაგან... ჰი, ჩვენდა არღარა გურთხევა,
არამედ კლემა და მსილება დაიმკვიდროს საუკუნოჲ!

თ ა ვ ი XΠ

თამარის მოღვაწეობა.—აშენება გარძიის მონასტრისა და სხვათა ტაძართა.—ცნობანი ქართველთა ტაძარ-მონასტრეზებ იერუსალიმს, სინას, საბერძნეთს და სს.—დაარსება ტრაპეზუნტის იმპერიისა.

ბედნიერნი დღენი საქართველოს ჰქონდა დიდისა და უძლეველის თამარის მეფობის დროს. მან თვისის გამჭირაზობით და სიბრძნით მტკიცედ შეაერთა და შეაკავშირა ყოველნი ქართველნი. მაჟკაც მხედართა გონიერად მოხმარებით დაიპყრა ყოველნი მიდამოანი შაეი და ქასპიის ზღვისანი და შიშის ზარი დასცა ოსმალთა (თურქთა), სპარსელთა და სხვათა. თამარმაც დაიპყრო მცირე აზია ¹⁾ და დააარსა აქ ტრაპეზუნტის იმპერია, რომლის

¹⁾ მიზეზი ამისა იყო ბერძენთ იმპერატორი ალექსი ანგელი, რომელმაც თვისის სიხარბისა-გამო თამარისაგან დასაჩუქრებულ ბერძენთ ბერებს წაართვა ყოველივე, რაც მიჰქონდათ საქართველოდგან თამარის ბრძანებით იმერთა ჯარნი მიუხდენ ბერძენთა და ერთი შეტევით აიღეს ტრაპეზუნტი, ღიბონი, საშსუნი, სინოპი, კერასუნდი, ქიტორა, ამასტრია, ღერაკლეა პათლაღონით და პონტი. აქ თამარმა, როგორც ვსთქვით, დააარსა ტრაპეზუნტის იმპერია (1204 წ.), რომელიც არსებობდა 1461 წლამდე. ტრაპეზუნტი აღშენებულა ბერძენთა—

გამგებელად დასვა თვისი ნათესავი, ძველადგან საქართველოში გადმოსახლებული ბერძენთა იმპერატორთ ჩამომავალთაგანი ანდრონიკაშვილი. ასეთი სიძლიერე ჰქონდა ოსმარსა გარეშე საქმეებში.

რაც შეიხება ოსმარის მოღვაწეობას ქართველთა ერის წინ-სვლისა და წარმატებისათვის, ამის აღწერას და დაწვლილებით გამოძიებას მეტად დიდი დრო მოუწდება, ამიტომ ჩვენ აქ აღვნიშნავეთ მხოლოდ ამ საკვირველი დედაკაცის უმთაერეს საქმეთა და მოღვაწეობათა.

ბამეუებისავე თანა ოსმარმან, როგორც პატრონმან და მამამან ქვეყნისამან, წინ წამოაყენა და მთარეელობა და უწყობ ყოველთა ნიჭიერთა და სწავლა-მეცნიერებით აღკურვალთა პირთა. რაც ძალი და ღონე ჰქონდა ყოველი მეცადინეობა იხმარა მიეცა მათთვის შეძლება, რათა თვისი სწავლა და გამოცდილება კეთილად მოეხმარათ მამულის წარმატებისათვის. ამჟამის მთარეელობის და მამობრივი სიყვარულის გამო ¹⁾ საქართველოს გამოეზარდნენ შესანიშნავნი და უკვდავნი მოღვაწენი, როგორც სამხედრო წოდებაში, ისე საეროში და სასულიეროშიაც. იოანე და ზაქარია მხარგრძელენი—სპასალარნი საქართვე-

გან. იმპერატორმა აღრიანმა გაათხრევიან აქ დიდი ნავთ-საყუდელი. ეს ქალაქი ერთ დროს ეჭირათ გოტებსა, შემდეგ ორ საუკუნეს გენუელებსა და იყო და არის ეხლაც საგაჭრო ქალაქი.

1) არ შეგვიძლიან აღვნიშვნელად დაგვთავით ის გარემოებაც, რომ ოსმარის გამეფებამდის წინა მეფეებისაგან უკვე რამდენათმე იყო მომზადებული ის ნიადაგი, რომელზედაც ნიჭიერმა თანამრამ აღმოაცენა და დაამკვიდრა ძლიერი სამეფო საქართველოსა. ერთად ერთი ნავთ-საყუდელი მამონდელი დროის აზიის ყველა ქრისტიან ერთათვის საზოგადოდ.

ლოს ჯარისანი, შოთა რუსთაველი, ჩახრუხაძე, შაველი და იმ დროინდელი გუნდი სასულიერო წოდებისა უკვდავნი არიან ქართველი ერის ისტორიაში და სახსენებელი მათი საშეილი-შეილოდ გადაიცემის. თამარის დრო (1184—1212 წ.) ოქროს ეპოქად არის ჩაწერილი საქართველოს ერის ისტორიაში.

ეს დრო ქვეყნისათვის იყო დრო ქართველთა სულიერის და ზნეობრივის ზრდისა და წარმატებისა. ამ დროს დაიწერნენ უკვდავი თხულებანი, იქმნენ საკვირველნი ძლიერნი მრავალთა საქართველოს მტერთა ზედა, გაშენდნენ ქალაქ-დაბა-სოფელნი, ¹⁾ დიდნი და მრავალნი ტაძარ-მონასტერნი და მათთან ერთად სკოლანი ხალხის გასანათლებლად, გაყვანილ და გათხრილ იქმნენ რუნი, არხნი ²⁾ ურწყავ ადგილების მოსარწყავად და მოსაშენებლად; ქვეყნის დასაცავად მტრების შემოსევისაგან მალალ მთების მწვერვალთა ზედა აგებულ იქმნენ კოშკნი, ციხენი, თხრილნი, გამოქვაბულნი, საკვირველნი გალავანი და კარები; ეკლესიის საქმეების განსაწმენდელად და გასაუმჯობესებლად მცხეთაში მოწვეულ იქმნა კრება სასულიერო პირთა,

1) სხვათა შორის, თამარმა ააშენა ქალაქი თამარა-შენი ლიხვის ხეობაში. ეს ეწოდა სოფელია. ააგო სამების ტაძარი ალაზნის მარცხენა ნაპირზე, დაბა ალვანში, საცა მას ჰქონდა მშვენიერი სასახლე. დაასრულა აღშენება გარძიის კლდეში გამოკვეთილი მონასტრისა, აგრეთვე გაამშვენიერა გაენათის მონასტერი და სხ.

2) უველაზე დიდი არხი, მისგან გაყვანილი, იყო ის არხი, რომელიც ალაზნიდამ შირაქის ურწყავ ადგილების სარწყავად გაყვანილიყო. ეწოდა არხი გაუქმებულია და რამდენიმე მილიონი მანეთი დასჭირდება მის განახლებას.

რომელნიც ჩინებულიად აღზრდილ იყვნენ ბრძენის ზიორგი მთაწმიდელის სკოლაში—თბილისში.

ჩენი მონასტერ-ეკკლესიანი იმდენად მდიდარნი და განწყობილნი იყვნენ, რომ თამარი საზრდოს მიაწედიდა ხოლმე ბერ-მონაზონთა, მონასტერ-ეკკლესიათა უცხო ხალხთათა: ბერძენთა, ასურელთა და სხ. თამარმა აღაშენა, განაახლა და შეამკო ტაძარ-ეკკლესიანი ქართველთა აგრეთვე პალესტინას იერუსალიმს, ძეიპრეს, ანტიოქიას, ბთონს, საზოგადოდ საბერძნეთს და მცირე აზიას. ჰყელა ამათ ხაზინის მიწედის გარდა «უყიდნა შესაფალნი და შესწირნა მამულნი და სოფელნი.»

შემდეგი მშენიერი ეპიტაფია მოკლედ -გადმოგვცემს მთელს შინაარს თამარის მოღვაწეობისას:

«უბის ავაგე საუღარო, უწულოსა წუაღო კადინე;
ისჰანს დაკსდგე ბეგარა, სტამბოლს ხარაჟა ავიდე;¹
თუთრს ზღვაში რკინა ჩაკვდე, ხმელეთი ჩემსკენ მოვიგდე;
ამდენი საქმის მოჭმედმან ცხრა ადღო ტიღო წავიდე»¹⁾

¹⁾ თამარი აღესრულა 1212 წ. 18 იანვარსა და ჰმარხია გაუნათის დიდებულს მონასტერში.

თამარის ფულზე აწერია შემდეგი:
«დედოფალი მალაღ-ხარისხოვანი
დიდება სოფლისა და სარწმუნოებისა
თამარ, ასული გიორგისა,

ამ თავის დასასრულში მოვიყვან ცნობებს იმ მონასტერ — ტაძრებზე, რომელნიც აქენდათ ქართველებს გარეშე საქართველოსა. ¹⁾

ა) ჰეარის მონასტერი იერუსალიმში ¹⁾ აღშენებულია მეოთხე საუკუნეში მირიან მეფისაგან. უბოძებია მისთვის აღგილი დიდს ქოხტანტინეს, ბერძენთა და რომათა მეფესა. მეფე მონასტერი და სხვანიცა განამდიდრა მეფე მახტანგ ბორგასლანმან და მეფე ბაგრატ III-მან საფუძვლითგან განაახლა, განამშენა და შეაწირა მას დიდი მამულუბი საქართველოში. ამეფე მონასტრისათვის მრავალი იღუაწა შეეთის მცხოვრებმა ბერმა პროხორემ, რომელიც სიკვდილამდის სცხოვრებდა იერუსალიმში, ჰეარის მონასტერში. როდესაც მონასტერი დაძველდა, მაშინ იერუსალიმს მივიდა მოხუცებული შოთა რუსთაველი, დამწერი «მეტეხის ტყაოსნისა» და დაადგრა ჰეარის მონასტერში;

შემდეგი მესსიისა

ღმერთმან აღიღოს ძლეუანი მისნი.“

(იხ. Нумизм. Баратаева).

¹⁾ მშენიერნი და დაწერილებითნი ცნობანი საზოგადოდ ყველა ტაძრებზე და კერძოდ ქართველებისაზე აღუწერია ეპისკოპოსს პორფირის თავის წერილში: „О надпис. въ Іерусалимѣ и др. мѣстахъ православнаго Востока.“ ქართველო ტაძრებზე ნაჩვენებ წარწერანი (ამ წერილში) განუხილავს მ. იოსელიანს და აღუბუჭდა „საქართველოს მახარებლის“ ნოემბრის №-ში 1865 წლისა.

¹⁾ ამ მონასტერს დღესაც თბილისში აქვს თვისი კუთვნილი საუდარი (მეტოქი), წოდებული «ჲეარის მამად», აგრეთვე მთელს სა-

მას განუახლებია იგი და შეუწირაეს მისთვის «მრავალი სიმდიდრე» და „თვითცა ვიდრე გარდაცვალებადმდე თვისსა ყოფილ-არს მუნ, ლოცვითა და ვედრებითა ლეთისა მიმართ აღსრულებულ არს და მუნვე ჴევარის მონასტერსა შინა დაფუძულ არს, სადაცა სახელიც მისი არს მუნვე კედელსა ზედა დახატული და ჰგიეს ვიდრე მოდღეინდელად დღემდე.

ბ) იაკობ ალფეზის ათორმეტთა მოციქულთა მონასტერი აღუშენებია ბიორგი I-სა, საქართველოს მეფესა. „ზარათხანა მეფეთა მუნ ყოფილა ამ მონასტერსა შინა... ქრთამის მიცემითა თურქთა ეს მონასტერი წაართვეს ქართველებს და მისცეს სომეხთა.“

ბ) წმ. ნიკოლოზის მონასტერი ძახთ-დედოფლის მღენესაგან (მლისაბედი) არის აშენებული. ტიმოთე მიტროპოლიტი თავის მოგზაურობაში (128 გვ.) სწერს ამ მონასტერზე: „წმიდის ნიკოლოზის მონასტერი ძახთა დედოფლისა, მღენე ყოფილისა მლისაბედისაგან ¹⁾ აღშენებულია; წმ. ნიკოლოზ თვით მჯდარა მუნ; სენაკი მისი მუნ ყოფილა.“ მკლესიის კანკელზე შემდეგი წარწერაა: «წმ:დაო ნიკოლოზ, მეოხ-ექმენ წინაჲმე ძრისტესსა ძახთა

ქართველოში მიწები, ბაღები და მამულები. ყველა ამას განაგებს ბერძენი არხიმანდრიტი, რადგან ჯვარის მონასტერი იერუსალიმში ეხლა ბერძენთ ხელშია.

¹⁾ ელენე იყო დედა მეფის გიორგისა, რომელიც აგრეთვე იწოდებოდა ლეონად. ქმრის სიყვდილის შემდეგ ელენე 1492 წ. მოლოზნად შეიმოსა და წარვიდა იერუსალიმს და იქვე აღესრულა.

დედოფალსა მლენეს, ყოფილსა მლისაბედსა (იხ. Родъ княз. Челобаев. გვ. 23, პ. იოსელ.).

დ) წმ. აბრაამ მამათ-მთაერის მონასტერი, სადაც ისააკ შესწირა მამამან მისმან. ტიმოთე ამბობს (157 გვ.), რომელ თაეადს აბაშიძეს ბიორგის დარღვეული ესე მონასტერი განუახლებია ახალს საუკუნოებშიო. ამასვე ჰმოწმობს წარწერა: «ესე მონასტერი მამათ-მთაერის აბრაამისა განახლებულ არს საფასითა იმერლის ბიორგი აბაშიძისათა 1700 წ.»

ე) წმ. იოანე მახარებლისა და მოციქულისა და ლეთის-მეტყველისა მონასტერი აღუშენებიათ საათაბაგოს ათაბაგებს. ეს ყოფილა დედათ მონასტერი და აქ ცხოვრებულან ქართველნი მოლოზნანი, ხოლო ეხლა ფრანგთა უპყრიესთ. ამაზედ არის წარწერა: «ძრისტე ლმერთო, შეიწყალე იოანე მსანაძე.»

ვ) ვასილის მონასტერი ჯეარის მონასტერთან ახლოს აღუშენებიათ ამირინდო ამილახორს და მთაყას.

ზ) მეორე წმ. ნიკოლოზის მონასტერი ჯეარის მონასტერთან ახლოს აღუშენებიათ პაატა და ძაიხოსრო წულუკიძეთ,

ც) წმ. თეოდორეს მონასტერი აღუშენებიათ ბეჟანს და ბაადურ ჩოლაყაშვილებს (ტიმ. 157 გვ.). წარწერანი მოგვითხრობენ: «ჩოლაყაშვილსა ძადორსა და მათთა ძმათა და ძმ-ს. წულთა ცოდენი მათნი შეუწდნეს ლმერთმან. ამინ. წმიდაო თეოდორე შეუწდნე ჩოლაყა... ამინ. მათ-

სა უმასა შიოს შეუნდნეს ლმერთმან. ამინ.“ მეორე წარწერა: «ლმერთო და წმიდაო თეოდორე, შეიწყალე ირუბაქისძე... ლაყას შეილი ცოდვილი ბენა. მსე საყდარი აღწმენა ჩემთა მშობელთა შესანდობელად, რათა იქმოდენ ალაჰსა თეედორაობის პირველსა შაბათსა წმიდათა მარხეთასა. მორონიკონს ტკგ» (1635 წ.).

თ) წმ. პირველ მოწამის ქალწულისა თეკლას მონასტერი აღუშენებია ჰვარის-მამის არხიმანდრიტს ძრისტეფორე ზედგინიძეს და იმის მამეულთ ნათესაეთა.

ი) მონასტერი წმ. ბიორგისა შრიათ უბანში ღადიანთაგან აღშენებულია და «მოსახსენებელი მათი მუნვე არს.»

კ) მონასტერი მირქმისა დედათ მონასტერი აღუშენებიათ რაქის შრისტაეთა.

ლ) წმ. დიდისა მოწამისა დიმიტრი თესალონიკელის მონასტერი აღუშენებია ძნის შრისტაეს შალეას და სწ.

მ) მონასტერი დედათი წმ. დიდისა ქალწულ-მოწამისა მკატერინასი შანასკრტელის სიციწვილის ამილბარისა და მაჩაბელთაგან არის აღშენებული. ტიმოთეს მისელის დროს (მე XVIII საუკ.) ამ მონასტერი უნახავს ილუმენია ანჩაბადის ასული, ორი მოლოზანი კაბელნი, აგრეთვე იმერელნი და ყოველნივე მას მონასტერსა შინა მყოფნი ქართველნი.»

ნ) ბეთლემს არიან სამწირველონი ქართველთანი.

ღ) მ.ლაქ იერიასოს (საბერძნეთში) ძველის ეკლესიის მარმარილოს ქვაზედ აწერია ქართულად: „წელსა... ღეთივ-გვირგვინოსანსა მეფობასა მიხეილ პალეოლოღოსისა... აღიშენა ქართველთაგან.“ აქვე მაცხოვრის ერთ

დაძველებულ ხატზე პ. იოსელიანს წაუკითხავს: „ძრისტე შეიწყალე ცოდვილი წილკნელ ეპისკოპოსი ღვეით, რომელმან მოვაწიე აქა ქარონიკონს კდ.ა (1336 წ.)—1768—1778 წწ. აქ მჯდარა ქართველი ეპისკოპოსი ბაბრიელ ღვანკითელი, იმერელი ¹⁾“.

მ) ათონის მონასტერ-ლაერა, საცა ითა' გმნა სამღეთო წერილი, როგორც უკვე მოვიხსენიეთ:

აქვე მოვიყვანთ შემდეგ ცნობებს:

ზემოაღე მოხსენებული პროხორეს ლუსკუმა ასენია ჯვარის მონასტერში და თვით პროხორეს სურათი დახატულია მის კედელზე. აქვე ხატიან: ძირიან, მახტანგ ბორგ-ასლანი, ბაგრატ III, ქათოლიკოსი აფხაზეთისა მაქსიმე, თფილისის მიტროპოლიტი ელისე, მანგლელ არხიეპისკოპოსი თეოდორე, ბედიელი, ჯვარის მამა ნიკიფორე, მარიამ ქართლის დედოფალი, ღადიანი ლეონ თვისის მეუღლით, პაატა და შაინოსრო წულუკიძენი.

აქვე ცხოვრებულან წმიდანი და გამორჩენილნი პირნი: მღვდელ-მოწამე მოსე ქართველი; მღვდელ-მოწამე მარი ქართველი, ღირსი მამა იოანე შირკიმელი, პეტრიწად წოდებული. ამას კახეთში, ქალაქ ბრემში ჰქონდა სკოლა და ასწავებდა მოწაფეთა: ფილოსოფიასა, ღვთის-მეტყუე-

¹⁾ პ. იოსელიანი ამბობს (под. Е.Н. Чел. გვ. 20), რომ ქალაქ იერისსას მიწაში მე XI საუკუნეში ქართველთა მეფეთ დასახლებს 42 კომლი ქართველნი მონასტერთა ჯოგების მოსაუღელად, მიწის შესასუშავებლად და ხაღების მოსაშენებლად. აწ ეს ქართველნი სრულიად შეერთებულნი არიან ბერძნებთან და აღარ გაირჩევიან მათგან

ღებასა, ელინურსა ენასა, ასურულსა, არაბულსა და სხ. —
აქვე უცხოვრიათ მრავ. სხვათა მოღვაწეთაცა.

წამებულან მუნ:

20 იელისსა სალომე, რომელიც მიუღებლობისათვის
მაჰმადიანობისა შეუპყრიათ სარაცინთა, ცეცხლითა და მა-
ჭვილითა უტანჯაესთ და მოუკლავსთ.

19 მკტომბერს ნიკოლოზ ღვალი, რომელიც თურ-
ქთა დასწევს ცეცხლითა.

23 იელისსა მღვდელ-მოწამე ლუკა აბაშიძე, რომ-
ელსაც მრავალი წვალების შემდეგ წარჰკეთეს თავი აფ-
თითა.

ბატონიშვილი თეიმურაზი თავის საქართველოს ის-
ტორიაში (გვ. 294) ჰყვარის მონასტერზე მოგვითხრობს
შემდეგს: „არიან მრავალნი წიგნნი ქართულნი, თარგმნი-
ლნი ბერძნულით, ასურულით და არაბულით ჩვენთა ღი-
რსთა მამათა ქართველთაგან, ჰყვარის მონასტერსა უმრავ-
ლესნი არიან და იცვიან მუნ ეიღრე მოღვდენდელად
დღემდე და სხვათაცა მონასტერთა შინა ქართველთასა იც-
რუსალიმს იპოვებან წიგნნი ქართულნი. »

1) თვით ათონის დიდებული «ივერიის ლავრა» ეხლაც უსამარ-
ლოდ უჭირიათ ბერძენთ ბერებს და ქართველებს აღარც კი უშეუბენ შიგ.
ქართველნი მოღვაწენი ეხლა იქვე შორი-ახლო ძველი მონასტრისა აშენე-
ბენ ახალს საგანეს. ხოლო ძველი თვისი საკუთრება—ივერიის ლავრა
ხამართლით უნდათ დაიბრუნონ. ხელმწიფე იმპერატორმა ყოვლისა
რუსეთისამ, აღუქსანდრე აღუქსანდრეს ძე III-მ ბეჯითად მოისმინა საჩივარი
ქართველთ ბერთა, აღუთქვა შემწეობა და საქმის გათავებამდე დაუნი-
შნა ყოველ წლიური საჩუქარი.

ჰელა ეს წიგნნი, ხსენებულნი მონასტერნი და ეკკლესიანი ეხლა უცხო ტომთ ხელშია მართველთ მოღვაწეთა ეს მონასტრები ოსმალთა ღვენისა გამო სრულად დასტოვეს. ღატოვება მათი მოჰხდა არა უწინარეს მე XVIII საუკუნისა. 1523 წელში მოგზაურს ნემეცა ბაუმზარტენს სოლომონის ტაძარში, სხვათა შორის, უნახავს ქართველნი მოღვაწენიც, რომელთაც ხარისხით და პატივით სპერიათ მეოთხე ადგილი შემდეგ რომაელთა, ბერძენთა და სირიელთა. ~~სანუტა~~ (Hist. des Croisades) ამბობს, რომ მარტო ქართველებს ჰქონდათ უფლება გაშლილ დროშებით უხარკოდ იერუსალიმში შესვლისა. იერუსალიმის წმიდა ადგილების მოსალოცავად მიმსვლელს ახდევინებდენ (სულზე): ლათინს 14 პიასტრსა (გროშსა), ბერძენს 7-სა, არაბთა და მისირიელთ 3, ხოლო ქართველთ და აბისიენიელთ არაფერს (იხ. О религ. и полит. сост. Грузин. მე XVII საუკუნეში, წერილი აკადემიკის ბროსესი).

თ ა ვ ი XIII.

საქართველოს აზრება სპარსთა და მონგოლთა-
გან.—წამება: შალვასი, ათთა ბევრთა მოწამეთა, მეფე
დიმიტრი თავდადებულისა.—გადაწვა ქვაბთა-ხევის
მონასტრისა.—ფრანგობის შქადაგებელნი საქართვე-
ლოში.—მოღვაწეობა მეფის გიორგი ბრწყინვალისა,
აღუქსანდრესი, დიმიტრისი.—განაწილება საქართვე-
ლოსი სამ სამეფოდ და ხუთ სამთავროდ.—დამ-
ხობა ბიზანტიის და ტრაპეზუნტის იმპერიათა.—
პაპის მოხელეთ მეცადინეობა ქართველთ გაფრანგე-
ბისათვის.—საათაბაგოს გამგებელად ინიშნება გა-
მაჰმადიანებული შვარუვარი ფაშა.

თამარის მოადგილე მეფეთ ქვეყნისათვის და ქრის-
ტიანობისათვის ზრუნეა არ ეხალისებოდათ. ეს იყო მიზე-
ზი, რომ ხალხის მოძღვარნი და მსახურნი, მოკლებულნი
მეფეთ წყალობას და მფარველობას, ზნეობითად დაეცნენ
და შეიქმნენ ანგაარ და ვეცხლ-მოყვარენი. საუბედუროდ,
ამეფ ღროს საქართველოს აღმოუჩნდნენ ახალნი მტერნი
—მონგოლნი, რომელთაც ჩინგის-ყენის წინამძღოლო-
ბით დაიპყრეს, თითქმის, მთელი აზია, რუსეთი და მოად-
გნენ საქართველოსაც. ჰატარა ერი თუმცა მამაცურად
შეებრძოლა გუნდსა მტრისასა, მაგრამ მისის სიმრავლისა-

გან იძლია და შეიხიზნა კავკასიონის მთის კალთებ-ღეღე-
ებში. მტერმა გადასწვა და პირქვე დასცა ჩენი ქვეყანა.
პლარც ერთი ტაძარი, აღარც ერთი შენობა ცოცხალი
აღარ გაუშვა. თვით დიდებული მცხეთის სამთავრო ტა-
ძრისაგან დარჩა მხოლოდ მისი საძირკველი. პატივისცე-
მისათვის საკვირველის და დიდად ქებულის წმ. ნინოსი
დაუნგრეველ-გაუოხრებელი დასტოვეს მხოლოდ ბოდბის
ტაძარი წმ. ბიორგისა ნინას საფლავზე, მაგრამ ისიც არა
უწებელად. შინც კი ქრისტიანი ხელთ იგდეს, თავები
დასჭრეს და მათგან ააგეს სამკუთხიანი გოდოლნი. ამის-
თანა სამწუხარო და. სავალალო დროს, როდესაც, ჩემთვის
ცუნდრუკებდეს ყოველნი მტერნი ჩემნი, ჩემთვის ჰზრახვი-
დეს ბოროტსა“ (ფსალმ. 40—9), მეფე რუსუდანის შემ-
დეგ საქართველო გაიყო ორ სამეფოდ: იმერეთისა და
ძარბაზისა; მალე დროში იმერეთის სამეფო განაწილდა
შემდეგ დამოუკიდებელ სამთავროებად: ოდიშისა (სამეგ-
რელო), ბურჯისა, აფხაზეთისა, სვანეთისა და ჯიქეთისა. სა-
მეფოს დასუსტებისაგანაჲ შაბარდოში, ჯიქეთში, ოსეთში და
აფხაზეთში სრულიად მოიშრა ქრისტიანობა, რომელსაც უფ-
რო მწარე დღენი დაადგა შემდეგში, როდესაც ბრძოლის
სარბიელზე აღმოჩნდა საშინელი თემურა ანუ თემურ-
ლენგი, მონგოლთა წინამძღოლი.

როდესაც მონგოლნი შუა-გულ აზიიდან შემოებრ-
ძოლნენ სპარსელებს და სხ. მაშინ, „ვერ შემძლებელმან
ჰელადდინ, სპარსთა მეფემან წინა-დადგომად მონგოლთა,
ვითარ ძლეულმან მათგანმან, ელტოლვა კმეულ-ჰყო სპითა
დიდითა, დედა-წულითურთ და მგზავრ მოსრულმან სომ-
ხეთსა შინა, აღაოხრა ყოველი მხედრობაი სომხეთისა“.

მაშინ დედოფალმან რუსულად წარგზავნა მაშეელი ჯარი იოანე და მისი ძმის შალვა ახალციხელების წინამძღოლობით, მაგრამ ეს ჯარი იძლია და თვით შალვა დატყვევებულ იქმნა. რამდენიმე წელიწადს შალვამ ტყვეობაში დიდი ტანჯვა და წვალება გამოიარა. მტერნი სცდილობდნენ, რომ მას დაეტყუებოდა სჯული ძრისტესი და მიეღო მამადიანობა, მაგრამ ყოველი მათი მცვალინეობა ამაოდ დარჩა. მაშინ მოწამესა ჭეშმარიტებისა „ჰკვემდეს უწყალოდ მოციქულს; მერმელა საპყრობილესა შინა შეაყენა და პირად-პირადითა მძინევართა ტანჯვითა განცდილმან აღასრულა სრბამ მარტვილობითი“ (1227 წელს). შალვა ჩვენი ეკლესიისაკან შეკაცხილია წიქიდანად ¹⁾. იმავე ჯელადდინება სომხეთში გასწყვიტა, თითქმის, ყველა ღებოერებნი, მერმე შეზოვიდა შიბილისში და გასწყვიტა ასიათასი ქრისტიანე. აელაბრის ხილზე გადმოჰკიდა სიონის ლეთისმშობლის ხატი; რომელი ქრისტიანეც მას არ შეაფურთხებდა და არ ჰგომობდა, იმას ხიდიდან წყალში—მტკიარში ჰყრიდა. ძრისტიანთ სისხლი, ისტორიის მოწმობით, ქუჩებს რუებო სდიოდა. აღარც ერთი სახლი დაუზიანებელი არ გაუშვა, თვით სიონის სობოროს გუმბათი ძირსა ჩამოაგდო; ამ დროს წამებულ იქმნენ ათნი—ბევრნი ²⁾ მოწამენი

¹⁾ ანტონ ქათოლიკოზისაკან თქმული იამბიკო შალვაზედ:
«შალვა განმშხედრი, უხორცოთა მტერთა;
სიხნით აღადგენს, ბრძოლათა მრავალ-ფერთა;
მოიღებს ძლევათ ღუთისადმი და საჭერთა;
ეგ სახედ ჯილდოს, ანგელთ საჭერეუტ-სამზერთა;
სისხლით ზიარ-ქმნილ, ქრისტეს შესაფერთა.»

²⁾ იმისაკანვე თქმული ათთა-ბევრთა მოწამეთა ზედა:

მბილისსა შინა. 1289 წ. მკრისტესთვის ეწამა არლუნისაგან ხალხის საყვარელი მეფე ღიმიტრი მადედადებული, რომელიც ხალხს შეუყვარდა უფრო იმიტომ, რომ „ღამით ჩაიკვავდა ხალხმე კაბა-ჯუბასა, წავა და ინახულვებდა საწყალის ხალხის უბანსა; მოივლიდა ქერივ და ოხერს, დაერდომილსა და ობოლსა. თავის ხელით ურიგებდა მოწყალეებას და საზრდოსა.“ და ამიტომ „ერი, ბერი; ობოლ-ქერივი სულ იმიან დღეს ლოცულობდა“.

თვით მემურ-ლენგი შეიდ-გზის შემოვიდა ჩვენს ქვეყანაში და რაც დაშთენილი იყო წინანდელი აოხრების შემდეგ და რაც ხელახლა აორძინებულიყო ყველა გააოხრა, გაანადგურა. „შეიდ-გზის მიიღო ქართლმა (საქართველომ) ენებაჲ მისგან (მემურისგან) მახილისა მიერ ტყვეობისა და ცეცხლისა და შენობითთა საუფუძველთა აღმოყრისა.“ მართი შემოსევის დროს მემურმა ერთ დასტას თვისის ჯარისას უბრძანა გაეოხრებინა მონასტერნი და შენობანი, თუ კიდევ დაშთენილ იყვნენ საღმრთო მიყრუებულს ადგილებში. ამ დასტამ მიაგნო შებათახევის ლეთისმშობლის მონასტერს, რომელშიაც მტრის შიშისა-გამო ჩაკეტილი იყვნენ: „გარემო მახლობელთა მონასტერთაგანნი მონაზონნი, მრავალნი მამანი და დედანი, აზნაურთაგანნი და მღვდელნი და დიაკონნი და თვით მონასტრისა მის ძმანი.“ მტრის სიმრავლემ შეამტვრია კარები

«მარტვრთა შენთა რისხჳ ას გზის ათასი;
აღმოჰსჭვირს შენი სასმელი რა მათ ასვი;
მიიღეს სურვილით იგი სასმისათ თასი,
სადაფის ფერად, ჰსპეტეს ფერ სათასი,
ერთად მოიგეს, სამეფოჲ ცათასი.“

მონასტრისა, რომელიც ჯერ გასარცვა სრულიად და მე-
მე კარები ჩაუყეტა და გადასწვა შიგ მომწუცდელი ხალ-
ხითურთ ¹⁾).

ასრეთი სოფლის ღელვა, სპარსელთა, თურქთა მოწ-
გოლთა შემოსევა იყო მიზეზი, რომ დედოფალი რუჟუ-
დანი 1239 წელს მიაქცა მძლავრის რომის პაპა ბრიგორი
მე IX-დმი და სთხოვა შემწეობა. პაპამ უპასუხა, რომ მე
თვითონაც გაქირებულს მდგომარეობაში ვარო და ძალიანაც
რომ მინდოდეს შეეღა, მაინც ვერ გიშველი, რადგან ჩე-
მი ჯარი საქართველოში ვერ შემოვაო: გზები საზაცინთა
აქეთ დაქერილიო. ამის შემდეგ პაპა ჩიევას აძლევს რუსუდანს
დაემორჩილოს მას და შემწეობის მაგიერ ჰგზავნის საქარ-
თველოში 7 ბერს ძმათა მქადაბელთა გუნდისას (*fratres
praedicatores*), რომელთაც მთელი ქართველთა ერი,
პაპის ფიქრით, უნდა დაემორჩილებინათ რომის წმიდა ტახ-
ტისათვის. რუსუდანმა ბრიგორისაც ისეთივე ცივი უარი
განუცხადა, როგორიც მის ყოფილ მოადგილედ პაპს მონო-
რიოს III-ს, რომელიც აგრეთვე სცილილობდა ქართველთ
გაფრანგებას.

1289 წ. პაპა ნიკოლოზ მე IV-მ კიდევ გამოგზავ-

1) ანტონ ქათოლიკოზის მიერ თქმული იამბიკო წამებულთა-
თვის ქვაბთა-ხევის მონასტერსა შინა:

„ქვაბთა-ხევს წმიდა, სამზლოო ივანი,
კალესიისა პირმშოთასა საგვანი,
საიუროსხეული მსხვერპლთა ზეტად ამუვანი,
დაწულთ ნაბეჭდნი, კედელ-იატაკ-ქვანი,
ჩვენდა საქადულ, მუნ მსხვერპლი საღმრთო დაწვანი.“

ნა საქართველოში სჯულის მოძღვარნი—ფრანგნი¹⁾, რომელნიც მეგობრულად მიიღო საქართველოს მეფემ მახტანგ II და ნება დართო ოსილისში დაეარსებინათ საკუთარი საეპისკოპოსო. წინამძღვარი ძმათა მქადაგებელთა იყო შლორენტინის ეპისკოპოსი იოანე.

ზიორგი ბრწყინვალის გამეფებიდამ (1318 წ.) საქართველომ უკვე შეისვენა გარეშე მტერთა შემოსევებისაგან. მიზეზი იყო ბრძენი მეფე ზიორგი, რომელმაც მთელი საქართველო ხელ-ახლა შეაერთა, მრავალგან დაამარცხა და განდევნა მტრები და გახდა მეფედ სრულიად საქართველოსა, რომელსაც გაშენება დაუწყო. მის შემწეობით მკვირცხლთა და გონიერთა ქართველთა მალე დროში კიდევ ააგეს ტაძარ-მონასტერნი, ციხე-გალაქანი, ქალაქნი სოფელნი, დასთესეს მინდორ-ველნი და მოაშენეს ვენახნი. მეთ მეფე სკდილობდა ხალხის დაცემულ ზნეობის ამალღება-გაუმჯობესებას. მანვე მთიულთათვის შეადგინა საერო კანონნი.

უკანასკნელი შემოსევა ოსმურ-ლენგისა მოხდა 1395—1400 წწ., რომელიც გათავდა ქართველთა და მონგოლთა შერიგებით²⁾. ამის მიზეზი უფრო იყო ისა,

1) თუმცა საქართველოს დასავლეთიდან არ მოსდიოდა შემწეობა ქრისტიანთა ხალხთაგან, მაგრამ ქართველნი იმდენად გაბრაზებულნი იყვნენ სარაცინებზე, რომელ დედა-წულითურთ ქსურდათ ამხედრება ევროპიის ჯართან ერთად წინააღმდეგ მტერთა დასაცემლად სარწმუნოებისა და თვისის ხალხოსნობისა (ვინცნები).

2) მონგოლნი ანუ თათარნი თუმცა ქრისტიანების დაუძინებელი მტრები იყვნენ, ქართველ ხალხს ვაკეციობისათვის, სხვა ხალხებთან შედარებით, პატივსა სცემდნენ. ქართველთა მოგზაურთ წმინდა აღვი-

რომ მონგოლთა აღუჩნდათ საშინელი მტერი—ბაიაზედი, რომლის დასამარცხებლად მონგოლნი გაეშურნენ მცირე ჰზიისკენ.

1389—1445 წ. ქართველთა მეფენი, როგორც მხედარნი შრისტესნი გულ-მოდგინებით ებრძოდნენ მტერთა შრისტესთა და სცილობდნენ ეკლესიის აღორძინებას. ამიტომ ქათოლიკოსებთან ერთად მიუფენი: ბიორგი V^{II}, ქოსტანტინე, ალექსანდრე I და მახტანგ IV აშენებდნენ ტაძრებსა, ამშვენებდნენ გაოხრებულ მონასტრებსა და სცილობდნენ ქრისტიანობის დანგრევას იქ, საცა დროთა ბრუნებაგამო ხალხი გადუდგა შრისტეს სჯულსა. შეელაზე მეტი ამ მეფეთაგან იღეაწა ალექსანდრე I. შს დაულაღადად შრომობდა თავის ქვეყნისათვის. შოცელი კუთხე საქართველოსა მას სცნობდა თავის კეთილ შობღერად, პატრონად და გამხმევებელად. მან, სხვათა შორის, აღადგინა დანგრეული სამთაერო, სვეტი ცხოველის მცხეთის ტაძარი. რამდენიმე წელიწადს ხალხს სრულიად ხარჯი არ გამოართვა და თვითონ თავადაზნაურობით იკვებებოდნენ თვისის საკუთარის შრომით. სასულიერო პირთა ზნეობის აღსადგენად მანვე მოიწვია კრება მცხეთაში და შლორენტიანის სასულიერო კრებაზე მიწვეულმა

ლებში არ ართმევდნენ ხარჯსა. ოსმალნი და მისირის სულტანთ იმდენად დაფასებული ჰყვანდათ ქართველნი, რომელ ქართველთა ტყვეთაგან აღგენდნენ თვის საკუთარ ამაღას ანუ ჯარს, რომელსაც შემდეგში ეწოდა მამელიუკის ჯარი. მიხეილ ნებდერი (XVI საუკ.) ჰმოწმობს, რომელ ქართველთა ვაჟავაობა, გულოვნობა, სიმტყიცე ქრისტეს სჯულისადმი ამდენი უბედურებების შემდეგ აგირავებს მთელს დასავლეთსაო (ევროპას).

შესარიგებელად აღმოსავლეთ-დასავლეთის ეკკლესიათა, გაგზავნა მიტროპოლიტი ბრიგოლი (ბროსეს თქმით სოფრონი), რომელმაც არ მიიღო დადგენილება კრებისა და გამოიქცა საქართველოში ¹⁾.

ბოლოს ჟამს თეისის სიცოცხლისა აღექსანდრე ბერად შედგა, იწოდა ათანასედ; მცხეთის ტაძრის გვერდით აიშენა ეკვედრი, მეფობა გადასცა თაეის შვილს მახტანგს (1442 წ.) და თვით პრისტესთვის დაიწყო მოღვაწეობა. შვილიც და მამაც დაიხოცნენ 1445 წელს. გამეფდა ბიორგი მე VIII, რომლის მეუობის დროს საქართველო სრულიად გაიყო სამ სამეფოდ: ქართლისა, ძახეთისა და იმერეთისა და 5 სამთაეროდ: აფხაზეთისა, ოდიშისა, სენეთისა, ზურიისა და სამცხისა (სათაბაგო). ამასთანავე იმერეთისა და ლიხს იქითი სამთაეროებისათვის დაარსდა ახალი საქათოლიკოსო კათედრა შუთაისში. შუთათელი

¹⁾ ფლორენტინის კრებაზე დაესწრო ტრაპეზუნტის მიტროპოლიტთან საქართველოს მიტროპოლიტი გრიგოლ ერთი თავადითურთ. გრიგოლ, როდესაც ნახა სურვილი პაპისა და გაიგო მისი ჰაზრი საქართველოს ეკკლესიის შესახებ, იღუმალად გამოიქცა საქართველოში და ხელი არ მოაწერა კრების განჩინებაზე (Древ. вѣст. т. VI. გვ. 33—36). ამასვე ჰმონუმენ დასავლეთის მწერალნი და თვით რუსეთის პატრიარხი ნიკონი (Лѣтоп. по Никонову списку, т. V; გვ. 145) გორაცი ფუსტინიანი ამბობს (გვ. 72—73): საბერძნეთის და ლათინთ ეკკლესიების შესარიგებლად მოწვეულს კრებაზე ქართველთაგან გაიგზავნა 1438 წელს იბერიის მიტროპოლიტი და მასთან მეფის სანდო კაცი მჭევრ-მეტყველი; ამით ხელი არ მოაწერეს გარდაწვეუტილებას (იხ. о религ. сост. Груз. до XVII) გვ. 141, წერ. ბროსესი).

აკურთხებდა ჭუთასში იმერთა მეფეთა და დამოუკიდებლად
ჰმწყსიდა იმერთ სამწყსოთა. ამ დროიდანვე ჭყონდი-
დელმა ¹⁾, მეფის პირველმა ვეზირმა დაჰკარგა თვისი მნი-
შენელობა არათუ ამერთა სამეფოთათვის, არამედ იმერთა
სამეფო-სამთავროთათვისაც და ჰმართაედა მხოლოდ ჭყონ-
დიდის ეპარქიას.

ამისთანა უბედურ დროს საქართველოს ეკლესიის
გამაბრწყინებელად გამოჩნდა მეფე დიმიტრი, რომელიც
ბერად შეიმოსა (დაერქვა დამიანი); მას თვისის მაღალ
ზნეობრივის ცხოვრებით და მაგალითებით უნდოდა განემ-
ხნეებინა სასულიერო წოდება და დაცალიერებულ მონა-
სტრებში ისევე დაესახლებინა ბერ-მონაზონნი. მაგრამ ყო-
ველი მეცადინეობა დამიანისა და სხვათა ველარ შევლოდა
ქვეყანასა, მით უმეტეს, რომ 1454 წ. სრულიად დაიმხო
ბერძენთა იმპერია და მაგიერ დაარსდა ოსმალთა სამეფო
ანუ სასულთნო, რომლის სატახტო ქალაქად შეიქმნა დი-

¹⁾ ჭყონი შეგურულად ჰქვიან მუნასა. წარმართობის დროს სამეგ-
რელოს სოფ. მარტვილში მდგარა ერთი დიდი მუნა, რომლისათვისაც
თაუვანი უციათ შეგურულთა. ქრისტიანობის დროს დაუმზიათ ეს მუნა
და მის ადგილას აუგიათ საეპისკოპოსო საყდარი და პატივისცემისა-
თვის ქრისტიანობის გამარჯვებისა წარმართობაზე აქვე დაუწყესებათ
კათედრა ჭყონდიდელისა (1001—1015 წ.) ამ კათედრაზე ორჩევდენ
იმისთანა კაცს, რომელიც ცნობილ იყო თავის მაღალ-ზნეობით და
სწავლა-განათლებით. «ჭყონდიდელის ხელისანნი იყვნენ ქვირე-ობოლ-
ნი, დაგრდომილნი, უსამართლო-ქმნილნი, შეწუნებულნი და შეჭირ-
ვებულნი. ესე აუწყებდა ამათვის ყოველსავე მეფესა; ესევე იყო მწი-
გნობართ უზუცესი და ყოველთა სამეფოთა მწერალი; ესევე მისცემდა
მეფისაგან ბრძანებასა ეკლესია-მონასტერთა და ლაშქართა მოწყვედად,

დებულო ქოსტანტინებოლე, სტამბულად წოდებული. როდესაც ოსმალთ მკვიდრად ფეხი მოიღვეს საბერძნეთში, შემდეგ გადმოვიდნენ მცირე აზიაში და 1461 წ. დაამხეს ოსმარისაგან 1204 წ. დაარსებული ტრაპეზუნტის იმპერია და მერმე წამოვიდნენ საქართველოსკენ ქრისტიანთა ხალხთა გასაწყვეტად ანუ გასამაჰმადიანებლად.

ამისთანა საშიშარ ღროს კათოლიკეთ ბერნი, ქრისტიანთა ერის შველის მაგიერ, სცდილობდნენ საქართველოში გაეგრცვლებინათ საკათოლიკო სარწმუნოება¹⁾. მათის ჩაგონებით მეფე ქოსტანტინე მესამე კიდევ შემწეობას სთხოვდა პაპა ალექსანდრე VI, რომელიც შემწეობის მაგიერ უფრო აქებებდა თავის სჯულის მქადაგებელთა საქართველოში და ტიუბინგენის და მარტინე კრუზისთან ერთად სცდილობდა ქართველთა ერი დაემოარჩილებინათ თავის ტახტისათვის. მაგრამ ყველა მათი ცდა დაშთა ხმად

და მათთა სამჭირნოთა მოხსენებად მეფისა; ესევე იყო ლაშქრობისა უამსა პატიოსნისა ჯგარისა მძღვანებელი წინაშე სპათა და ბრძოლსა უამსა უკან მსვლელი ანუ ჩახთული და ახალ წელს მაკვლევი მეფისა (ვახუშტი). პირველ იანგარს, უწინარეს ცისკრის ლოცვისა, უკვლევდა მეფესა ჭყონდიდელი ჯგარსა და ხატსა და სამკაულსა მეფესა და დედოფალსა და სანუკარსა შაქრისადა“ (ვახუშტი ისტ. გვ. 14).

¹⁾ საკათოლიკო სარწმუნოებ მართლმადიდებლობითი სარწმუნობისაგან მით გაირჩევა მხოლოდ, რომ იმის წარმომადგენელი არის პაპა, რომელსაც ქრისტეს მოადგიდედ ქნადიან, სარწმუნოების სიმგოლოშია დამატებული: „მრწამს სული წმიდა, რომელი მამისაგან და ძისაგან გამოვალს.“ აგრეთვე მღვდლებს შეუღლებს ნება აქესთ და წვერის დაყენება კი კანონიერი არ არის.

მლალადებლად უდაბნოსა შინა. მცხეთის საპატრიარქო ტახტი ისევ შეურყეველად დაშთა, თუმცა ზოგიერთთა მისთა მოწაფეთა ირწმუნეს რომის ტახტი. მსენი იყენენ უფრო მეტად საათაბაგოს მცხოვრებნი.

ამის მიზენი შეიქმნა ათაბაგი ჭეარყვარე. 1580 წ. ჭეარყვარე დატყვევებულ იქმნა ოსმალთაგან და ქოსტანტინებოლესი მან მიიღო მაჰმადიანობა და დანიიშნა ახალციხის ფაშად. ტიუბინგენის მასწავლებელთა, დოკტორმა იაკობ, ანდრიამ, ბერლანხიმ, ანტონიმ, სუევიტურმა და პროფესორმა მარტინე კრუზიმ ჩააგონეს ჭეარყვარეს, რათა ნება მიეცა თვისის ქვეშევრდომთათვის მიეღოთ საკათოლიკე სარწმუნოება. აი იმის მიზენი, რომელ ენლა იმდენი ქართველი კათოლიკეა ახალციხის მხარესი.

თ ა ვ ი XIV.

ქართველნი კჳველიან დევნულთა ბერძენთა. — არს-
ლება ანტალას ბერძენთ საეპისკოპოსო. — სპარს-
ოსმალნი იყოფენ საქართველოს. — მაკმადიანობა
ფუხს იდგამს მთის ხალხში და საქართველოს
ზოგიერთ კუთხეებში. — ამისთანა დროს ქრის-
ტიანობას უჩნდებიან თვისნი სვეტნი. — წამება:
გარეჯის მოღვაწეთა, მეფე ლუარსაბისა, ქუთუყან
დედოფლისა და სხვათა.

საბერძნეთის იმპერიის დამხობის შემდეგ საქართვე-
ლოს არა თუ საიდანმე შემწეობა არ მოსდიოდა, არამედ,
თვით უშემწეოდ დაშთენილი, სხვა ხალხებისათვის, შეძლე-
ვისამებრ, უნდა შემწეობა მიეცა. როდესაც ოსმალთა რბევა
და დევნა დაუწყეს ბერძენთა, მაშინ ისინი მოიქცნენ საქარ-
თველოს მეფეთადმი და შეელა სთხოვეს. მეფეთაც მიჰხედეს
მათ გაჭირებულ მდგომარეობას და დაასახლეს იგინი სომ-
ხეთში, საცა მათთვის დააწესეს საკუთარი საეპისკოპოსო სო-
ფელ ანტალას (ანტალის ბერძენთა ეპისკოპოსი ემორჩილე-
ბოდა საქართველოს ქათოლიკოზს და ეს კათედრა არსებობდა
1827 წლამდის და ბოლოს უკანასკნელის ეპისკოპოსის
ოთაკიმეს სიკვდილით სამუდამოდ მოიხსრა საეპისკოპოსო
კათედრა ანტალისა).

როდესაც მონგოლთა ზღვებზე ლეღვა შეჩერდა, როდესაც რუსეთი, ოსმალეთი, სპარსეთი და საქართველო განთავისუფლდნენ მათ ხელიდამ, მაშინ ქართველთ მცირე ერთი—ერთი უმშვენიერესი ყოველთა ერთა შორის, მკონებელი უმშვენიერესის და მდიდარის მიწა-წყლისა და უტყბილესის ქრისტეს სარწმუნოებისა, შეიქმნა საცილობელ საგნად სპარსთა და ოსმალთა შორის. ორსავე ამ ურჯულო ხალხსა უნდოდა თვისი გავლენა და უზენაესი უფლება ექონია საქართველოზე, და, რადგან ქართველნი არ ემორჩილებოდნენ არც ერთსა და არც მეორესა, ამიტომ ისინი შემოესეოდნენ ხოლმე საქართველოსა, არბეოდნენ და აოხრებოდნენ ქვეყანასა. რადგან საქართველოს დამორჩილება, მათი ჰაზრით, შეუძლებელი იყო, თუ ამ ქვეყანაში ქრისტიანობა არ მოიპოვებოდა, ამიტომ იგინი ყოველ გვარ ღონის ძიებას ხმარობდნენ, რათა მიეღებინებინათ მათთვის მაჰმადიანობა. წინადაც თვისის გამარჯვებისა მეფეების და წარჩინებული პირების გამაჰმადიანება მიაჩნდათ. ეს არის მიზეზი, რომ მე XVI საუკუნეში მოკიდებული საქართველოში ეხედავთ მრავალ გამაჰმადიანებულ და აგრეთვე წამებულ მეფეებსა.

ცილობა სპარსთა და ოსმალთა 1ს24 წ. დასრულდა მით, რომ ამერეთი დარჩა სპარსელთა მფლობელობაში, ხოლო იმერეთი და საათაბაგო ოსმალეთის მფლობელობაში.

ამნაირად ორთავე საქართველოს მტერთა მეცადინეობით მაჰმადიანობამ ფეხი მოიდგა ღალისტანში, ჩეჩენში, ოსეთში, ჩერქეზეთში, სვანეთში, აფხაზეთში, ლაზისტანში, საათაბაგოში და შაი-აბაზ II-ს შემოსევის (1642—1667 წ.),

ძახეთის აოხრების და 100,000 ქართველის აყრიის და შუაგულ სპარსეთში გადასახლების შემდეგ (ამას ჰმოწმობს მუსულმანთ ისტორიკოსი ისკანდერ მენჯი--Тифлиси въ историч. и этногр. отнош. თხზ. დ. ბაქრაძისა და ნ. ბერბენოვისა) მაჰმადიანობა გაეცელდა ჰერეთშიაც (სანგილო) და აქ მაჰმადიანობა უფრო დამკვიდრდა მაშინ, როდესაც ოსმალთ და სპარსელთ ქომაგობით ლეკნი ჩამოვიდნენ მთიდან და დასახლდნენ შარ-ბელაქანში ¹⁾ და დაარსეს თვისი საკუთარი მმართველობა.

ასრე ქრისტიანობა საქართველოში დარჩა საშინელ მტრების ხელში: ოსმალთა, სპარსთა, ლეკთა, ჩერქეზ—ჯიქთა და მრავალთა სხვათა ქრისტიანობის მოსისხლეთა მტერთა ზედ-გაველენაში.

¹⁾ შარი (ფიფინეთი), ბელაქანი, კაკი და მიდამონი მათნი ქ. ნუხამდის, რომლის ანლოს სოფ. გიში იფდა ქართველი ეპისკოპოსი, ძველი დროიდგანვე ეყუთნოდნენ საქართველოს და აქ ჰუვაგოდა ქრისტიანობა. ამის დასამტკიცებელ საბუთად, გარდა მრავალთა და საკვირველთა ნაოხართა და ეკლესია-მონასტერთა ნაშთთა, დაშთენილთა უოველთა წიალთა და კალთათა კავკასიისათა და აგრეთვე მიდამოთა და ტყე-ღრუთა ალაზნის ველისათა, ჩვენ აქ მოვიყვანთ ცნობებს ამ ადგილებზე აგრეთვე ქათოლიკოზის მელქისედექის სიგელიდამ, დამტკიცებულიდამ დიდისა მეფის ბაგრატ მეოთხისაგან (1027-1072 წ.) და სხვათაგან.

სიგელი ასრე იწყობა:

ქ.

„და შევსტედე სვეტი ცხოველი ოქროთა და ვეცხლითა და შევსტედე წმიდა საკურთხეველი ოქროთა და ვეცხლითა, თვალით და მარგალიტითა, და მოვსტედენ კანკელნი და კარნი საკურთხეველისანი ოქროთა და ვეცხლითა, და შევსტედე ძეღნი ცხოვრებისანი ოქრო-

მანაწილებული და რამდენიმე ნაწილად გავლევჯილი საქართველო ამისთანა საშინელ და სამწუხარო მდგომარეობაში არასდროს არა ყოფილა, რადგან იმ ადგილებშიაც, საცა ქრისტიანობა ჯერ კიდევ არსებობდა, სპარსთა და ოსმალთ პოლიტიკურმა მოქმედებამ კეთილ-მარწმუნეთა მეფეთა, მთავართა, სამღვდელთა და ერისთავთა შორის ჩამოაგდო უფლდი, ურთი-ერთ სიმძულვარე და დაეიდარაბა.

თუმცა ასრეთი იყო მდგომარეობა ამ დროისა, მაგრამ მაშინ საქართველოს ერს მაინც მოეძეოდა მრავალნი პირნი, რომელნიც კეთილად და ერთგულად ემსახურებოდენ მამულსა, სარწმუნოებასა და თვის გვარ-ტომობასა და მით სძლევდენ და აქარწყლებდენ ბოროტ-განზრახვათა და მოქმედებათა საქართველოს მტერთა

სანი ყოველნი თვალთა და მარგალიტითა და შვესჭედე წმიდა ესე სამარტვილო ოქროთა და ვეცხლითა, თვალთა და მარგალიტითა და იმას შიგან დაუსვენენ ყოველთა წმიდათა ნაწილნი და ძელი ცხოვრებისა და დაუსვენენ ხატი ოქროისა, რომელი მიბოძა კოსტანტინე ბერძენთა მეფემან და სამარტვილოსავე შიგან დაუსვენენ ხატი ესე წმიდისა ღვთისმშობლისა, შემოხილი ოქროითა, და მარგალიტითა, რომელს მიბოძა ვასილი ბერძენთა მეფემან და (ჩამოთვლილია ხატთა რიცხვი) . . . , ქათოლიკოზს შეუწირავს კიდევ წმ. ჭურჭელნი, წიგნნი, რომელთა რიცხვი მისი მოწმობით , ესე წიგნები, რომელ მე დამიწერია დუმილად არს თავი კე. “ შეუწირავს აგრეთვე შესამოსელნი და შესამოსავლად მცხეთის ტაძრისათვის მრავალთა ტაძართა, სოფელ-ქალაქთა შორის შეუწირავს , ჰერეთის მონასტერი დიდითა ძალითა და ჰერეთსვე კატუნისა ეკლესია შესავალითა მისითა და კაკს ვაჭარნი და ზიარი სოფელი დიდი. “ (იხ. ჩუბინოვის ქრისტ. ცხ. 203-208).

ამ გეარნი პირნი იყენენ:

სხვათა შორის, მთელი გუნდი ბარეჯის მოწამეთა. წმიდანი ესე ძმანი ბარეჯისანი ეწამნენ წმ. ალღომის დღესა სპარსთა ჯარის დანაშთენთაგან. „ღამწყებელთა ლოცვისა ცისკრისათა იწყეს ლიტანიობად გარემო ეკლესიისა სიმრავლემან წმიდათა მამათამან და ხელთა შინა მათთა სანთელი აღნთებული და იხილეს შორს მდგომარე და დამალულ ბარბაროსებმა სანთლის შემწეობით კრებული იგი საღმრთოი, წარვიდეს მათ ზედა. მსრეთ ზედა—დამსხმელთა ბარბაროსთა ეკლესია გარეშეიცეს და წმიდა იგი კრებული უწყებულ-ჰყვეს ვითარმედ, ანუ დაუტევთ ძრისტე, რომელსა აღიარებთ და მოსულნი ჰსჯულისა-დებისა მომართ მოციქულისა ჩვენისა დამეკიდრენით ჩვენთათა... უკეთუ არა ისმინოთ ჩვენი, აჰა მახვილნი, აღმოხდნილნი ხელთა შინა ჩვენთა, რომლითა აღისპნეთ, თვინიერ ერთისაჲცა თქვენგანისა განრომითა ცოცხალ-ადრე.“—მამასა მონასტრისასა და სხვათაჲცა ძმათა მტრისათვის მოუხსენებიათ, რომელ „ჩვენ სჯულის-დებათა ცრუისა მის მოციქულისა თქვენისათანა არა შევიწყნარებთ და არცა დაუტევებთ მეუფესა ჩვენსა და შუალსა ძრისტესა“... ზეცადეთ „ჰამად პასექისა მის უკვდავისა... იპყრენით უკვე კარნი ამის ეკლესიისანი ძლიერად... შემდეგ დასრულებისა საღმრთოისა ლიტურგიისა, რაიცა გნებაესთ, ჰყავთ.“ მართლაც, ბარბაროსთა დაუცდიათ მათთვის და ლიტურგიის შემდეგ ყველანი დაუკლადეთ და დაუხოციად ტაძარსავე შინა, რომელიც სრულიად გაუ-

ცარცვავთ და წასულან. ძეალნი ამა წმიდათანი ეხლოც
ინახებიან ბარესჯის ეკლესიის ეკვედერის გამოქვაბულის სა-
წნახელსა შინა ¹⁾).

აქვე მოვიხსენებთ წამებასა ნეტარისა მეფისა
ლუარსაბისა.

ლუარსაბი იყო ძე მეფისა ბიორგი X ²⁾ და გამეფ-
და 1608 წ. ამ დროს სპარსეთში ხელმწიფობდა შაჰი-
აბაზ I, რომელიც საშინელი მტერი იყო ქრისტიანობისა
საზოგადოდ და ქართველებისა კერძოდ. მას ამ დროს
აქეზებდა და უფრო ამხნევებდა ლუარსაბის მტერი მოუ-
რავი სააკაძე. 1615 წ. შაჰი ურიცხვი ჯარით წამოვიდა
საქართველოზე. მეფენი ძახეთისა თეიმურაზ I და ქართ-
ლისა ლუარსაბ II მიიქცნენ იმერთა მეფისადმი, საილამაც
შაჰმა თეიმურაზის მლიქვნელობითა და მეგობრობის გამოცხა-
დებითა ე. ა. იხმომ ლუარსაბი, „მეფე თეიმურაზი კი ეგრ
აღტუნა.“³⁾ ზიხარებულმა აბასმა ქვეყნის აოხრება მიანდო.

¹⁾ ეკლესიასა პირ-შშოთასა ნეტარნი,
აქა ზადიკობად მოსრულნი ეკლესიად,
აღორინდეს ფროთთა წამებისათა სიბრძნით,
მუნასა მიმართ ზადიკისათვის აქათ.
და შერთნეს ზენათა იერ-არხთა.

ანტონ ქათოლიკოზი.

²⁾ გიორგის ჰყვანდა სამი ასული: ელენე, ხორეშან და თინა-
თინ. ელენე მიეთხოვა რუსთა მეფის გოდუნოვის ძეს თეოდორეს; ხო-
რეშანი მიეთხოვა კახთა მეფეს თე მურაზსა, თუმცა ახლო ნათესავი
იყო მისი, მაგრამ ასრე ჰსურდა შაჰსა თინათინი წართმეულ იქმნა
აბაზისაგან თვის საცოლედ (საქართ. ს. ითხე)

თვისი ჯარის მეუფროსეთა და თვითონ კი ლუარსაბი წაიყვანა ისპაანში და ლიქნითა ესე ჰრქვა: „უყეთუ უარ-ჰყო ჰ-ჯული ძრისტესი და იქმნე მოსახელე მაჰჰადისა; დღითა პატივითა პატივ-გცე და მრავლითა დიდებითა გან-გიტეო ქვეყანად შენდა.“ ლუარსაბმა უარი უთხრა, რის გამო შაჰის ბრძანებით მეფე შირაზის საპურობილეში ჩას-ვეს და, შეიდი წლის პურობილობის შემდეგ, გამოიყვანეს მოედანზე და თავი მოჰკვეთეს ¹⁾ (1622 წ.).

წამება წმიდისა დიდისა მოწამისა ქეთევან კახთ-დე-დოფლისა.

ქეთევან იყო ასული აშოთან ბაგრატიონისა, მეფის ქოსტანტინეს ძის წულისა. ღვლ-კაცი ესე იყო განს-წაველული ფრიად და ბრძენი. ჰმარი მისი დავით იყო ძე მეფისა ალექსანდრესი.

ბოროტსა შაჰ-აბაზსა ჰსურდა ქახეთის გზახრება. მისი ხელშემწყობი გამოჩნდა. ეს იყო ძე ქახეთის მეფისა ალექსანდრესი, ანუ მაზლი ქეთევანისა — ქოსტანტინე, რომელიცა პატარაობითვე სპარსთა ხელმწიფის კარზე იზ-

1) „ეკკლესიათა უცვილი მეფე ქართლისა, ლუარსაბ მთიებ, საჩინოდ აღმომზეობს, ყოვლად-წელ ტანფული, გულაბს პურობით შარტოებს, მშვილდის თუთ ხმე წვით თუსთა განაყრბოებს, მძიმეს მძიმეთ ჰრთაგს, სულსა აღა-ღვთის-ქარკებს.

ნიკოლოზ ტფილელი.

დღესასწაული მისი 21 ივნისსა. წმიდა გვაში მეფისა ჰმარხია შირაზს. საფლავისა მისისაგან ეხლაც „სნეულნი მიიღებენ კურ-ნებასა“ (ქართლ. ცნოვ).

რდებოდა და იქვე გამაჰმადიანდა. მუ რათ ემტერებოდა ქოსტანტინე ქახეთის მეფესა და ძმასა თვისსა, ამას დავიწახაეთ შემდეგში.

ასრე აბაჰმა დიდ-ძალი ჯარით გამოისტუმრა ქოსტანტინე ქახეთსა და უბრძანა მოეკლა თვისი მამა, ძმა და გამეფებულიყო ქახეთში. ქოსტანტინემ, მოსრულმა კახეთს, დაიბანაკა ჰერეთის (საინგილოს) ქალაქ ბაზარს (ეხლა გაოხრებული სოფელია) და აცნობა მოსელსა თვისი მეფესა ალექსანდრეს.

ზახარებული მეფე თავის ძით ღვეითათურთ მიეკება ძესა თვისსა ქოსტანტინეს, რომელმაც თვისსავე კარავში ლალატით დაახოცინა: მამა თვისი ალექსანდრე, ძმა ღვეით და მსლებელნი მათნი: აბელ ანდრონიკაშვილი შორჩიბაში (მამა ადამ ხულტნისა) და ძმა აბელისა მისკობასი რუსთველისა. მერმე „სხეულნი იგი მართალნი აღჰკიდნა აქლემთა ზედა და წარგზავნა დაუღვად ალავერდს და შეჰათვალა მისდა (მეთევანისად) სიტყუანი ყოვლად უღმრთოჲსა-მებრ ნებისა თვისისა შეერთებისანი,“ ესე იგი მეთევანსა, რძალსა თვისსა შეუთვალა, ჩემზე გამოთხოვდიო. წმიდამან მეთევანმა, დიდად შეწუხებულმა ამა უღთოისა საქციელისაგან, დაასაფლავა ქმარი და მამამთილი თვისი და მერმე წარგზავნა ჯარნი დასასჯელად ძანისა. მართლაც, ქახეთის ჯარისაგან იძლია უღთო ქოსტანტინე და მოკლულ იქმნა. მეთევანმა „ძალთა მიგდებადი იგი მძორი დაყროლებული ქოსტანტინესი პატივად თვისებისა თვისისა და გვარ-მალლობისა მის უკეთურისა დაფლვად უბრძანა“ და დიდი საჩუქრები გაუგზავნა შაჰსა, რომელთანაც მიძველად იყო ძე დედოფლისა

თეიმურაზი და მიუწერა: „ვეითარმედ, მეფეო, მომეც ძეგ
ჩემი თეიმურაზ, რამეთუ სახმარ არს მეფობისა შენისა
მკვიდრი განგებად მეფობისა, რომელიც დამორჩილებულ
არს შენდა, თუ არა სამეფო ესე განუდგეს ნებასა მეფო-
ბისა შენისასა და ერჩდეს სულთანსა საბერძნეთისას.“
შაჰი, რომ არ დაკარგოს გაელენა ძახეთზე, ისტუმრებს
თეიმურაზს სამშობლოში იმ მოსახურებით, რომ შექმდეგში
მანც სამაგიეროს გადუხდის კახელებსა.

პართლაც, მალე შაჰი დიდის ჯარით მოვიდა და,
განჯაში დაბანაკებულმა, „მიაღლინა მოციქულნი და
სთხოვა წინდი და წარუგზავნა თეიმურაზ ერთი ძეთა თეის-
თაგანი, ჰსთხოვა კვალად წინდი და წარუგზავნა თეიმუ-
რაზ მეორეცა, შეჰსძინაო კვალად მესამედ ყვემან და ით-
ხოვა წინდი და წარუგზავნა დედა თვისი.“ დედა გაგზავნა
მეფემან დასაწყნარებლად შაჰისა, რომელიც უმეტეს გან-
ძინდა, ტყვენი გაგზავნა სპარსეთში და თეითონ წამოვიდა
ძახეთის ასაოხრებლად. ძახეთს დაადგა საშინელი წამება.
თეიმურაზი გაიქცა იმერეთად და სპარსთა აღაოხრეს სო-
ფელ-ქალაქნი, მოსწყვიდნეს ეპისკოპოს-მღვდელ-დიაკონნი,
გაყლიტეს მრავალნი ქრისტიანნი, პირქვე დასცეს ეკლე-
სიანი და მრავალი ხალხი აჰყარეს და გადაასახლეს სპარ-
სეთში, საცა ძის ძენი მეთევანისანი საქურის ჰყვენს და
მეთევანიცა უარ-ყოფისათვის მაჰმადიანობისა აწამეს: „მო-
ვიდეს უკვე მტარეალნი იგი დედოფლისად, თანა მექონნი
მრავალ-ნაკვეთთა რკინათანი, აღატყინეს ცეცხლი და შთა-
ყარნეს მას შინა რკინანი განხურებლად... ზანჭიმნეს ხელ-
ნი და მაჯანი, გლახაკთა გამომხრდელნი... დაჰგლიჯნეს
მარწუხთა მიმართ ძუძუნი და დასდევს წყლულთა მათ ზე-

და საჯნი, ლურსმანნი იყენეს მრავალნი ქვეშე წმიდისა და მათ ზედა განრთხმულ-იყო და ზედაცა დაჰყარნეს იგი იგივე მრავალნი... ზანაელეს მკერდით ზურგამდე შამუური... ჰაქეცა შემოარტყეს... ბარნი შემოსდეს და აღმოახეთქეს თხემი... ქვაბი რეალისა დაჰსდგეს განხურებულთა თავსა ზედა... სხეული წმიდისა დაწურვილი ძვირად შთაადგეს მწვირეთა შინა... საქმელად ძაღლთა და მხეცთა. იქვე დასაფლავებული მისი სხეულის ნახევარი, წლის თავზე იტალიანელთა მონაზონთა მოართევს ოციმურაზსა და მანცა ქართლ-კახეთის სამღვდლოებითურთ დიდის პატრიოთ დასაფლავა პლავერდის სობოროს ტრაპეზსა ქვეშე ¹⁾. ღლეობად წმიდანისა დაინიშნა დღე აღსრულებისა მისისა 13 სექტემბერი. მწამა ²⁾ 1624 წელსა (მახუშტი).

მეფეთა და წარჩინებულთა თავადთა გვარში იყენენ აგრეთვე მრავალნი, რომელნიც ბერად შედიოდნენ და თავის კეთილ-გონიერებით და ქრისტიანებრივის უმწიკლო

1) ეს ქრისტეს სძალი, იასპ მჭურვალი ლალი, არ ნათელ მცხრალი, არ ყვაგილ ფერიო მზრალი, აქეს საღმრთო ალი, ვითა ცნოველი წყალი, გული უმს სალი, მით დასცა მძლაგრი მწურალი; ამას იქმს ქალი, ბუნებით ჭირთა მკრთალი. თხემსა ლამაზს ჰყოფს, სიაგი ცეცხლ-მსროლელი, ქედს ზედ-სადგარი, მანიაკ საუკვდავოდ, ჰუბუთა საფნი, ნახურწყალ მკლთოღვარენი, გულს ბარი, წელსა ჯაჭვ განცხელებული, მუსკელო მარწუნნი, შამფურნი მხურვალენი.

• • • • •
ჰკანენ ქეთევანს შესაბამ სიძე სძლობის.

ანტონ ქათოლიკოზი.

ცხოვრებით მაგალითს აძლევდნენ მტერთა და მტარ-
ვალთაგან შეიწროვებულ ქრისტიანეთა. ამგვარნი პირნი
იყვნენ: მეფის ძე იმერეთის სამეფოსა სიმონი, შემდეგში
ბიჭვინტის ეპისკოპოსი, ქათოლიკოსი ატუხაზეთისა და იმე-
რეთისა მალაქია აბაშიძე, ბენათის ეპისკოპოსი მელქისე-
დეჰი, ძე მეფის ძისა ბაგრატიანა ლავითი, რომელიც ბერად
შედგა, მეფის ძე ზიორგი, რომელსაც ბერობაში ერქვა
ბერასიმე, მეფის ლავითის ძმა ბაგრატი, ბერობაში ბარნა-
ბად წოდებული, მეფე ქართლისა ზიორგი, რომელიც
სპარსელებმა მოსწამლეს, რადგან მან არ ირწმუნა მამ-
დი, მეფე სიმონი, რომელიც მოსწამლეს ოსმალთა სტამ-
ბულში, წამებული მღვდელი მანგლისისა თეოდორე და
სხვანი.

²⁾ ცხოვრება და წამება ამა წმიდანისა დაწერილ იქნა ქუთეჯანის
წამების მხილველთა ბერთაგან (იხ. მოთხრობა სპარსეთის და სა-
ქართველთა არეულობის თაობაზე მ. დე პესიონელისა „ივერია 1879 წ.
№ 7); შემდეგ მისივე ცხოვრება აღუწერიათ: წამებულის ძეს თეიმუ-
რანს 1-ს, კახეთის მეფეს არჩილს, გიორგი მღვდელ-მონაზონს გარე-
ფისას, ქათოლიკოსს ბესარიონს, პატრიარქს ანტონი I-ს და ბოლოს
1833 წელს ქუთეჯანის ისტორია გამოიცა პარიჟში.

თ ა ვ ი XV

სპარსელნი შამოდან საქართველოში, იჭერენ კახეთს და სახლდებიან აქ 80,000 კომლამდე.— მტარვალობა სპარსთა.— ბიძინა, ელიზბარ, შალვა და სხვა მოღვაწენი.— მოგზაურობა საქართველოში პატრიარქების პაისისა და დოსითეოზისა.— ქართველნი იერუსალიმის ტაძრებს სწირავენ 150,000 პიასტრამდე.

შემწარესნი ღლენი დაადგა ქრისტიანობასა და საქართველოს ეამსა ყვენობისასა სპარსეთს უღმრთოისა შაჰ-აბას II მცირისა და მის შემდეგ ვიდრე 1744 წლამდის, ე. ი. მთელი საუკუნის განმავლობაში იწიწნებოდა საქართველო, რომელიც მრავალთა ტანჯვა-აოხრებათაგან უკვე ემსგავსებოდა წამებულსა გვამსა.

როდესაც შაჰ-აბაზ პირველისაგან აოხრებული ქვეყნის შენება დაიწყო ქართლ-კახეთში, მაშინ შაჰ-აბაზ II-მ, არა მსურველმა საქართველოს კეთილდღეობისა, „წარმოგზავნა ურიცხვი ულუსი თათარნი დედა-წულითურთ მათით და ფალაენებითა მათითა და ყოვლითა სიმდიდრითა მათითა და თავად მათდა უჩინა სულტანი არდალალისა და იგიცა ყოვლით სახლეულით მისით, რათა სრულიად აღზოცონ ქრისტიანობა. მყის აღიძრნეს და მოიწვივნეს კახეთად და დაიბანაკეს მუნ და დაემკვიდრნეს იგინი და

აღიესო სრულიად კახეთისა თემი (ქვეყანა), რამეთუ ვერ-
ვინ შემძლებელ იყო წინა აღდგომად მათდა სიმრავლისა-
თვის მათისა. იწყეს-რა შენებად ზემო ბახტრიანით ¹⁾ ...
ვიდრე ლანუხამდე (აწ დიდი და პატარა ზოინუგი ნუხის
მაზრაში), რომელსა აწ ფაროპით უხმობენ, იმიერ და ამი-
ერ პლაზნის პირსა და ყოველთა ადგილთა ძახეთისათა.
შველა ამ ადგილებში დასახლებულთა სპარსელთა სახლე-
ულობანი იყენენ 80,000 კომლამდე.

ამ დროს ძახეთის მმართველად დროებით იყო ქარ-
თლის მეფე მაჰმადიანი როსტომი, პატარაობიდანვე გა-
ზრდილი სპარსეთში, მერმე როსტომის სურვილისამებრ
დანიშნულ იქმნა (1657 წ.) სპარსელი სალიმხანი, კაცო
სასტიკი, უდიერი, მტარვალი. ძრისტიანობა ჩაეარდა სა-
შინელ მდგომარეობაში. მკლესიანი, მონასტერნი დან-
გრეულ, გაოხრებულ იქმნენ. ისლამთა მასწავლებელნი
სდენიდნენ და აწვალებდენ მღვდელთა, ეპისკოპოსთა,
ქრისტიანეთა, აგინებდენ და სტანჯავდენ მათ. დიდი, ძე-
ლი და შესანიშნავი პლავერდის ტაძარი შეიქმნა მაჰმადიან-
თა სამლოცველოდ. მისი ძეირთუაი ხატი გაეკარკულ და
წაღებულ იქმნა. მოისპო ქრისტიანობა პლაზნის ველზე
და მხოლოდ ძენი მუშეთისანი, შამეხეესურ-მიაწეთისანი,
ჩაკეტილნი მალათა კალთათა შინა კაცკასიისათა, კი-
დეც აღვიარებდენ (რასაკვირველია ცხადლიე) ძრისტესა.

¹⁾ „უტოს ხევის შესართავის პირის-პირ, აღაზნის აღმოსავლუ-
თის კიდესა ზედა არს ცხენ ბახტრიანი ანუ მღრანისა... ესე უფოდ
არს დიღ-შენი და მაგარი, განა აწ უქმი (განუშტი გეოგრ. ტ. 3-
320).

მაგრამ ამისთანა საველალო ღრომაც ქართველნი სა-
სოწარკვეთილებაში ვერ შეიყენა. ძილვე იყვნენ მზავლნი
ძრისტეს მხედარნი, რომელთაც იმედი ჰქონდათ გამოგზ-
სნათ მამული და ჰსჯული განსაცდელისაგან. ამგვარ პირ-
თაგან, სხვათა შორის, იყვნენ მლიზბარ და შალვა მსნის
მრისთაენი და ბიძინა ჩოლაყაშვილი, მმართველი ზემოისა
ძახეთისა. ამათ იღუმალად ეხმარებოდა აგრეთვე არაგვის
მრისთავი ზაალი.

ზამოჩენილთა ამა მამულის შეილთა შეჰკრიბეს ჯარი,
მოუწოდეს თუშ-შშაე-ხევისურთაცა, გადავიდნენ ძახეთს
და დაეცნენ მტერსა და „დაუწყეს სრვა და ხოცვა და
ესოდენ ასწყვიტეს, ვიდრე სრულიად მოსპობადმდე და
აოტეს და განაპნიეს. და მოსრეს პირითა მახვილისათა
და თვით სულთან იგი, მთაერად მათდა ჩინებული, ძლიეს-
ლა შეესწრა ცხენსა და მცირედითა ოდენ კაცითა იელტო-
და, დამტყეებელი ცოლთა და შეილთა თვისთა; ხოლო მათ
ყოველთავე აწყვიდეს და იაერ ჰყვეს და სრულიად მოს-
პეს და განაპნიეს.“ სპარსელნთ, დაშთენილნთ ცოცხლად,
ლტოლვილნთ უკუნ სპარსეთად, ყოველივე მოახსენეს
შაჰ-აბაზსა, რომელმაც უბრძანა მეფესა ქართლის შაჰ-ნა-
ოზსა (ამ ღროს მეფედ ქართლისა იყო მახტანგი—გამაჰ-
მადიანებული შაჰ-ნაოზი), რათა შეიპყრას ბიძინა, მლიზ-
ბარ და შალვა და წარუგზავნოს მას. მახტანგიც მოიქცა ბრძა-
ნებისა მებრ ყვენისა. სამნივე ესე მხედარნი „განაშიშვლეს და
სიცხესა შინა მზისასა ჰაერსა ქვეშე განყარნეს, შეკრულნი
ხელით და ფერხით და დაკლებულნი შიშვილისა და წყუ-
რჯილისაგან განკაფულნი და ბუზთა და ბზიკთა მიერ უწყ-
ყოლოდ წერტილნი“. შემდეგ ამისა მლიზბარს და შალ-

ვას ,,წიეთა მათთა უხეტქნეს მახილნი და მუხლთა ზედა დასცნეს ქვე და ეგრეთლა წარჰყვეთეს თაენი მათნი.“ ბიძინა ჩოლაყაშვილს კი, მრავალის გამოცდისა და წვალების შემდეგ, ასო-ასო დასჭრეს სხეული და ისრე მოჰკლეს (1661 წ.). საქართველოს ეკლესიამ სამნივე ესე სანატრელნი აღიარა წმიდანებად. ლეობა მათი ღლე აღსრულებისა მათისა—18 სექტემბერი. სხეულნი წმიდათანი ¹⁾ სამნივე ჰმარხიან იკორთას ტაძარში.

პრა უყეთეს მღვომარეობაში იყო ქრისტიანობა ქართლში. ჯერ როსტომის დროსვე მრავალნი ქრისტიანენი სპარსთა ზედ-გაელენისა და შიშისა გამო იღებდენ მაჰმადიანობასა. თიეთ მეფე მფარველი იყო მაჰმადიანთა. ეს იყო მიზეზი, რომელ მეფეს მკიცხაევ, ქრისტიანეთ მფარველი, ძაითლის ტახტზე თეიმურაზ I მსურველი, განათლებული ქათოლიკოზნი შედემოსი შეპყრობილ იქმნა როსტომისაგან და, რამდენიმე ხნის პყრობილობის შემდეგ, მალალის ციხილამ ჩაგდებულ მტკვარში. მაგრამ ჯერ არს აღენიშნოთ, რომელ როსტომისაგანაც და მახტანგ—შაჰ-ნაოზისაგანაც ბევრი საქრისტიანო საქმე გაკეთდა. ამათ შემდეგ გამეფე-

¹⁾ სამნი მარტვირნი, სამეხისად მარბოლოძენ; ერის მთაგარნდ ორნი, ქსნის მძანეზნი,

შალვა თვით იფრთეპს, ელისბარით აღისუფევენ.
მატაკარანი ბიძინა, მათ წინა-მსწრობი,
ასოთ განთვისით, სპარსთაგან იაყბარს,
შგრიდით ნაჭერად ნასწამთა ჰხმობს სიხარულით.

ბულმა მრეკლე I ¹⁾ გადააყენა სწავლული : კათოლიკოზი ნიკოლოზ და ბერი ანო ქრისტიანობასა.

ჩენი გკლესიის მასწავლებელნი მინც არა სცხრე-ზოდენ და ყოველ ღონისძიებას ხმარობდენ ქრისტიანობის დასაცეცლად. იგინი, როგორც შინ, ისე გარეშე საქართვე-

1) 1658—1669 წლამდის საქართველოში უმოგზაურნია იერუსალიმის პატრიარქს პაისის, რომელსაც თან ჰხლელია შთელი სინკლოტი და გამოჩენილი დოსითეოზი, რომელიც შემდეგ პაისის მოადგილის ნეკტარიოზისა აღვიდა ტახტსა ზედა იერუსალიმის პატრიარქისა. პაისი ღაზიკით, გურიით შემოსულა იბერიაში, ყოფილა მცხეთას, თბილრსში, გელათში, ქუთაისში, მოქეში და ყველგან უმოგზაურნია. მისი მგზავრობა დაწვრილებით აუწყრია დოსითეოზს თვის შესანიშნავს თხზულებაში იესტორია იერუსალიმის პატრიარქთა (Bulletin Scientifique თარგ. მ. ს. სელეზნევისა). ამას გარდა შესანიშნავნი ეპისტოლენი თვით პატრიარქის დოსითეოზისა საქართველოსადმი. პირველი ეპისტოლე იწყობა ასრე: უებრწყინვალესო, უედიდებულესო, უუმადლესო და მრავალ-მშვენიერო, მეფეო ქართლისაო, და ყოვლისა ზემოსა იბერიისაო, ბატონო კირ-ნიკოლაოს (ე. ი. ერეკლე I). . . (პატრიარქი მოიკითხავს, კურთხევას უგზავნის, ჰსურს მისთვის სიცოცხლე და დლე-გრძელობა). შემდეგ ამბობს: ბაგრატიონთ შთამომავლობა, ესე იგი კეთილ-შასხურნი მყენი იგერიისანი ძველადგანვე იყენენ მფარველნი და კტიტორნი წმიდისა და ცხოველს მყოფელისა ქრისტეს საფლავისა. მფარველები იმიტომ, რომ ბერძენთ მეფეო, მსიირის მეფეებთან ომების დროს, იერუსალიმის მონასტრები და შინენ აღუგველნი მხოლოდ იგერიელთ მეფეთ წყალობით; კტიტორები იმიტომ, რომ ბერძენ-ფრანგთა სარაცინებთან ომების დროს ეს მონასტრები სრულიად დაბკველებულნი იყენენ და ინგრეოდნენ, მაგრამ, როგორცა სხანს ერთი ქართული სიგელიდამ, შენახულიდამ წმ. გოლიგოთაში, ქართველთ მეფეთ განუახლებათ და დაუცვათ იგინი. შემდეგ დოსითეოზი ჩამოსთვლის უველა შეწირულებათა ქართველთასა, რომელიც მისივე ჩვენებით აღუ-

ლოისა, ეკლესიის საქმეებში იღებდენ მონაწილეობას. მაგ. მოწოდებია ამეკარ პლექანდრიის პატრიარქის პაისისა საქართველოდგან მოსკოვში წინააღმდეგ ნიკონისა იგზაუნებიან მიტროპოლიტი მჰიფანე და არხიმანდრიტი მახომი.

მატება ვიდრე 150,000 შიასტრსა (გროშა); კიდევ სთხოვს მეფესაც და ერსაც, რათა მიაწოდონ იერუსალიმის მონასტრებს საჩუქარო, რადგან მათ დასდებიან 100,000 შიასტრი ვადო. იერუსალიმის ტაძრებში წირვის დროს იხსენებიანო: მეფე დავითი, დედოფალი ელენე, მეფე ერეკლე I, დედოფალი ანა, ქათალიკოზი ევდემოს, თეკლე, ლუარსაბი და სხ. ერეკლეს თავის დედა ელენესთან გაუგზავნია იერუსალიმის მონასტრებისათვის ეროხელ 1667 შიასტრი, მეორეთ 1,000 შიასტრი (იხ. ბროშ. *Послания Іер. Патр. Досиѣ въ Грузію* გვ. 1—26).

მოღვაწეობა ვახტანგ მე VI-სა.—ტიპოგრაფიის დაარსება და ბეჭდვა მრავალ-გვარ წიგნებისა.—დავა სპარსთა და ოსმალთ შორის საქართველოს ფეოდალისათვის.—ქრისტიანობა საშინელ მდგომარეობაში.—თეიმურაზ II მშვიდობიანობას აშუარებს.—იმერეთი-დგან იღვევებიან ოსმალნი.—ქუთაისში ტიპოგრაფიის დაფუძნება.—თელავსა და თბილისს არსდება სემინარიანი.—საქართველოს მოღვაწენი: ანტონი I, გაიოზი და სზვანი.—ქართველთ ბერნი აშენებენ ტაძრებს დარუბანდში, აშტრანხანს და ყიზლარს, საცა დაარსეს სასწავლებელიცა.

უკეთესნი ღღენი დაუდგა საქართველოს მეფე ვახტანგ მე VI დროს. თვით ვახტანგი იყო ლეთის მოყვარე, კეთილი, სწავლული კაცი. მან შეადგინა სჯულის კანონი¹⁾, დამყარებული ქრისტიანებრივ სარწმუნოების სწავლაზედ და ამან ღიდად დაიფარა ხალხი გარყვნილობისაგან და მაჰმადიანთა სწავლისაგან. მეფემ აღიუყანა ქათოლიკოზის ტახტსა ზედა ხარისხ ჩამოხდილი ქათოლიკოზი ნიკოლოზი, (ლეთის-მეტყველი და ფილოსოფოსი) რომლის სიკვდილის შემდეგ ქათოლიკოზობა მისცა ძმასა თვისსა ლომენტი III, რომლის დახმარებით შეუდგა ეკლესიების აგებას, დანგრეულთა და გაოჯრებულთა მოწასტერთა განახლებას. ქრისტიანობის დასამკვიდრებელად და სასულიერო წოდების

1) ესე კანონი შეიტავენ:

1. თვით ვახტანგისაგან შედგენილ 276 მუხლთა.

2. ბერძენთა კანონებს—სული 420 მუხლი.

გასამზნევებელად შედგენილ იქმნა კრება სწავლულთა პირთაგან. ამისთანავე პირთაგან შესდგა კომისია, რომელმაც გამოიკვლია და შეადგინა ისტორია საქართველოისა ზიორგი ბრწყინვალისადამ მახტანგის დრომდის. მრავალნი საღ?თო და საერო წიგნნი ¹⁾ აღბეჭდილ იქმნენ პირველად საქართველოში მახტანგისაგან დაიარსებულ სტამბაში. აღბეჭდილნი სასულიერო წიგნნი იგზავნებოდენ საქართველოს ყოველ კუთხისკენ ეკლესია-მონასტრებში სახმარებლად. მახტანგმავე დააარსა სასწავლებელნი, საცა ასწავლიდნენ ყველასა, განურჩევლად წოდებისა და ხარისხისა: საღმრთო წერილსა, ფილოსოფიასა და სხ. ამგვარის მისის მოღვაწეობით, საქართველოს მონასტრებიდამ მალე დროში სწავლა-მეცნიერება დატრიალდა მთელს საქართველოში და ხალხი, ცოტა არ იყოს, მოსულიერდა, როგორც ზნეობრივის მხრით, ისე ნიეთიერის. მახტანგმა იერუსალიმის ტაძრებსაც მიაწოდა თვისი წელილი. მან იერუსალიმის ქართველთ ტაძრებს გაუგზავნა 2,000 თუმანი (20,000 მანეთი). ძეთილთა ბერ-მონაზონთა ამისთვის მე-

3. სომეხთა კანონებს—სულ 431 მუხლი.

4. მეფის გიორგი VI კანონებსა—46 მუხლი.

5. ალბულას კანონებსა, დაწერილია 1446 წ.—სულ 176 მ.

6. მოსქეს სჯულთა, გამოკრეფილია დაბადებულად—სულ 52 მ.

7. ქათოლიკოზთა კანონი, შედგენილი იმერეთის ქათოლიკოზის ევდემოს II-საგან 1667 წ.—სულ 24 მუხლი.

8. ადგილობრივთა ჩვეულებათა, ქველბური დროიდგანვე დაშენილითა ხალხში—სულ 74 მუხლი და სულ 1499 მუხლი.

¹⁾ ეს წიგნები არიან: სახარება, სამოციქულო, დავითნი, დაბადება, ღოცვანი, ქართლის ცხოვრება, ვეფხვის-ტყუასანი, სჯულის

უეს გამოუგზავნეს სასწაულთ-მოქმედი ოქონის ლეთის-მშობლის ხატი, რომელიც ბოლო ღრომდის ინახებოდა ზაენათის ტაძარში.

სამწუხაროდ ეკლესიისა და საქართველოსა, ოსმალნი, რომელთაც ეპურათ დასავლეთი ივერია, გადმოვიდნენ აღმოსავლეთის ნაწილშიაც, გაიმარჯვეს სპარსელებზე და ალიყვანეს ქართლის ტახტზე გამაჰმადიანებული იესე, წოდებული მუსტაფა-ფაშად. მახტანგი კი, ფრიად შეწუხებული საქართველოს უნუგეშო მდგომარეობით, წაიდა რუსეთში ¹⁾ შემწეობის სათხოვნელად წინააღმდეგ სპარსთა და ოსმალთა. იესემ ხელ-ახლა გააერყელა მაჰმადიანობა. ბაგო მეჩეთები და მფარველობა დაუწყო მაჰმადიანთა. ძრისტიანთა მფარველნი და ულეთო მეფის გამკიცხაენი იყენენ ქათოლიკოზნი ლომენტი და ღვით-ბარესჯის უდაბნოს წინამძღვარი იოანე სააკაძე.

ოსუმცა სრულიად საქართველოს ჯერ-ჯერობით ჭელობდენ რსმალნი, მაგრამ სპარსელთ ფიქრადაც არ მოსდიოდათ მათთვის დაეთმოთ ეს ქვეყანა. იგინი ხშირად ეცეშოდნენ საქართველოს, აოხრებდენ ეკლესიებს და ატ-

წაგნი და შრ. სხვანი. ეს უკანასკნელი შემდეგში გადათარგმნილ იქნა რუსულად და 1837 წ. დაიბეჭდა პეტერბურღში, სენატის ტიპოგრაფიაში (პ. იოსელიანი).

¹⁾ განტანგისაგან რუსეთისადმი მიმართვა პირველი მაგალითი არ იყო. შემწეობის სათხოვნელად ვახეთის მეფეთ: ალექსანდრე I-მა (1492 წ.), ალექსანდრე II (1587 წ.), თეიმურაზ I (1619 წ.) მიჰმართეს რუსეთს ხელმწიფეთ იოანე III, თეოდორე იოანეს ძეს და ამაღაც აღუთქვეს თვისი მფარველობა და შემწეობა (იხ. Ист. рос. Рос. Карам. т. VI, გვ. 250, т. X, გვ. 63).

ყვევებდნენ ქრისტიანებს. ამასობაში ოსმალნიც განდევნეს ამერეთიდან, მაგრამ მალე (1723 წ.) ოსმალთ დიდი ჯარი წამოედგა სპარსელთა, დაამარცხა და განდევნა იგინი, გამოაცხადა თვისი მთავრელობა ამერეთზედ და მას განუჩინა მმართველად — ფაშა, რომლის სატახტო ქალაქად გახდა ობილისი. სპარსელნი ხელახლა წამოედგინენ მათ. წაიკიდნენ დევები და შუაში კოზაკი გაქვლიტესო, რომ იტყვიან, სწორეთ ისრე მოუვიდა საქართველოს რომლის ნიადაგზე ბრძოლამ ამ ორთა ხალხთა შორის ქვეყანა სრულიად გააოხრა, ზნეობით დასცა და გაალაჩინა. მძლავრნი ოსმალნი ხარჯს გარდა კიდევ სხვაფრივაც ჰყვლეფუადენ არა თუ ხალხსა, თვით ეკვლესიებსაც, მონასტრებს და ეპისკოპოსთაც. იმერეთის ხალხისაგან ყოველ წლივ, ფულს გარდა, იღებდნენ ხარჯად რამდენიმე ყრმასა და ქალსა; ამერეთზედაც გააწერეს ეს სამარცხენო ხარჯი. ზოგიერთი იმერეთის წარჩინებულნი იმდენად ზნეობა დაცემულნი იყენენ, რომ ქრისტიანთა ჰყიდდნენ ოსმალთ ბაზრებში¹⁾. ამერეთის ქათოლიკოზი დომენტი III ცხადლივ ჰკიცხედო ოსმალთა. მაგრამ იგინი არას უგონებდენ; მაშინ დომენტი ვაჟკაცურად წარსდგა სტამბოლის კარზედ სულტნის წინაშე, რათა აღზადოს საქართველოს

¹⁾ იერუსალიმის პატრიარქი თავის ეპისტოლეში იმერეთის, ოდიშის, საქართველოს, სვანეთის, აბხაზეთის და სრულიად ქვემოისა იმერეთის ქათოლიკოზს გრიგოლს (დორთქიფანიძე), სხვათა შორის, სთხოვს მოახდინოს კრება, რომელმაც აღუკრძალოს ყოველთა გაყიდვა ქრისტიანთა. ვინც არ დაიშლის, ის შეაჩვენონო. ქრისტიანთა გამყიდვად მღვდლებს და ბერთ ჩამონდეს ღირსება და შეჩვენებულ იქმნენ. (იხ. ქართ. სასულ. მახარ. მანისი 1866 წ.).

მწარე ესე სასმელი. ხოლო თბილისის ფაშის დაბეზღებით ღომენტის არა თუ შეუსმინეს, არამედ ქათოლიკოზი დამწყედელუ იქმნა საბერძნეთის ერთ კუნძულზე. მცხეთის ტახტზე მოქრთამეობით აღვიდა ძირილე. ამისთანა უნუგეშო მდგომარეობაში იყო ივერია და, მაშასადამე, ქრისტიანობაც. ძვეყანას ეკირვებოდა მწყვლელი და კიდევ აღმოჩნდნენ. მსენი იყენენ თეიმურაზ II და მრეკლე მეორე.

თეიმურაზი პატარაობიდანვე აღიზარდა სპარსეთის კაზზე. იგი იყო ახოვანი, მხნე და ერთგული სპარსეთის შაჰის ნადირისა. თეიმურაზი ერთგულობისათვის დანიშნულ იყო სპასვეტად სპარსეთის ჯარისა. ზანძინებულმა ნადირმა თვით წამოიყვანა სპარსეთის მხედრობა, შეებრძოლა ოსმალთა ჯარსა (80,000 კაცს), სახელოვანად დაამარცხა იგი და აიღო ზანჯა, თბილისი, მრევენი და სხ. აქედგან წაფიდა სპარსეთში და იქ გაიწერა ძე თეიმურაზისა მრეკლე, გამოჩენილი და განთქმული თვისის ვაჟ-კაცობით, მისი მამა თეიმურაზი კი დანიშნა მეფედ კახეთისა. — 1744 წ. მრეკლეს მისცა ნადირმა სამეფო ძახეთისა და თეიმურაზს სამეფო ძირთლისა.

მამა და შვილი შეუდგნენ ქვეყნის შენებას. მათ ჰშველოდა განათლებული ქათოლიკოზი ანტონი I, რომელსაც შეუჩნდნენ ქათოლიკეთ მისიონერნი; მათთან დაახლოვებისა გამო შესწამეს ანტონს ქათოლიკობის მიღება და თეიმურაზმა განდევნა ¹⁾ იგი საქართველოდგან.

¹⁾ ამასთანავე თეიმურაზმა ქათოლიკედ სრულიად განდევნა ქათოლიკეთ მისიონერნი და მათი ეკლესია მართლ-მადიდებლობით შეპარად განაღდა (წოდენ).

ანტონი წაეიდა რუსეთსა, თავი იმართლა შუწმიდეს სინოდის წინაშე და დანიშნულ იქმნა არხიეპისკოპოსად მლადიმირის ეპარხიისა (1757 წ., 27 ნოემბერს.—*БѢТЪ. ტ. I*).

მალე ნადირის წყალობა მოაკლდათ ქართველთ მეფეთა, რადგან ე ენი რიგიანად არ ემსახურებოდენ. მას და სცილობდნენ მის მთარეელობიდამ გამოსელას და რუსეთის ერთგულებას იჩენდენ. ნადირი იმუქრებოდა ქვეყნის აკლებას, რის გამოა თეიმურაზი წაეიდა რუსეთში შემწეობის და მთარეელობის სათხოვნელად, ქართლ-კახეთის მეფედ კი დაშთა მრეკლე II (1762 წ.).

სპარსეთში მოჰხდა არეულობა. ამით ისარგებლა მრეკლემ და შეეღვა ხალხისთვის და სარწმუნოებისთვის ზრუნვას. თბილისის ტიპოგრაფიაში აღბეკდა ყოველ-გვარი სასულიერო წიგნები და დაურიგა ეკკლესიებს სახმარებლად. ღაიწყო განახლება ზოგიერთის ეკკლესიებისა. რუსეთიდგან გამოიწერა ანტონი I და ისეე ქათალიკოზობა მისცა. დაულალაემა ამა პირმა, მეფის დახმარებით, მონასტრებში დააარსა სკოლანი ყრმათა სასწაელოლნი, მათთვის შეადგინა სახელმძღვანელოლნი და აგრეთვე შეთხზა და გადმოსთარგმნა მრავალი სხვა წიგნები ¹⁾ და ყოველ მონასტერს ბიბლიოთეკისათვის გაუგზავნა თითო ცალი.

1) ანტონ I შრომანი:

1, ღვთის-მეტყველება, 2, წყობილ სიტყვაობა, 3, მზა-მეტყველება, 4, განმარტება მოციქულის პავლეს ეპისტოლისა რომაელთა მიმართ, 5, განმარტება 50 ფსალმუნისა, 6, სვინაქსარი, 7, ისტორია ვეფსოს მსოფლიო კრებისა, 8, კატელორიანი არისტოტელისა, 9, ფილოსოფია ბაუმიესტრისა, 12 ქართული ღრამატიკა და სხვანი.

ამწიროს მოღვაწეობით ანტონმა ბერ-მონაზონნი გაანათ-
ლა და სასულიერო წოდება შეიქმნა ღირსეულ მწყემსად
ხალხი-ა. მონასტერთა სკოლებში სწავლობდენ ურველი
წოდებიდამ. ანტონის გამხნეებამ და მთარეელობამ საქა-
რთველოში დაჰბადა მრავალნი განათლებულნი პირნი.
დეკანოზი ზაქარია ზაბაშვილი, ავტორი „ქატის ომისა“,
თბილისის მთავარ-ეპისკოპოსი ტიმოთე, ავტორი „მოგზაუ-
რობისა წმიდა ადგილებში“, მთავარ-ეპისკოპოსი ათანასე,
რომელიც მეფე მრეკლემ 30 მაისს, 1752 წ. გაგზავნა
რუსეთში იმპერატრიცა ელისაბედისაგან შექმნობის სათხო-
ვნელად. ათანასე იქვე რუსეთში დარჩა და 21 დეკემბერს
1761 წ. უწმიდესის სინოდის ნება დართეთ მოსკოვში
გახსნა ქართული ტიპოგრაფია და დაიწყო სასულიერო
წიგნების ბეჭდვა¹) მისივე თხოვნით (20 ოქტომბერს
1769 წ.) უწმიდესმა სინოდმა ნება დართო გაეგზავნოს
საქართველოს ედრონახევარი მირონი ეკლესიებში მოსახმა-
რებლად²) (სინ. არხ. საქმე 1769, № 297). აგრეთვე ღვეითი
თბილისის სემინარიის რექტორი; ბაიოზი რექტორი თე-
ლაუი: სემინარიისა. ამ განათლებულმა მღვდელ-მთავარმა

კორრექტორად ათანასეს ჰყვანდა მელქისედეკ კაკასიძე. ტი-
პოგრა: აში აღიუჭდენ: დავითნი, ლოცვანი, უამნი, სამოციქულო და
ანბანი მს ენაზე: ლათინურზე, ბერძნულზე და რუსულზე.

¹ ამ დრომდის მირონს ან სქართველოშივე ჰხარშავდენ, ან იწერ-
დენ სა რძნეთიდამ. ესლა კი არეულობისა და შიშინაობისა გამო ვერც
საქართ: ჯოში მოხარშეს და ვერც საბერძნეთიდამ გამოიწერეს. 1774
წელს მ. რონი უკანასკნელად მოხარშულ იქმნა მცხეთაში.

დაგვიტოვა მრავალი მეტად სასარგებლო შრომა¹⁾. ამანვე დროს გაერცვლდა და მონასტრების სკოლებში შემოვიდა შესანიშნავი ლექსიკონი²⁾ სულხან საბა ორბელიანისა, პაპა ძლემენტი მე XI მეცადინეობით გაუჩანგებულისა. ამან მოიმგზავრა მეროპა, იყო იტალიაშიაც და სხ. საქართველოში დაბრუნების შემდეგ დასწერა აგრეთვე «სიბრძნე სიცრუის» წიგნი და სამოთხის კარი.»

იმერეთის საქმენი უნუგეშო მდგომარეობაში იყო. ოსმალთა მეცადინეობით წარჩინებულ გვართა და მთაერებ შორის ჩამოეარდა უკმაყოფილებანი, შინაური შუთათი. ოსმალთა და ახალციხის ფაშის ჯართა გააოხრეს მრავალი ეკკლესიანი, მრავალი ქრისტიანე გაამაჰმადიანეს და ხალხში გააერცვლეს ვაჰრობა ქრისტიანებთან. ამ მდგომარეობაში მეფე სოლომონ პირველი ითხოვს შემწეობას რუსეთისაგან. რუსეთის ჯარი დაეცემა ოსმალთა იპერეთში, ამარცხებს მათ და ძუთათისის ციხეში ჩაკეტულ ოსმალთაც მუსრს აღენს და ამნაირად ანთაეისუფლებს იმერეთს მათ მფლობელობიდან.

ამის შემდეგ მეფე სოლომონ 1 მოიწევს სასულიერო კრებას და ამკრებაზედ აღუკრძალავს ხალხს ტყვეთა

1) საეკლესიო ისტორია, თარგ. რუსულიდან, სასულიერო რელიგიონტი პეტრე დიდისა, ღვთის-მეტყველება მიტროპოლი. პლატონისა, ისტორია ძველთა სამეფოთა, როლლენისა, ქართული ღრამმატიკა, შენიშვნანი საქართველოს ისტორიაზედ და სხანი—სულ 13 წიგნი, გარდა ქადაგებათა.

2) ეს ლექსიკონი 1884 წელს საფასითა გორის ეპისკოპოსის ალექსანდრესი და რ. ერისთავის რედაქტორობით აღიბეჭდა თბილისში და იყიდება ოთხ მანეთად.

და ქრისტიანეთ ყიდვას. შინც არ დაემორჩილებოდა ამ ბრძანებას, იმას შეაჩვენებდნენ. მეფე ზოტაქის და მოლვაწობს ხალხ-სათვის და აგებს ეკლესიებს. მსმალნი, რუსთა წასვლის შემდეგ, ეცემიან სოლომონს და ამარცხებენ პას ჩაქეთან.

მეფე სოლომონ II აგრეთვე სცდილობს და მოლვაწობს ხალხსა ზნეობის გასაუმჯობესებლად. სამეგრელო-იმერეთ შუა მშვიდობიანობის ჩამოსადგმად იგი ირთავს სამეგრელოს მთავრის ასულს მარიამს, მრავალგან ხსნის სკოლებს. მუთაისში აარსებს ტიპოგრაფიას და ჰბეჭდავს სასულიერო წიგნებს ¹⁾.

სამეგრელოს, ბურჩხას, იმერეთს, ამერეთს და, საზოგადოდ, მთელს საქართველოს, როგორც ეხედავთ, ჰყვანდნენ თვისნი მოლვაწენი და კეთილნი მწყემსნი, რომელნიც ხშირად მეფეთ და მთავართ ჩამომავალნი იყვნენ და ამ მრავალ ტანჯულ ქვეყანაში იყვნენ სვეტნი სარწმუნოებისა. სახსოვრად შთამომავლობისა აქ მოვიხსენებთ რამდენიმე მათგანს:

ა) ანტონი ჰყონდიდელი (დადიანი), რომელმაც დაჰსწერა: რამდენიმე სიტყვა საუფლის წულო დღეთათვის, ცნობანი თავის დროინდელ ჟამისა, სია იმერეთის, ბურჩხის და სამეგრელოს მღვდელ-მთავართა.

ბ) მათოლიკოზნი საქართველორისა ზაქარია, მწერალი თავის დროინდელი (1617 წ.) ისტორიისა.

¹⁾ სოლომონის ტიპოგრაფიაში აღიბეჭდნენ: სახარება, სამოციქულო, უაზნი, დაჯიონი და სხ.

გ) ღოსითეოზი, ნეკრესის ეპისკოპოზი, ფილოსოფოსი (1671 წ.).

დ) მედომოსი აბხაზეთის ქათოლიკოზი (1662 წ.), შემადგენელი ქათოლიკოზთა კანონებისა (ნომოკანონი).

ე) არსენი ნიკორ-წმინდელი, ლეთის-მეტყეული, ფილოსოფოსი, განმმარტებელი საღმრთო წერილისა. შიწო, უმანკო ცხოვრებით განთქმული და წოდებული ანგელოზად.

ვ) მეფის ოციმურაზის დაჲ მაკრინე, სამშობლო წმიდანთათვის საგალობლების შემადგენელი.

ზ) იოანე ჩხატაურელი (ზურიიდამ), ბერ-მონაზონი, გამლექსავი ისტორიისა და შესხმათა წმიდანთათვის, აგრეთვე მომთხრობი საქრისტიანო ისტორიისა ჰობუღეთში და დასაეღეთ ზურიაში (1698 წ.).

ც) იობი, არხიმანდრიტი შიღარეთისა, წამებულთათვის საგალობლების დამწერი (1691 წ.).

თ) იმეციეთის ქათოლიკოზი ნიკოლოზ, განმმარტებელი საღმრთო წერილისა და საღმრთო ისტორიისა (1710 წ.).

ი) საქართველოს ქათოლიკოზი ბესარიონ (1724 წ.), ისტორიკოსი და ლეთის-მეტყეული.

ია) ღომენტი III, ქათოლიკოზი, რომელმაც შეადგინა საბერძნეთის ეკლესიის წმიდანთა ცხოვრების აღწერა.

იბ) ზედეონი, იშხანის მღვდელ-მთაფარი.

იგ) ოზილისის მთედელ-მთაფარი იოსები, სწავლული, განათლებული კაცი, მწერალი და ფილოსოფოსი.

იღ) იაკობ I, იმერელი, მწერალი; მოიმგზავრა პალესტინა.

იე) ღეკანოზი მიხეილ, რომელიც ჰექსედავდა წიგნებსა თბილისში.

ივ) მროველის ეპისკოპოსი ნიკოლოზ, მბეჭდავი სასულიერო წიგნთა თბილისში.

იზ) მცხეთის მღვდელ-მთავარი ბრიგოლ, რომელიც შრომობდა მახტანგის «სწაელულთა კომმისიაში».

ის) იოსებ სამეპელი, რომელმაც მოსკოვში განიხილა დაბადება და მეფის ძის ბაქარის ბრძანებით იგი აღსაბეჭდავად დაამზადა.

ით) იერომონახი ბრიგოლ (მახვანაშვილი), აღმწერი მეთევანის წამეგისა და სხ.

იკ) საბა ნინოჭმინდელი, ღეთისწიერი და განათლებული ეპისკოპოსი.

ამათ გარდა თვისის მაღალ-ზნეობრივის ცხოვრებით და მოღვაწეობით განითქვენენ: მარგლისის ეპისკოპოსი იოანე ¹⁾, სასწაულთ-მოქმედი; ნეკრესის ეპისკოპოსი ზე-

¹⁾ ეს იყო ქე გიორგი სააკაძისა (პ. იოსელიანი), დაიბადა 1666 წ. იყო გარესჯის ბერთ-უბნის იერომონახად. მიიღო მანგლელობა. შემდეგ მიიღო წინამძღვრობა ხირსის მონასტრისა და ქადაგებდა ქრისტიანობას საინგილოში და კახეთში. 1724 წ. წავიდა დარუბანდში, საცა აიშენა ეკლესია და დაიწყო ქადაგება დალისტანში. 1730 წ. უეწმიდ. სინოდის ნება-დართვით ააშენა იქვე ქვის ეკლესია მარიამ დედის შობისა და ერთი ც ზღვის პირზედ წმ. მოწამისა ეკატერინასი. 1737 წ. წავიდა აშტარხანში და დადგა ტროიცკის მონასტერში. აქ მან აღაშენა წმ. ღეთის-მშობლის ეკლესია, რომელიც 1746 წელს უეწმ. სინოდმა მონასტრად აღიარა. წინამძღვრად დაინიშნა ქართველი გერ-

ნონი, ზენნადი, ალავერდის მღვდელ-მთავეარი ზენონი,
ხარკაშნელი ეპისკოპოსი მიტროარი, სერაპიონი
და სხ.

მანოზი. იოანესავე მოთავეობით ყიზლარში აშენდა ჯვართ-ამაღლების
ეკლესია ქართველთათვის და იქვე 1737 წ. ქართველმა არხიმანდრი-
ტმა დანიელმა დააარსა სასწავლებელი. აქვე აღესრულა იოანე 1752 წ.
სხეული მისი მოტანილ იქმნა საქართველოში და სიონის სობოროში
დასაფლავებულ. ნათლის-მცემლის უდაბნოს იერომონაზი იოანე თვისა-
გან შედგენილს წიგნში (ჯვარ-მოსილი) კუმწმობს. რომელ სიკვდი-
ლის შემდეგაც იგი ახდენდა სასწაულებსა Пут. Зап. по Давест-
გв. 51 და Оп. Др. г. Тифл. 160—162 პლ. იოსელიანისა).

თ ა ვ ი X V I I

საქართველოს მდგომარეობა მე XVIII საუკ. დასასრულს.—ქრისტიანობა ამ დროს.—საქართველოს შეერთება რუსეთთან.—გავრცელება ქრისტიანობისა საინგილოში, სამცხე—საათაბაგოში.—უკანასკნელი ქათოლიკოზი საქართველოსა.—სია ყველა ქათოლიკოზთა.—ნინოს გაზის ჯვარი.—პირველი ექსარხოსი.—დაყოფა საქართველოსი ახალ ეპარქიებად.

პრა უმცირეს ხსენებულთა გვამთა ერისა და ქრისტიანობისათვის იღვაწეს შემდეგთა პირთა: მეფეთა: **თეიმურაზ I**, **თეიმურაზ II**, **პრჩილმა**, **ბატონიშვილთა: მახუშტიმ** (ძე მახტანგ მეექვსისა), **ბაქარმა**, **იოანემ**, **ლავითმა** და **მრავალთა** სხვათა. ჰეელა ამათგან ერს დაშთა სასულიერო და საერო თხზულებანი, რომელთაც დიდი მნიშვნელობა ჰქონდათ ხალხის ქრისტიანებრივად აღზრდისათვის და გონებრივად ამალღებისათვის.

ნუ ვინ იტყვის, რომ ქართველნი ამ დროს მოხვეწებით ყოფილიყვნენ. პირიქით ეს დრო საშინელი დრო იყო საქართველოსათვის. მრავალნი გარეშე მტერნი: **ოსმალინი**, **სპარსელნი**, **ლეკნი**, **განძენებულნი** საქართველოზე მოწვევისათვის რუსის ჯარისა ძაცკასიაში და მათ მუა-

რეელობაში შექელისათვის, შუოთი და დაეი-ღარაბა სამე-
ფო გეარში და მეუისადმი ორგულობა ზოვიერთთა მეზა-
ტრანეთაგან — აი სურათი საქართველოს მაშინდელი მდგომარე-
ობისა. თვით მევე მრეკლე იყო მოხუცებული. მისი
პასრი ხანჯალი ისრე ველარა სკრიდა, როგორათაც წი-
ნად. მას აღარ შეექლო ერთსა-და-იმევე დრ-ას პასუხი
ეგო ს.ნთათვის, ქარელთათვის, სპარსთათვის, ლეკთა-
თვის, ოსმალთათვის და ოსთათვის. შრისტეს მტერნი იე-
რიშით მოდიოდნენ ქვეყნის დასაზბევად. ამ მდგომარეობა-
ში მრეკლე ხელ-ახლა მაიქცა რუსეთის ხელმწიუვისადმი
და სთხოვა შემწეობა და უზენაესი მფარველობა. ამასობა-
ში შაჰი აღა-მაჰმად-ხანი დიდის ჯარით შემოდის საქარ-
თველოში ქრისტიანობის ამოსათხერელად. მოხუცებული
მრეკლე მას მცირე ჯარით უმაგრდება ოზილისში, პირე-
ლად კიდევ ამარცხებს მტრის ჯარს, მაგრამ ბოლოს მარ-
ცდება, მტარეალი შემოდის ქალაქში 10 სექტემბერს,
1795 წ. მრეკლე მიილტვის ანანურისკენ. — მთელი ქალა-
ქი გაცარცევს მტერთა. შრისტიანნი დახოცეს. მკლესიანი
შეურაცხ-ჰყენეს. ოზილისის მღვდელ-მთაფარი ღოსითეოზი
მისის სასახლიდამ ჩააგდეს მტკვარში. დახოცეს სხვა
მღვდელნიც. ლეთის-მშობლის ხატნი: სიონისა და მეტეხისა
ამ დროს დაიკარგნენ სამუდამოდ. თვით საფლავნიც აღ-
მოთხარეს და საყდარნი და ქალაქის შენობანი პირქვე და-
სცეს. ამნაირივე დღე დაადგა თითქმის მთელს საქართვე-
ლოსაცა.

მოხუცებული მრეკლე II 1798 წელს გარდაიცვალ-
და უკანასკნელმა მეფემ ბიორგი XIII (ძე მრეკლესი), ქვე-
ყანაში მშვიდობიანობის ჩამოსაგდებად, საქართველო დაუ-

თმო რუსეთის იმპერატორსა (1800 წ.) და მის შთამომავლობას წარსამართლად ქვეყნისა, დასაცველად ერისა და მისის საყვარელი სჯულისა. ასრე მოიქცნენ აგრეთვე მეფე იმერეთისა და მთავარნი: სამეგრელოსა, ბურჩისა, სეანეთისა და აფხაზეთისა. 1829 წ. რუსეთმა დაიპყრო საათაბაგოს ერთი ნაწილი, 1878 წელს კი მთელი საათაბაგო, გარდა ლაზისტანისა, რომელიც ისევ დაშთა მსმალეთსა. 1850—1863 წლამდის სრულიად დაპყრობილ იქმნა ძველი ქლისენი, ჰერეთი და პლბანია, გ. ი. ზაქათალის მახრა (სანგილო) და ღლისტანი. ღროთა ვითარებისა გამო ღლისტანში სრულიად მოსპობილ იყო ქრისტიანობა და სანგილოში, თუშკა ხალხი საჯაროდ აღვიარებდა მაჰმადიანობასა, ხოლო ჩუშად კი ისევ სწამდა შრისტე. რა წამს რუქებმა დაიპყრეს ეს ქვეყანა, იმე წამს შეიღთა ინგილოთა ¹⁾ მოთავეობით ქრისტიანობა მიიღეს, თითქმის, ყველა გამაჰმადიანებულთა ქართველთა. სამწუხაროდ, საათაბაგოში უფრო ღრმად გაედგა ფესვი მაჰმადიანობასა, სიახლოვისა და დიდი ხნის მფლობელობისა გამო ოსმალთა. თითქმის მთლად ხალხი გამაჰმადიანებულიყო და ეხლაც უმეტეაი ნაწილი ხალხისა მაჰმადიანია და ზიზლით უყურებს ქრისტიანობასა. ღილნი და მშენიერნი ტაძარნი ამ ქვეყნებში (მფიზისა, სათლელისა, საფარისა, მარძიისა და სხვ.), მოწამენი წარსულის ღროთისა, ეხლაც

¹⁾ ესენი იყვნენ: ი. ბულულაშვილი, გიორგი ჯანაშვილი, ვ. ბულულაშვილი, ს. დარეჯანაშვილი, ნ. თამაზაშვილი და სხ.

გაოხრებულნი არიან ¹⁾). ხალხი, მცირე ნაწილის გარდა, ისევ ლოკულობს მეჩეთში. ძველ არანში (ზანჯის მხარე) ქრისტიანობის ხსენებაც აღარ არის. თუშეთში, ხევისურეთ-შავეთში, სენეთში, აბხაზეთში ქრისტეს ეკლესია შეი-რყა... ამ ქვეყნებში ზოგიერთი არიან მაჰმადიანნი, ზო-გნი კი, თუმცა ქრისტიანობენ, მაგრამ ქრისტიანებრივს წესებს არ აღარუღებენ ისე, როგორც ჯერ არს...

საქართველოს უკანასკნელ ქათოლიკოზად ²⁾ იყო

¹⁾ იხ. ამისთვის ძვირფასი შრომა დ. ბაქრაძის «Археол. пу-теш. по Гуріи и Адчарѣ.»

²⁾ არჩიეპისკოპოსნი და ქათოლიკოზნი საქართველოსანი:
ა. არჩიეპისკოპოსნი.

ა, იოანე I 318-364 წელს.	გ, იოანე II 434 წელს.
ბ, იაკობ 364-379 —	ზ, გიორგი — —
გ, იობი 379-405 —	ს, ვასილი — —
დ, ილია 405-408 —	თ, მობიდანი 434-446 წ.
ე, სიმეონ 408 —	ი, მიხეილი (მიქელ) 446-457

ბ. ქათოლიკოზნი:

1, პეტრე 457 წ.	9, სამუელ II 587 —
2, სამოელ I 499 —	10, სიმეონ II 600 —
3, თაგებჩად 541 —	11, ბართლომე 603 —
4, ჩილირმან 542 —	12, იოანე I 620 —
5, სება 555 —	13, ბაბილე 629 —
6, ევლავიოზ 560 —	14, თაბორი 663 —
7, შაკარი 572 —	15, იოანე II 717 —
	კლაშენტი 900-903
8, სიმონ I 581 —	16, იოანე III 1089 —

ანტონი II (ძე შარვალი II-სა), რომლის დროს საქართველომ დაუბრუნდა ძვირფასი საუნჯე—ნიწოს ვაზის ჯუჯა

17, ნიკოლოზ I 1150 წ.	38, აბრამ II 1494 —
18, მიხეილ (მიქელ) I 1160 წ.	39, ვასილი II — —
19, თეოდოსი I 1169 წ.	40, დოროთეოს II 1522 —
20, იოანე IV 1171 —	41, მელქისედეკი 1525 —
21, თეოდოსი II 1202 —	42, გერმანოზ 1532 —
22, ნიკოლოზ II 1209 —	43, ნიკოლოზ V 1548 —
23, ევთიმე I 1216 —	44, დომენტი I 1559 —
24, ნიკოლოზ III 1240 —	45, მალაქია 1580 —
25, აბრამ I 1279 —	46, ზაქარია 1603 —
26, ევთიმე II 1301 —	47, ევდემონ II 1634 —
27, ვასილი I 1345 —	48, ქრისტეფორე 1642 —
28, დოროთეოსი I 1357 —	49, დომენტი II 1660 —
29, გიორგი I 1375 —	50, ნიკოლოზ VI 1675 —
30, ელიოზ I 1391 —	51, იოანე V 1688 —
31, მიხეილ (მიქელ) II 1396 წ.	52, ევდემონ III 1704 —
32, დავით I 1407 წ.	53, დომენტი III 1705 —
33, ელიოზ II — —	54, ბესარიონ 1724 —
34, თეოდორე — —	55, ნიკოლოზ VII 1741 —
35, შიო 1430 —	56, ანტონი I 1744 —
36, დავით II 1462 —	
37, ნიკოლოზ IV — —	57, ანტონი II 1788-1811 წ.

ქათოლიკოზნი აბზაზ-იმერთანი:

ა, არსენი 1390 წ.	ი, სიმონ 1666 წ. (მოკვდა)
ბ, იოაკიმე 1472 —	კ, ევდემონ II — —
გ, მალაქია I 1533 —	ლ, დავით 1680 წ.
დ, ევდემონ I 1582 —	მ, გრიგოლ II 1731 —
ე, ევთიმე — —	ნ, გერმანოზ 1742 —
ვ, მალაქია II 1628 —	ძ, ნიკოლოზ — —

რი ¹⁾ (განკარგულებისამებრ იმპერატორისა ალექსანდრე I-სა 15 ოკტომბერს, 1801 წელსა). ანტონი II ჰმართაელა სამწყსოს 1788 წ. 1811 წლამდე: მისივე გამეგობაში

ზ, მაქსიმე I	— —	ო, იოსებ	1779 —
ზ, გრიგოლ I	1631 —	პ, მაქსიმე II	—
ო, ზაქარია	1658 —		

კირონი (V საუკ.), ილია (XI საუკ.), არსენი (XI საუკ.)

¹⁾ სიგარძე ჯვრისა არის I¹/₄, სიგანე 8/4 არშინი. შერუღია ჟმებითა ნინასითა. ჯვრისთვის გაველებულია ქვირფასი გვადრუცი (კილობანი) ქართველთა მეფეთაგან. შემდეგ აღსრულებისა მოციქულთა-სწორის, ჯვარი ინანებოდა მცხეთის სამთავრო ტაძარში. 457 წელს წმ. შუშანიკის განკარგულებით შიშისა-გამო ცეცხლთაუყვანის-მცემელთა, იგი წაღებულ იქმნა ტაოში და აქედგან რამდენიმე ხნის შემდეგ გადიტანეს სპერში და იქილგან კაპოეტის ციხეში. შემდეგ ამისა ჯვარი ესე გადაჰქონდათ ერთი ადგილიდგან გორეში: ვანანდში და ქალაქ ანს. ჯვარი ვაზისა მცხეთის სობოროში იმყოფებოდა 175 წ., კაპოეტის ციხეში და ვანანდში 459 წ., ყარსში 164 წ., ანში 142 წელს. ანის აღების შემდეგ მონგოლთაგან დედოფალმა რუსუდან და ეპისკოპოსთა გამოითხოვეს იგი და დასდვეს ისევ მცხეთის ტაძარში. შემდეგში, როდესაც შიშინაბა იყო საქართველოში, ჯვარი ვაზისა დამალეს წმ. სამების ეკლესიაში — ყაზბეგში, შემდეგ ანანურში და შემდეგ არშის ციხეში. 1749 წელს საქართველოს მიტროპოლიტმა ტიმოთემ საიდუმლოდ წაიღო იგი რუსეთში და მიართო მეფის ძეს ბაქარს. 1801 წ. ბაქარის შვილის-შვილმა გიორგი ალექსანდრეს ძემ მიართო ჯვარი იმპერატორს ალექსანდრე I, რომელმაც მეორე წელიწადსვე გამოუგზავნა ქართველთა. ანტონიქათოლიკოზი დიდის ამბით მიეგება ჯვარს თბილისის გარე, მიიღო ჯვარი კოვალენსკისაგან, წაიღო და დასდო სიონის სობოროში, საცა ეხლაც ასვენია.

1795 წლიდამ იყო სამწყსო მთელი საქართველოისა ¹⁾. 10 იელისს, 1811 წელს ანტონი დათხოენილ იქმნა თვისის თანამდებობიდამ ²⁾; უქაზისამებრ იმპერატორისა ქათოლიყოზობა გაუქმდა და მაგიერ ამისა დაწესდა გქსარხოზობა. ამასთანავე ექსარხოზებს მიენიქათ უფლება წოდებულ იყენენ წვერად შუშინდესის სინოდისა. პირველი ექსარხოზი საქართველოისა იყო მარლაამი (პრისთავი). საეკლესიო საქმეების წარსამართავად დაარსდა დიკასტერიი. იმერეთის ეკლესიას კი ჯერჯერობით 1811 წლიდამ დამოუკიდებლად განაგებდენ იქაური არქიელნი. 1815 წელს თბილისში დაარსდა „საქართველო-იმერეთის სინოდის ქანტორა.“ 1814 წ. მარლაამის ³⁾ მაგიერ მქსარხოზად დაინიშნა რიაზანისა და ზარაის არხიეპისკოპოსი თეოფილაკტე ⁴⁾. აჰან გახსნა თბილისში სასულიერო სემინარია, თელავში, ზორში და სიღნაღში კი სასწავლებელნი. ამგვარივე სასწავლებელი გახსნა მუთაისშიაც. ამავე დროებში დაწესდა „მსეთის სასულიერო კომისია“ გასაერცვლებ-

1) 1795 წ. კიევში გარდაიცვალა უკანასკნელი ქათოლიყოზი აბხაზ-იმერეთისა მაქსიმე II.

2) ქათოლიყოზი ანტონი II გარდაიცვალა ნიჟნი-ნოვგოროდში 1828 წ. 21 ნოემბერსა, 66 წლისა.

3) მარლაამი, გაწვეული რუსეთში, გარდაიცვალა მოსკოვში 1830 წელსა.

4) მარლაამის და თეოფილაკტეს გარდა საქართველოს ექსარხოზებად იყენენ შედგენი: მიტროპოლიტი იონა, არხიეპისკოპოსნი: მოსე, ევგენი, ისიდორე, აწ მიტროპოლიტი პეტერბურლისა, ეგსევი, თონაიე, აწ მიტროპოლიტი მოსკოვისა და 1882 წლიდამ სუფევს აწინდელი ექსარხოზი, მაღალ-ყოვლად უსამღვდელოესი არხიეპისკოპოსი შავლე.

ლად და აღსადგენად ქრისტიანობისა მთებში. ამერეთში დაწესდა თანამდებობა ეპისკოპოსისა, სახელ-წოდებით „ეპისკოპოსი ზორისა.“ ბოდბეში დატოვებულ იქმნა 1830 წლამდე მიტროპოლიტობა შიზიყისა. 1819 წ. იმერეთი-დამ რუსეთში გაწვეულ იქმნენ: მუთათელი ღოსითეოზი და ზენათელი შეთიმე (პირველი ჰმარხია ანანურში, მეორე ნოვეგაროდის გუბერნიაში, ალექსანდრესეირის მოწასტერში); იმერეთში დაწესდა ერთი ეპარქია—მუთაისისა. აწ ჰყონდიდის ეპისკოპოსი ანუ სამეგრელოსა და ეპისკოპოსი ზურიისა ემორჩილებიან მუთაისის ეპისკოპოსს და მასთან ერთად საქართველოს ექსარხოსს, რომელიც თავის მხრით ემორჩილება უწმინდესს სინოდსა. სამწყსოის გარდა, ექსარხოსი განაგებს თბილისის სემინარიასა, თელავის, თბილისის, ზორის, მუთაისის და სამეგრელოს (ე. ი. ჰყონდიდის) და ზურიის სასულიერო სასწავლებელთა.

და მ ა ტ მ ბ ა .

მირონის გურთხევა—სასახლის წესნი.—ხარის-
ხნი სასულიერო წოდებისა.—ღირსება სასულიერო პი-
რთა.—საეკლესიო გალობა ქათოლიკოზ-პატრიარქ-
თა შესამოსელი.—ქათოლიკოზ-პატრიარქთა შესა-
მოსელი.—ქორონიკონი.—დღესასწაულნი წმიდან-
თათვის.

მირონის გურთხევა. წესნი მირონის გურთხევისანი
დაადგინა სრულად საქართველოს მეფემ არჩილ შირველიძე,
446—450 წლებში. მირონი იხარშებოდა მცხეთის სამთავ-
რო ტაძარში. ამ დროს ესწრებოდნენ: მეფე, ერისთავნი, ვე-
ლა ხელთ-უთაღნი და არქეპისკოპოსნი. როდესაც დიდ ხუთშაბათსა
ვეელანი წესისამებრ შეიკრიბებოდნენ, მაშინ სამთავროს მიტ-
როპოლიტი უნდა მდგარიყო მირონის მოსახარებავ მასალებთან.
ჭვებებს საგურთხეველიდამ გამოიტანდა ხოლმე სამთავროს მიტრო-
პოლიტი; მირონის მოხარშვის შემდეგ ბეჭედს ასომილა ქადაგი.
ამ დროს ვეელა ებისკოპოსთა უნდა სტეროდათ თითო ჭურჭე-
ლი მირონის, მგალობელნი კი, დამდგარნი გაჩუქებო სკე-
ტის-ცხოველისა, გალობდნენ საღმრთო საგალობლებსა.

სასახლის წესნი. ,,მეფის გურთხევის დროს, როდესაც
მეფე დაბრუნდებოდა ტახტსა, მაშინ მზრძანებლობდა ქათოლი-
კოზის სასულიეროსა; იგი დაჟდებოდა მარჯვენით მეფის ტა-
ხტისა ბაღში შიან საკარბელზე. შემდეგ შემოვიდოდა ჭურჭლი დე-
ვი

ღო და ბალიშთან სავარძელზე დაჯდებოდა მარცხნივ ტახტისა: შემოვიდოდა მიტროპოლიტი დიდი საძაღვისა და ბალიშთან სავარძელზე დაჯდებოდა ქათოლიგოზის გვერდით. შემოვიდოდა სამთავროს არხიეპისკოპოსი და დაჯდებოდა იმისთანავე სავარძელზე მიტროპოლიტის გვერდით. შემოვიდოდა ალავეჯი და დაჯდებოდა ტყონდიჯელის გვერდით სავარძელზე უბალიშოთ. ქონიუელი დაჯდებოდა ალავეჯელის გვერდით უსაკრძელ უბალიშოთ. ქუმურდელი დაჯდებოდა ქაჩიუელის ქვემოთ; ნინო-წმიდელი ამის ქვემოთ, იშხნელი ნინო-წმიდელის ქვემოთ, ანჩელი იშხნელის ქვემოთ, მტკვა-რელი ანჩელის ქვემოთ, წურწუაბელი მტკვარელის ქვე-
 მოთ, წუაროსთაველი წურწუბელის შემდეგ, კრუ-
 ნისელი წუაროს-თაველის შემდეგ, მანგელი შემ-
 დგე კრუნისელისა, წინწუარელი შემდეგ მანგელისა,
 რუსთაველი—წინწუარელისა, წილგელი—რუსთველი-
 ს. კაწარელი—წილგელისა, ურბნელი—კაწარელისა,
 რუისელი—ურბნისელისა, სამთავრელი—რუისელისა, ნი-
 ქოზელი—სამთავრელისა. შემოდაო დენ აკრუთუ აჩქელნი
 ცხუმისა და ბუდიისა. შემდეგ ამისა სხდებოდენ მუარე ხარისხისა არ-
 ქელნი (მაშათ მთავარნი) ანაირად: კალაშკელი სამ შემდეგ
 ნიქოზელისა, ბოლნელი—კალაშკრელისა, ანელი—ბო-
 ლნელისა, კარისელი—ანელისა, ხარჭაშნელი—კარისელისა,
 თბილისელი—ხარჭაშნელისა, წაღველი—თბილისელისა,
 სან ბანელი—წაღველისა, ტკრემელი—ბანელისა, დმან-

ლი—ჭერეშელისა, დმანისკელი—დადაბუნდელისა, გიშკელი (ნუხის მახრასში) შემდეგ დადაბუნდელისა. შეშავდოდნენ აგრეთვე მონასტერთა წინამძღვარნი და უფროსნი და სხვებოდნენ სარისისა-მებრ თავთაუბანი აჭყელებთან. (იხ. მცხეთის ტყუპარი № 286).

ხარისხნი სასულიერო წოდებისა უმადესეს მწყემსს საქართველოში ეწოდებოდა „ქათელი ეპისკოპოსი“ და არა მატრიაქი, რადგან სხვა ქუეყანებში (მაგალს მსოფლიოში მატრიარქია იყვნენ სწონი); ამის გარდა საქართველოში დაწესებულნი იყვნენ შეიღგნა სასულიეროებისა ანუ ხარისხნი სასულიერო წოდებისანი:

ა) მთავარ-ეპისკოპოსანი. ამ ხარისხით აღჭურვილი იყო მსოფლიო არსებობისკამოსი მცხეთასა, მცხეთელი შირო შეიღგე ქათელიეპის-მატრიარქისა; უვედა სხვა ეპისკოპოსი. გამგებულნი იწოდებოდნენ არსებობისკამოსებზე, რომელთა უმეტესობა იწოდებოდნენ ეპისკოპოსნი და ქათელიეპისკოპოსნი.

ბ) ქათელი-ეპისკოპოსანი ანუ სოფლის ეპისკოპოსანი, რომელნიც სშირად იწოდებოდნენ მიგრატორულიებად ანუ მცირე ქალაქთა და სოფელთა სამწყურების გამგებულად.

გ) მიტროპოლიტი ანუ ეპისკოპოსი უმთავრესისა და შირველას ქალაქისა მახრასში. ესენი იყვნენ მწყემსნი ქალაქებისა და ეპარქიებოდნენ ქათელიეპის-მატრიარქისა და არ ეპარქიებოდნენ არსებობისკამოსთა, რადგან ეპისკოპოსნი.

დ) ჭყონდიდელი (ამაჟელ იხილე ზემათ გვ. 106) დირსება სასულიერო შირთა: ქათელიეპისა მატრიარქისა თანა; ეპისკოპოსთა—ერისთავთა თანა, მღვდელთა აზნაურთა თანა, მონასტერთა მამათა და წინამძღვართა მთავართა თანა (ისტ. გახუმტისა გვერ 12).

საეკლესიო გაფლობა გადმოიწერა საქართველოში სიჩინდას და საბერძნეთიდან. ეს გალობა ნოტებზე დაწერილი და მკალობელთა გუნდის საგალობელი კი არ იყო, არამედ კითხვა-გალობა. ამ გვარი გითხვა-გალობა გარდადდა ჯერ ანტიოქიაში და იქიდან მთელს აღმოსავლეთში. წესი ამნაირის გალობის მდგომარება იმაში, რომ დიაკონი საგალობლებს ჰკითხულობდა და მის შემდეგ იმასვე იმეორებდა მღვდელი ხალხს. გუნდთა და დასთა გალობა შემოვიდა საქართველოში შემდეგში. ამნაირა გალობა ამჟამად დავიწყებული იყო და ქათალიგოზ ანტონ I-გადმოიტანა იგი იმერეთიდან.

ქათალიგოზ-პატრიარქთა შესამოსედი: შავი ბარტყულა, რომელსედაც წაუკრებელი იყო რაი სურათიში მარგალიტებითა და სხვა ძვირფასი ქვებითა, იმაზედგე ძვირფასი ჟვარი. წამოსასხამი (მანტია) ხაუკრდისა ვერცხლის წინწყლებით, მიტრა ჟვრითა და გობლებიანი გვირგვინით. მღვდელ-მოჭედების დროს რაი მანაგია ჟვარქდინად.—1800 წ. იმპერატორმა შავლე I-მა ანტონი II-ს უბოძა თეთრი ბარტყულა სურათიებითა.

ქორთონიკორნი (ხორთონს—დრო) ანუ წელთა და დროთა აღრიცხვა, რომელსაც რომელსაღ ინდიკტი ანუ ინდიკტიონი ჰქვიათ. ქორთონიკონის ერთი გჯგლასი (ცოელი) უდრის 532 წელსა. რომელსაც ერთი გჯგლასი დასრულდება და დაიწყება შემდეგი გჯგლასი, მაშინ მღვანეტნი ჩადებებიან ისე იგი გჯგლასი, რა გჯგლასი იყენებ განრული გჯგლასის დამდგეს, ესე იგი მღვანეტნი 532 წ. დასასრულს ისე მოაჭრებიან ხალხი. ამ მოჭრებას ჰქვიათ მზის დიდი მოჭრება, რომელიც შესდგების 19 მთვარის წლის განმარებათ 28 მზის წელიწადზე.

როდის დაიწეს ქართველებმა წელთა აღრიცხვა ქრონიკონით
 შერ ისტორიამ ნამდვილად არ იცის, ქართველები ქრონიკონის
 გარდა წელთა აღრიცხვად დასახამილად სოფლისა და განსო-
 ცილებიდან ქრისტესი. ესლს ხუენი ქრონიკით მე XV გუგლოსა,
 მე XIV გათადა 1844 წელს, მე XVI დაიწყოა 2,376
 წელს განსოცილებიდან ქრისტესი.

დღესასწაულონი საპატრიოლ ქართველოთ წმიდანთა.

ა) უძრავნი:

ანკრის	8	წმ. აბო წამებულისა.
	14	წმ. მოციქულთ სწორის ნინასი.
	19	წმ. ანტონი მარტყოფელისა.
	26	ხსენება წმიდისა და კეთილმისახურისა მეფო-
სა დაუით III-ის აღმაშენებელსა.
აშრილის	15	წმიდათა წამებულთა მესუგველთა სუჭიისა
და რუმისა მისისა.
მაისის	7	წმ. იოანე ზედაზნელისა და 12 მისთა მო-
წაფეთა.
	9	გარდაცვალება შიო მღვიმელისა.
	13	წმ. კეთიმე ათონელსა, მთარკმნელისა სა-
ღმთო წიგნებისა.
იენისის	21	წმ. წამებულთა მეფეთა: აჩილისა და
ლუარსაბისა.
	27	წმ. გიორგი მთაწმიდელისა.
იულისის	12	წმ. მამათა ათონელთა: იოანე და გაბრიელისა.
	29	მოწმისა კესტატე მესუთელისა.

- აგვისტოს 3 წმ. მოწამის რაყდუნისა.
28 წმ. მოწამის შუშნიკისა.
- სექტემბრის 13 წმ. დიდისა მოწამისა ქუთაისის კახთა დედოფლისა.
15 წმ. მამისა აბიბოსა.
16 ორთა ძმათა ისაკისა და იოსებისა.
18 წმ. მოწამეთა ბაქანასი, შალვა და ელიზბარისა
- ოქტომბრის 1 აღმთხრომისაჲთაჲს უფლისა გვარითაჲ. მცხეთაში.
- 2 წმ. მოწამეთა ხრეკეთისათა: დავითისა და გოსტანტინესა.
5 წმ. მამისა გრიგოლ ხანზოელისა.
28 წმ. მღვდელმოწამისა ნეოფიტისა, ურბნისის ეპისკოპოსისა.
- ნოემბრის 10 წმ. მოწამე გოსტანტინესი და გიორგი მთავარმოწამისა.
17 წმ. მოწამისა გობრინისა და 133 მისთა მხედართა.
19 მამისა ილხარიონ სასწაულთმოქმედისა.
29 მღვდელმოწამისა აბიბოს ნეკრესის ეპისკოპოსისა.
- დეკემბრის 2 წმ. იესე წილენელ ეპისკოპოსისა.

ბ) მოძრავნი:

- ა) უკვლავის სუთშაბათს წმ. შიო მღვიმელისა.
ბ) აღდგომის სამშაბათსა გარესჟის უდაბნოს წმ. მამათა, წამებულთა აღდგომის დღეს სპარსთაგან.

ბ) აღდგომის მეშვიდე კვირიაკეს ოთხშაბათს წმ. დო-
დოსი, დაკით გარესჯულის მონაფისა.

დ) იმავე კვირიაკეს ხუთშაბათსა წმ. მამა დაკით გარესჯუ-
ლისა.

ამას გარდა ძველად დადგენილი იყო დღესასწაულთა მათე-
მის (მცირე აზიაში) უბისკოპოზის, ქართველთა მეფის კარაზ-
ხაქარის ძის პეტრესათვის 2 ჭრისტეშობისთვის, მაგრამ მ
XVIII საუკ. იგი პეტრე გამორიცხულ იქმნა ქართველთა წმიდან-
თაგან. 22 თებერვალს იყო დღესასწაული 9 ძმათა კოლაკლთა
წამებულთა მტკვრის შირსუდ.

ს ა რ ჩ ე ზ ი

თავი I. ქრისტეს მოციქულნი.—წმ. სულის მოფენა.—არსდება ეკლესია.—მოციქულების შემოსვლა საქართველოში, რომლის განათლება წილად ხდება ღვთის-მშობელსა.—მიძინება ქალწულისა.—დასრულება მოციქულთა მოძღვრებისა.—ქრისტეს მედროვე საქართველოს მეფე.—ქრისტიანობის დევნა საქართველოში.

I - 9

თავი II. წმიდა ნინო.—ჯვარი ვახსისა.—ნინო შემოდის საქართველოში.—გერბ-თაყვანის მცემლობა სამსოფლიოში და საქართველოში.—ღმერთნი ქართველთა—ქრისტიანობის გამარჯვება.—ამ დროის პოლიტიკური მდგომარეობა საქართველოსა და მოქცევა ქართველთა ერისა.

9 - 19

თავი III. პირველი ეკლესიას აგება საქართველოში.—ჯვრების დადგმა.—მოქცევა მთიულთა, კახელთა და სხვედლინი ნინოსი.—ძირიანის იერუსალიმში გამგზავრება და აგება იერუსალიმის ჯვრის ეკლესიისა და სხვათაგა მონასტერთა აგება.—ქრისტიანობის გავრცელება კლარჯეთ-ჯავახეთში.

19 - 27

თავი IV. სპარსელთა ქსურთ დაამხონ ქრისტიანობა სა-

ჭართველში. — ბერძენნიც მტრობენ; ჭართველთა. — მარცხდება სპარსულთ ჯარი და საქართველოში ჭრის-ტიანობა ისევე შეარდება. — ერეტიკოსი მობიდანნი და განდევნა მისი. — სპარსულნი ისევე აუშალენ ჭართველთა. — აჩიოზი. — შირველი და მესამე მსოფლიო კრებანი. 27 — 33

თავი V. კახტანგ მეფე ანთავისუფლებს საქართველოს და მის გველსიას გარეშე ხალხთა დამოკიდებულებას და გაულებისაგან. — გველსიას ენიჭება „ავტოკრატობა“. — შირველი მონაშე რაჟდენი და შუშანიეი. 33 — 42

თავი VI. ბიჭვინტის ტაძარი. — მოსულა 13-თა მამათა ასურეთით. — საღ და როგორ იღვაწეს მათ. — ბრძოლა წინააღმდეგ მწკალებლობისა. — დაბადება მამადისა. — შემოსევა არაბთა საქართველოში. — წამება მეფის არწილისა. 42 — 52

თავი VII. გამეფება ბაგრატონთა — წამება ესტატე მცხეთელისა და აბოსი. — გამდიერება ჭადაკებისა საქართველოში. — სარკინოზნი იპურობენ მრავალ ჭეუენებს. — საქართველოს ერთობა ირღვევა. 52 — 58

თავი VIII. მტკნნი იპურობენ საქართველოს. — ხატთა ბრძოლა. — გველსიას ჭრისტესი იუოფება ორ კვტელსად. — აღმოჩენა „იკერიის ღვთის-მშობლის ხატისა“. — დაფუძნება ჭართველთ მონასტრისა ათონს (სახეობნეთს). 58 — 63

თავი IX. თორნიკე ამატცხებს მეამბოხეთ და კოსტანტინუპოლს ანთავისუფლებს განსაცდელისაგან. —

ქართველნი მთაწმინდაზე და მრავალგან აშენებენ ტაძრებს და მონასტრებს.—მთარგმნელი საღმთო და საფილოსოფოსო წიგნებისა: იოანე, კეთიმი, ანსენი და სხ. 63—69

თავი X. გიორგი მთაწმინდელის მოღვაწეობა.—იოანე მღვდელ-მონაზონი.—ეფრემ მცირე.—ანსენი იუდა-
თოელი.—ტაძარნი ბედიისა, საფარისა, ქუთაი-
სისა, ხახულისა, გელათისა და სხ.—სკოლანი. 69—75

თავი XI. საქართველოს განთავისუფლება სარაჭინთა-
გან.—ჟვაროსნების ომი.—ქართველნი ქშეკელის ჟვარ-
ოსანთა.—მოღვაწეობა მეფეთა: ბაგრატ IV-სა და
დავით III-ის აღმაშენებელისა.—ძეგლის წერა. 75—87

თავი XII. თამარის მოღვაწეობა.—აშენება ვარძიის მონ-
ასტრისა და სხ. ტაძართა.—ცნობანი ქართველთ
ტაძარ-მონასტრებზე იერუსალიმს, სინას, საბერძ-
ნეთს და სხ.—დაარსება ტრაპეზუნტის იმპერიისა.
87—98

თავი XIII. საქართველოს აღსრება სპარსთა და მონ-
გოლთაგან.—წამება: შალვასი, ათთა—ბეერთა მო-
წამეთა და მეფე დიმიტრი თავდადებულისა.—გადაწვა
ქუბთა ხევის მონასტრისა.—ფრანგობის შჭადაგე-
ბელნი საქართველოში.—მოღვაწეობა მეფის გიორგი
ბრწყინვალისა, ალექსანდრესი და დიმიტრისი.—გა-
ნაწილება საქართველოსი სამ სამეფოდ და ხუთ სა-
მთავროდ.—დამხობა ბიზანტიის და ტრაპეზუნტის
იმპერიათა.—საათაბაგოს გამკებლად ინიშნება გამაჰ-
მადიანებული ვვარკვარე ფაშა. 98—109

თავი XIV. ქართველნი ჭშველნი დევნულთ ბერძენთ. — არსდება ახტლას ბერძენთ საეპისკოპოსო. — სპარს ოსმალნი იუოფენ საქართველოს. — მაჭმადიანობა ფეხს იდგამს მთის ხალხში და საქართველოს ზოგიერთ გუთსებში. — ამისთანა დროს ქრისტიანობას უნდებოან თვისნი სკეტი. — წამება: გარესჯის მოღვაწეთა, მეუე ლუარსაბისა, ქეთევან დედაფელისა და სხვათა. 109 — 120

თავი XV. სპარსელნი შემოდინ საქართველოში, იპყრენ კახეთს და სანდღებიან აქ 80,000 სულამდე. — მტარელობა სპარსთა. — ბიძინა, ელიზბარ, შალვა და სხვა მოღვაწენი. — მოგზაურობა საქართველოში მატრიარქების შიასისა და დოსითეოზისა. — ქართველნი იერუსალიმის ტაძრებს სწირავენ 150,000 შიასტრამდე (შიასტრი ოთხი გროშია) 120 — 126

თავი XVI. მოღვაწეობა ვანტანგ VI-სა. — ტომოგრაფიის დარსება და ბეჭდვა მრავალ გვარ წიგნებისა. — დავა სპარსთა და რსმალო შორის საქართველოს ფლობისათვის. — ქრისტიანობა საშინელ მდგომარეობაში. — თეიმურაზ II მშვიადობიანობას ამყარებს — იმერეთიდან იდევნებიან რსმალნი. — ქუთაისში ტომოგრაფიის დაფუძნება. — თულაკსა და თბილისს არსდება სემინარიანი. — საქართველოს მოღვაწენი: ანტონ I, გაიოზი და სხვანი. — ქართველთ ბერნი აშენებენ ტაძრებს დარუბანდში, აშტარხანს და უიზლარს, საცა დაარსეს სასწავლებელიცა. 126 — 131

თავი XVII. საქართველოს მდგომარეობა მე XVIII საუგ. დასასრულს. — ქრისტიანობა ამ დროს. —

საქართველოს შეერთება რუსეთთან.—გაერტელებსა
 ქრისტიანობისა საინგილოში, სამცხე—საათაბაგო-
 ში.—ჟენანსენელი ქათოლიკოზი საქართველისა.
 —სია უგულა ქათოლიკოზთა.—ნინოს კაზის ჟუა-
 რი.—შირეული ექსარქოსი.—დაუოფა საქართვე-
 ლისა ახალ ეზარქებად. 138—145

დაბეღებუ. შირონის გურთხევა.—სასახლის წყინი.—
 ხარისხნი სასულიერო წოდებისა — ღირსება სასუ-
 ლიერო შირთა.—საკუკლესიო გალობა.—ქათოლი-
 კოზ-პატრიარქთა შესამოსელი.—ქორონიონი.—
 დღესასწაულნი წმიდანთათვის. 145—152

ბექტდვის უმთავრესნი შეცდომანი:

	წაიკითხე:
ბა. დაბეჭდილი	გაალ
11 ჭკემ. გელა	იმერეთი
42 ჭკ. (იმერეთ	ლდიშართა
81 ჭკემ. უდიშართა	მონასტრებისა
87 მონასტრებ	ნაჩვენები
91 ნაჩვენები	საღმთო
95 ზემ. სამღეთ	ძირს
100 ჭკემ. ძარსა	აზიისკენ
104 ზ. აზიისკენ	მეფენი
— ზ. მისკენი	გოგულგარ
110 ჭკ. გოგარ გარ	ტყე ღრეთა
111 ჭკემ. ტყე ღრეთა	სულამდე
120 ზემ. გომლამდე	გარდაიცვალა
121 ჭკემოდ. გარდაიცვალ-	ჭკეუანა
122 ჭკემ. ჭკეუანა	

მ. Джанашвили

ИСТОРИЯ ГРУЗИНСКОЙ ЦЕРКВИ

(На грузинском языке)

Издательство «Хеловнеба», Тбилиси,
пр. Давида Агмашенебели, 179
1990

პასუხისმგებელი გამოცემაზე ე. ნადარეიშვილი
უპოცემის ტექნიკური ხელმძღვანელი ირ. კობრეიძე
მხატვარი: რ. შაგარაშვილი

ქალაქის ზომა 60×84¹/₁₆ ნაბეჭდი თაბახი 11,0 სააღრიცხვო-
საგამომცემლო თაბახი 7.7 შეკვეთა № 975 ტირაჟი 10 000

ფასი 5 კან.

გამომცემლობა „ხელოვნება“, 1990
თბილისი, დავით აღმაშენებლის გამზ. 179
1990

სსის სტამბა დილომი-52

Т. СХИ, Дягоми-59.